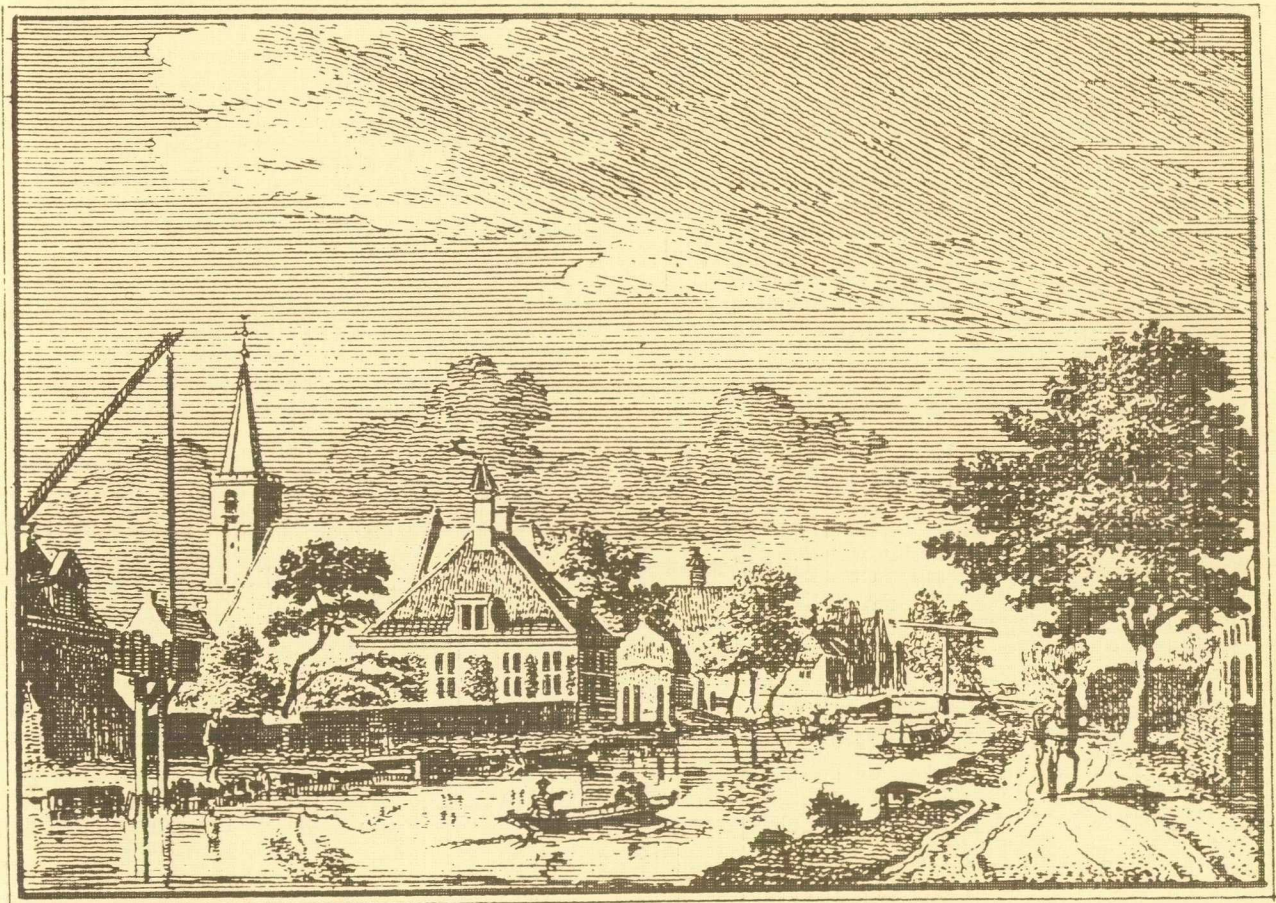

TIJDSCHRIFT
HISTORISCHE KRING BREUKELEN

Jaargang 14
Nummer 1
Maart 1999

HISTORISCHE KRING BREUKELLEN

BESTUUR

voorzitter:	A.A. Manten, Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen	tel. 0346 262253
vice-voorzitter:	H.J. van Es, Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen	tel. 0346 261988
secretaris:	Mw. C. van Diggelen-Lindhoud, G. van Nijenrodestraat 42, 3621 GL Breukelen	tel. 0346 262951
penningmeester:	B. Barelds, Vrijheidslaan 126, 3621 HK Breukelen	tel. 0346 261779
archivaris/bibliothecaris:	H. van Walderveen, Van Couwenhovenstraat 15, 3621 CC Breukelen	tel. 0346 262413
leden:	J.G. Bokma, Daslook 51, 3621 RR Breukelen	tel. 0346 261120
	Mw. M.W. van Dijk-Witjas, G. van Nijenrodestraat 90, 3621 GM Breukelen	tel. 0346 262578
	Mw. I. Gondrie, Heycoplaan 36, 3621 WT Breukelen	tel. 0346 263625
	Mw. E.H.M. van Schaik-van Kooten, Wagendijk 1A, 3628 EP Kockengen	tel. 0346 241255

TIJDSCHRIFT

Redactie:	Mw. H.A. Manten-Werker, Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen	tel. 0346 262253
Coördinatie verspreiding:	C. Stekelenburg, Helmbloem 7, 3621 RZ Breukelen	tel. 0346 261610

DOELSTELLING

De Historische Kring Breukelen houdt zich bezig met de geschiedenis van Breukelen en de omgeving van Breukelen, alsmede met die aspecten van de regionale, vaderlandse en algemene geschiedenis die van belang zijn voor een goed begrip van de geschiedenis van de gemeente Breukelen.

LIDMAATSCHAPSBIJDRAGE

Gewone leden (inclusief tijdschrift)	f 32,50 / jaar
Verdere leden uit zelfde huishouden (zonder tijdschrift)	f 15,00 / jaar
Prijs van losse nummers voor HKB-leden f 10,00, voor niet-Kringleden	f 12,50 / nummer
Eerdere afleveringen van dit tijdschrift zijn nog (beperkt) leverbaar.	
Het lidmaatschap is per kalenderjaar; opzeggen moet vóór 31 december.	

BETALINGEN

De lidmaatschapsbijdrage dient te worden voldaan na ontvangst van de acceptgirokaart.
Bankrekeningnummer: 3106.48.521 (t.n.v. penningmeester van de Historische Kring Breukelen).
Gironummer van de (Rabo)bank: 42595.

KRINGAVOND

Iedere dinsdagavond (behalve in juli en augustus en tussen kerstmis en nieuwjaar) van 19.30 tot 22.00 uur, in het souterrain van "Boom en Bosch" (gemeentehuis), Markt 13, Breukelen (ingang zuidzijde). Graag een dag tevoren contact opnemen met de archivaris indien u archiefstukken of literatuur nodig heeft.

Tijdschrift

Historische Kring

Breukelen

Jaargang 14

1999

Historische Kring Breukelen

De Historische Kring Breukelen houdt zich, volgens zijn statuten, bezig met de geschiedenis van Breukelen en de omgeving van Breukelen, alsmede met die aspecten van de regionale, vaderlandse en algemene geschiedenis die van belang zijn voor een goed begrip van de geschiedenis van de Gemeente Breukelen.

Het begrip geschiedenis wordt ruim opgevat: van prehistorie tot de dag van gisteren, en van brede overzichten tot studies in alle denkbare deelgebieden, zoals archeologie, dorps- en plattelands-geschiedenis, bebouwings-, agrarische, economische, sociale, culturele en krijgsgeschiedenis, biografie, en geschiedenis van natuur en landschap.

De belangstelling gaat uit zowel naar de woonkernen binnen onze gemeente (Breukelen-dorp, Kockengen, Nieuwer Ter Aa) als het gehele buitengebied. Omdat de geschiedenis van Breukele-veen vooral terug te vinden is in op Breukelen betrekking hebbende archieven (tot 31 december 1988), bestuderen we ook die.

De resultaten van het werk van de HKB worden voor het overgrote deel gepubliceerd in ons Tijdschrift Historische Kring Breukelen. De inhoud is vooral afhankelijk van de informatie die we kunnen vinden en de belangstelling van de mensen die het onderzoek doen.

De HKB bezit een geschiedkundig archief en een foto- en prentenarchief, een museale verzameling en een lokaal-geschiedkundige bibliotheek.

Tijdschrift Historische Kring Breukelen

© 1999 Historische Kring Breukelen

Auteursrecht voorbehouden. Gehele of gedeeltelijke overneming of reproductie van de inhoud van deze uitgave, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbende is verboden, behoudens beperkingen bij de wet gesteld.

Redactioneel

Waarom is het interessant, misschien zelfs wel nuttig, om bezig te zijn met geschiedenis, als onderzoeker, als tussenpersoon, als lezer of luisteraar?

Geschiedenis komt met verhalen, maar dan wel verhalen met een zo hoog mogelijk waarheidsgehalte. Geschiedkundige verhalen goed kunnen brengen is een kunst, maar ze worden niet getoetst aan de regels van de kunst. Ze boeien extra omdat ze gaan over dingen die echt gebeurd zijn, maar er rust wel een bewijsplicht op. De verhalen moeten aantoonbaar in overeenstemming zijn met de gegevens die over de verleden werkelijkheid beschikbaar zijn en dat maakt het lezen ervan pittiger dan het lezen van fictie-literatuur.

Geschiedenis kan samenbindend werken. Niet meer zoals dat vóór de Tweede Wereldoorlog gebeurde, toen vaderlandse geschiedenis vooral nationaal bewustzijn moest aankweken en iedere zuil uit de voorraad aan historische informatie vooral datgene koos wat meehielp om de identiteit van de eigen groep te accentueren. Het gaat er nu vooral om door een evenwichtige, niets verbergende of aandikkende presentatie te laten zien hoe onze samenleving van nu is gegroeid, nu eens door een samenspel van groepen en dan weer door een botsing van krachten. Iedere stroming bracht positieve elementen in en maakte fouten, en het is goed dat we ons over en weer daarin als mensen herkennen.

Kennis leidt ook tot begrijpen en dat vaak weer tot waarden. Als je weet hoe het westelijk veenweidegebied in de Middeleeuwen is ontgonnen, begrijp je het landschap van nu een stuk beter en wordt de fietstocht daardoorheen op een zonnige zomermiddag nog plezieriger.

Kan je als persoon of als samenleving iets leren van de geschiedenis? Niet op een enkelvoudige manier, zeggen we tegenwoordig. Je kan niet zeggen dat bepaalde oorzaken als vanzelfsprekend bepaalde gevolgen hebben. Werkloosheid leidt niet automatisch tot fascisme. Maar er zijn wel lessen te trekken uit de geschiedenis. Politieke wraaknemingen na een oorlog, zoals een annexatie van grondgebied of gedwongen bevolkingsmigraties, blijven - zo hebben we bijvoorbeeld geleerd - zelden zonder zeer langdurige gevolgen.

In het onderwijs is gedurende de laatste halve eeuw veel gediscussieerd over de vraag welke on-

derwerpen in de geschiedenislessen aan de orde moeten worden gesteld en of dat vooral chronologisch of juist veel meer thematisch dient te gebeuren. Zou het criterium daarbij niet moeten zijn welke perioden, episoden en gebeurtenissen uit het verleden zo belangrijk zijn dat kennis daarvan voor een algemeen ontwikkelde Nederlander onmisbaar is? Daarover was men het vroeger eens en daarover zal men het in de samenleving van nu opnieuw eens moeten zien te worden.

Geschiedenis lijkt bovendien een opvangfunctie te moeten gaan vervullen, waar de draagkracht van andere pijlers onder onze samenleving verandert. De belangstelling voor de godsdienst, bijvoorbeeld, krijgt een andere inhoud, is minder sterk op het traditionele christendom gericht, wordt vaak meer gevoed door emoties dan door grondige kennis. Daarmee neemt het begrip af voor de eeuwenlang gekoesterde beelden van onze joods-christelijke cultuur. Veel mensen van nu begrijpen niet meer onmiddellijk waar je het over hebt als je zegt dat er in de kerk van Kockengen zo'n prachtige Anna-te-Drieën staat. En dus moet je als geschiedbeoefenaar gaan uitleggen dat het een kunstwerk is dat in een samenhangend geheel grootmoeder Anna, moeder Maria en het kind Jezus laat zien. Denk ook aan schilderijen van onze grote schilders, zoals *Isaac en Rebecca* en *Bathseba* en zelfs *De Heilige Familie* van Rembrandt, onderwerpen waarbij toch wel enige achtergrondkennis vereist is.

Het bezigzijn met geschiedenis kan enig tegenwicht bieden tegen het zware accent dat tegenwoordig wordt gelegd op economische waarden als nut, efficiency en effectiviteit. Een zaak lijkt in orde als alles maar goed georganiseerd is. Inhoudelijke betekenis, samenhang, de waarde der dingen lijken minder aandacht te krijgen. De computer kan een overvloed aan feiten en cijfers aanleveren, maar wat we als mensen juist moeten leren is inzicht te krijgen in de achterliggende betekenis. Geschiedbeoefening is een goed oefenterrein en verdiept tegelijkertijd de aandacht voor de culturele dimensies van ons leven.

Krijgt u al zin om met ons mee te gaan doen, vanwege uw betrokkenheid bij ons gebied, voor uw culturele vorming, of gewoon omdat het zo leuk is?

Huub A. Manten-Werker

De boerderij-herberg Galgerwaard (1)

Henk J. van Es

Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen

De boerderij Galgerwaard, Stationsweg 24 te Breukelen (zie Afbeelding 1), werd bij het Monumenten Inventarisatie Project van jonge monumenten in 1994 door de Provincie Utrecht aangemerkt als een dwarshuisboerderij met een historische waarde (categorie 2), die geselecteerd zou kunnen worden als een gemeentelijk monument. Helaas kan dat niet doorgaan, want hij heeft moeten wijken voor de komende verbreding van de Rijksweg A2. De laatste bewoners, de heer H.C. Voorneveld en zijn vrouw verkochten de boerderij aan Rijkswaterstaat en wonen sinds medio 1998 op de Eendrachtlaan in Breukelen. De boerderij is in december 1998 gesloopt. Waarschijnlijk zal er nog archeologisch onderzoek plaatsvinden, want wij hopen dat er nog sporen van een Middeleeuwse "stenen kamer" te vinden zijn.¹ De Historische Kring Breukelen heeft op foto's en bouwtekeningen vastgelegd hoe deze voormalige herberg er in 1997 uitzag.² Dit artikel geeft een overzicht van de geschiedenis van het gebouw en de bewoners, voorzover die teruggevonden kon worden.

De hofstede Galgerweert tot 1800

Al in 1721 stond op deze plaats de "Hofsteede

Galgerweert", die als herberg werd gebruikt. Dat ligt ook wel voor de hand op deze belangrijke kruising van water- en landwegen. Hendrick Block, de toenmalige schout van Breukelen-Nijenrode was de eigenaar en hij zal de herberg hebben verpacht, want hij woonde tot 1722 aan de Vecht, waar nu Nieuw-Hoogerlust ligt. In 1721 verkocht Block de herberg voor f 300 aan Willem Splintersz, die de kooppenningen leende van de erfgenamen van Dirck Cornelissen Honselaer. In de kopie van de plechtbrief (hypotheekakte),³ het tot nu oudste stuk dat ik over de herberg vond, stelde hij tot onderpand zijn hofstede Galgerweert, bestaande uit "huys, berg, schuur en kaetsbaen, boomgaarden en hennipland, groot tesamen eene mergen, gelegen op Oud Aa ten zuyden van de Aa en ten oosten van de Heycop". De rivier de Aa kreeg vanaf de kruising met de Heycop de naam Kerkgracht. Op 18 september 1721 werd Willem met de hofstede beleend en werd "dit goet bij de Welgeborene Vrouwe Douarière van Nijenrode ten aensien vanden vorigen besitter Hendrick Block, schout van Breukelen, van alle legale verbintenis en verband (. . .) ontslagen".⁴

Tussen 1721 en 1800 hebben er verschillende pachters of eigenaren op Galgerweert gewoond.

Afb. 1. De boerderij Galgerwaard omstreeks 1930 (foto uit de collectie van H.C. Voorneveld).

Willem Splintersz (1721 - 1730)

Uit de kohieren van de impost (belasting) op ge- maal en zegel tussen 1705 en 1748 blijkt⁵ dat Willem Splintersz al van 1707 tot 1711 in "den Otterspoorbroek" woonde en daar in 1730 is overleden. De laatste negen jaar van zijn leven was hij herbergier op Galgerweert. In de periode van 1711 tot 1718 was zeer waarschijnlijk Cornelis Sweren daar herbergier. Wie na 1730 de eigenaren of huurders zijn geweest, was mij eerst niet duidelijk. Gelukkig hielpen de kohieren van de belasting op de consumptie uit de jaren 1749 - 1805 mij verder, want die geven behalve de namen en de gezinsgrootte ook de beroepen van de belastingplichtigen. Het bleek dat Gerrit Gijsen Cooyman met een gezin van twee personen in 1749 herbergier was in Galgerweert. Als herbergier betaalde hij logiesgeld, een belasting op wijn en bier.⁶

Gerrit Gijsen Cooyman (1731 - 1752)

In oudere kohieren lezen we, dat Gerrit Cooyman al in 1727/1728 in Otterspoorbroek woonde, maar pas in 1731/1732, dus na de dood van Willem Splintersz een vergelijkbare belasting ging betalen.⁷ We mogen dus aannemen, dat hij de opvolger was van herbergier Willem Splinters. Hij bleef 21 jaar herbergier, want in 1752/1753 viel zijn laatste betaling in de belasting op de consumptie. Die bedroeg de jaren daarvoor steeds *f* 16 plus *f* 24 logiesgeld als herbergier, maar in dit laatste jaar slechts de helft daarvan. Gerrit zal dus halverwege het belastingjaar uit de herberg zijn vertrokken.

Jacob Westerling (1753 - 1758)

Gerrits opvolger, Jacob Westerling, was maar vijf jaar herbergier. In 1753 betaalde hij voor twee personen een belasting op de consumptie van *f* 12 en daar bovenop nog *f* 20 als herbergier. Vanaf 1756 telde zijn gezin 1 kind en betaalde hij *f* 22 plus *f* 25 belasting. Over het belastingjaar 1758/1759 betaalde hij maar voor een kwart jaar. Zijn opvolger Harmen van Houten betaalde met een gezin van twee personen voor driekwart jaar *f* 16 en 10 stuivers, en als hospes *f* 18 en 15 st. Het jaar daarop was dat *f* 20 plus *f* 20.

Harmen van Houten (1759 - 1786)

Het gezin van Harmen en zijn vrouw groeide gestaag, want in 1772 telde het vier en in 1778 vijf kinderen. In 1784 waren er daarvan nog twee thuis. Harmen overleed het jaar daarop, toen hij bijna 27 jaar herbergier op Galgerweert was geweest. In het belastingkohier op de consumptie over 1785/1786 staat onder het volgnummer 170: "De Weduwe

Harmen van Houten, hospes, drie personen". Zij betaalde geen *f* 60, zoals haar man in het jaar daarvoor, maar *f* 44. In het volgende belastingjaar werd in het kohier onder het volgnummer 168 genoteerd: "Hendrik de Bruyn, herbergier, 2 personen en een kind onder de 10 jaar, *f* 20 + *f* 20".

Hendrik de Bruyn (1786 - 1794)

Hendrik de Bruyn was een schoonzoon van de vorige herbergier, want hij was getrouwd met Anna van Houten. Tevoren woonden zij in Kortrijk, waar Hendrik klompenmaker was. Hij bleef ruim zeven jaar herbergier op Galgerweert. In 1794, toen zijn gezin vijf kinderen telde, werd zijn vrouw als hospes genoemd. Zij was geen weduwe, want uit andere bron⁸ weten we dat Hendrik in 1795 een drietal huizen onder één dak tussen de Poeldijk (thans Stationsweg) en de Kerkgracht kocht, waar hij in 1801 en 1810 nog als klompenmaker woonde. Zijn vrouw Anna van Houten woonde daar in 1825 als weduwe, toen ze een stuk grond ten oosten van haar huis en schuur voor tien jaar aan timmerman Jan van Beusekom verhuurde. Hij mocht daar een timmerloods plaatsen, maar moest wel een houten beschoeiing langs de Kerkgracht aanbrengen.

Huybert van der Seys (1795 - 1800)

In 1795 werd Huybert van de Seys hospes in de herberg Galgerweert, waar hij met 5 personen *f* 20 belasting in de consumptie betaalde en *f* 20 logiesgeld. In het belastingjaar 1799 betaalde hij daarvoor *f* 10 plus *f* 10. In de kohieren van 1801 tot 1805 komt Huybert niet meer voor, maar staat er: Jan Degenkamp, hospes, 3 personen, *f* 10 plus *f* 10; in 1804: 2 personen, *f* 16 plus *f* 10 en in 1805: 2 personen, *f* 13 plus *f* 7. In de Staat van Contribuërende Inwoners uit 1810,⁹ een lijst van burgers die meebetaalden in de kosten van de exercitie-oefeningen voor jongemannen, staat onder andere "Huybert van der Seys, 54 jaar, castelijn, gehuwd, 3 kinderen". Hij had toen dus een andere herberg. Ook Hendrik de Bruyn komt op die lijst voor met de toevoeging "klompenmaker, gehuwd, 5 kinderen". De herberg Galgerweert werd in 1800 gekocht door Jan Gerrits Degenkamp.¹⁰

De boerderij-herberg Galgerwaard van 1800 tot 1848*Jan Gerrits Degenkamp en echtgenote (1800 - 1811)*

Jan Degenkamp werd op 29 augustus 1800 door Johan IV Ortt van Nijenrode met de hofstede Galgerwaard beleend. In 1801 telde zijn gezin drie per-

sonen, na 1804 nog maar twee. Jan wordt nog vermeld in het belastingkohier van 1808 waar hij als herbergier voor *f* 12 wordt aangeslagen in de landelijke heffing van 3 miljoen gulden. In de lijst van contribuërende burgers uit 1810 komt zijn naam niet meer voor, want kort na 1809 is Jan kinderloos overleden. Zijn weduwe Aaltje van 't Schip trouwde op 14 september 1811 met Pieter Oeleman uit Vinkeveen.

Pieter Oeleman en echtgenote (1811 - 1826)

Pieter en Aaltje hebben de boerderij-herberg Galgerwaard jarenlang uitgebaat. Pieter overleefde zijn vrouw en stierf kinderloos in 1826. Tevoren had hij op 26 juni 1826 notaris P.A. Voigt, die op Vroeglust in de Herenstraat woonde en ook burgemeester van Breukelen-Nijenrode was, aan zijn ziekbed ontboden en hem, in het bijzijn van Hendrik Fokker uit Oud Aa en Klaas Coljee uit Kortrijk als getuigen, zijn testament laten opstellen. Hij wenste een behoorlijke uitvaart, honderd zielenmissen, twaalf maandelijksse diensten en een jaarlijkse dienst, zolang tot de daarvoor bestemde vijftig gulden verbruikt zouden zijn. Zijn kleding mocht niet verkocht, maar kon aan hulpbehoevenden uitgedeeld worden. Zijn goud, zilver en sieraden moesten door zijn zwager Dirk Rietveld uit Vinkeveen tegen taxatiewaarde worden overgenomen. Aan de erfgenamen van zijn overleden huisvrouw vermaakte hij *f* 3000, het overige was voor zijn broer Jan en zijn drie zusters. Deze erfden de boerderij-herberg en verkochten het vee, de inboedel, de landerijen en de opstallen.¹¹

Op 4 oktober 1826 vond in de gelagkamer de veiling plaats van de "herberg en tapperij genaamd Galgerwaard bestaande uit drie royale vertrekken, een slaapkamertje, een keukentje, ruime zolder, overdekte kolfbaan, schuur waarin stalling voor hoornvee en paarden, boomgaard, land en grasakkers samen 85 roeden en 16 el, staande en gelegen aan de Poeldijk riviere de Aa en Heicop". Er waren ook vijf kampen wei- en hooiland, samen ruim 5 bunder 10 roeden 95 el in de polder Oud Aa. Het hoogste bod (*f* 4825) werd uitgebracht door Jan Coenraad Duuring te Amsterdam.

Jan Coenraad Duuring en erfgenamen verhuren de herberg aan Willem Boon (1826-1836)

Jan Coenraad Duuring had als kolonel onder Napoleon gediend en in 1822 de buitenplaats Vechtstroom gekocht.¹² Na de dood van zijn schoonvader in 1823 was hij op Vegtvlief te Breukelen gaan wo-

nen en zich gaan bezighouden met het beheer van de buitenplaats en de nieuwverworven boerderijen.

De oude boerderij Galgerwaard werd in augustus 1830 door brand verwoest, maar nog datzelfde jaar herbouwd. Daarvoor werden de oude stenen gebruikt, die aan de voorgevel met cement werden aangestroken maar aan de achtergevel zichtbaar bleven. In die voorgevel, wat verzonken ten gevolge van latere erfophoging, bevond zich in 1998 in de cementen plint nog een inscriptie van ongeveer 90 x 40 cm:

De 1e STEEN GELEGEN DOOR
G.D. DUURING DEN 8° S TSEP
STEMBER 1830 NA DE BRAND
VAN DEN 23 AUGUSTUS

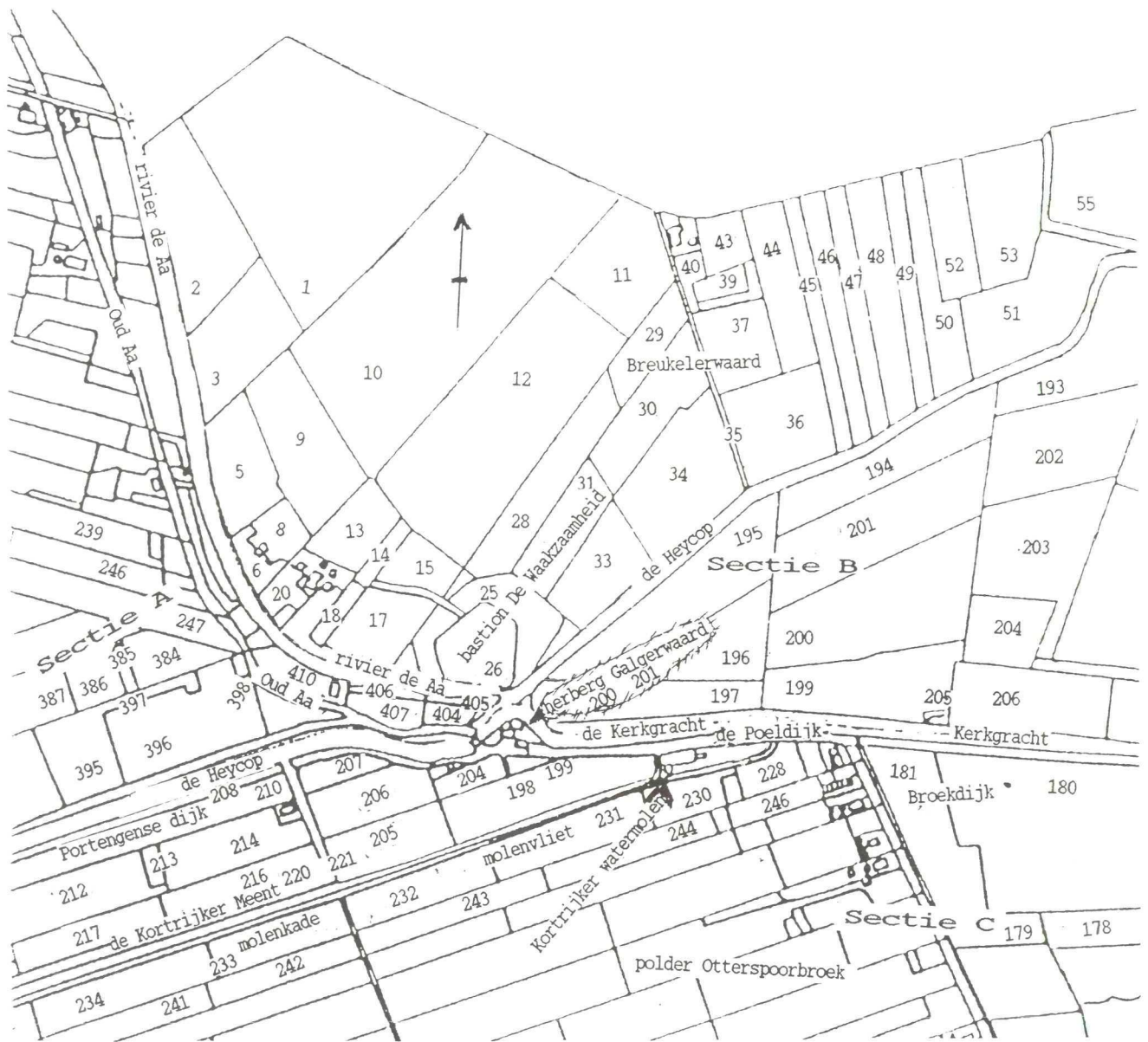
De eerste-steenlegger was de achtjarige Gerard Daniël Duuring (1822 - 1871), die lange tijd gemeenteraadslid en van 1862 tot 1867 burgemeester van Breukelen-Nijenrode is geweest.¹²

In maart 1830 kocht Duuring een huis met erf aan de Poeldijk, tegenover zijn herberg, die door Willem Boon werd beheerd. In juni 1830 verpachtte de gemeentebode-notarisclerk H.H. Becker in deze herberg Duurings te velde staande grasgewas. In maart 1832 vond "ten huize van Willem Boon, herbergier aan de Galgerwaardsche brug" een publieke verkoping plaats van paarden, koeien, kalveren en schapen, die eigendom waren van J.C. Duuring. Dat gebeurde ook in april en oktober 1833. In september 1834 kocht hij nog een huis aan de Schinkeldijk, schuin tegenover zijn herberg.¹³

Na het plotselinge overlijden van Duuring op 5 december 1834 was zijn weduwe Albertine Gilde-meester eigenares van de hofstede Galgerwaard. Ze zal die al spoedig verkocht hebben, want omstreeks 1836 was Willem Boon, kastelein te Breukelen, de eigenaar van deze hofstede en herberg.¹⁴

Willem Boon eigenaar-herbergier (1836-1848)

Willem Boon had de boerderij-herberg al vanaf 1826 beheerd. Bij de verkopeningen in 1826 had hij een groot deel van de inboedel gekocht. Omstreeks 1836 werd hij ook eigenaar van het onroerend goed dat bij de hofstede Galgerwaard hoorde. De kadastrakaart van Breukelen-Nijenrode uit 1832 (zie Afbeelding 2) laat zien, dat de boerderij Galgerwaard met de percelen Sectie C nr. 200 en 201 (huis en erf 8 roeden 20 ellen, klasse 1, belastbaar bedrag *f* 75) tussen de Poeldijk en de Kerkgracht lag. Bij de boerderij ging de Poeldijk met een bocht over in de

Afb. 2. Gedeelte van de Kadasterkaart Breukelen Nijenrode Secties A, B en C uit 1832 (bewerkt door de auteur van dit artikel). De hofstede Galgerwaard ligt ten noorden van de Poeldijk in Sectie C nrs. 200 en 201, ten zuiden van de dijk liggen de erbij behorende landerijen nrs. 199, 198 en 204 - 206. Grondbezitters in Sectie A: 404 - 407 en 239: Jan Coenraad Duuring te Amsterdam; 246: Barend Breuninghof, smid te Breukelen; 247: A.H. van den Bergh van Lexmond; 334 - 399: De erven Nicolaas Bastert te Maarsseveen (Cromwijk). Grondbezitters in Sectie B: 1 - 3: A.H. van den Bergh van Lexmond; 5 - 29: De erven Nicolaas Bastert; 30 - 44: De erven Pieter Jut te Amsterdam; 45 - 48: Jan Jacob Beek, metselaar te Breukelen; 49 - 53: Ferdinand van Collen te Amsterdam; 193 - 205: Arie Kasteleyn te Breukelen (boerderij De Eendracht); 206: Jan van der Veen, tapper te Breukelen. Grondbezitters in Sectie C: 178 - 181: Jan van Ginkel, boer te Breukelen (De Poel); 198 - 206: J.C. Duuring; 207 - 210: de weduwe Johan Ortt (Nijenrode); 212 - 215: Ferd. van Collen; 216 - 217: H.H. Bekker, gemeentebode te Breukelen; 226 - 234: de weduwe Pieter de Groot, beurtschipper te Breukelen; 241 - 247: Gerrit Miggels te Breukelen.

Schinkeldijk die verder ten zuiden van de Grote Heycop liep en die later ook Nieuwe Dijk of Portengensedijk werd genoemd. Bij de toenmalige grens Poeldijk/Schinkeldijk begint nu de in 1972 aangelegde T27, maar de Portengense Dijk is nog

herkenbaar in een graspad náár en de openbare weg vóór het rijtje huizen dat vroeger "Oud Bouwlust" werd genoemd¹⁵ en nu de adressen Galgerwaard 5 t/m 8 heeft. Naast de herberg lag in het verlengde van de Poeldijk de ophaalbrug over de Heycop naar

de Oud-Aasche Dijk (zie Afbeelding 3). Deze weg liep eerst ruim honderd meter langs de noordelijke oever van de Heycop en boog dan naar het noorden. De ophaalbrug naar Oud Aa heeft daar gelegen tot de aanleg van de provinciale weg T27. Voorbij "Oud Bouwlust" is toen een afslag naar Oud Aa gemaakt en de nieuwe Galgerwaardse brug over de Heycop gelegd. De percelen Sectie A nr. 404 - 407 (53r 90e boomgaard en weiland), langs de Oud-Aasche Dijk tot aan de dam naar de oorspronkelijke boerderij Cromwijk (Oud Aa 10), behoorden in 1832 bij de boerderij Galgerwaard. De andere bij deze boerderij behorende weilanden lagen ten zuiden van de Poeldijk en de Schinkeldijk tot aan de molenvliet van de polder Kortrijk met de kadastrumnummers Sectie C nrs. 198 (weiland 1 bunder 6 roeden 30 ellen), 204 (19r 70e), 205 (69r 10e) en 206 (67r).

De boerderij-herberg Galgerwaard van 1848 tot 1879

Gerrit Gijsbert Degenkamp eigenaar, zijn zoon Hendrik herbergier (1848 - 1864)

In het kadastrale dienstjaar 1848 kwam de herberg Galgerwaard weer in het bezit van de familie Degenkamp. Gerrit Gijsbert Degenkamp (1785 - 1864) "bouwman in Breukelen-St. Pieters",¹⁶ kocht toen de boerderij Galgerwaard en liet die verbouwen voor zijn jongste zoon Hendrik Gerritse Degenkamp.

Zijn oudste zoon Arie Gerritse Degenkamp (1817 - 1878) werkte op zijn vaders boerderij Klarenburg en erfde deze na diens dood in 1864. Hij trouwde pas in 1867 met de 18 jaar jongere Anna Maria van den Berg (geb. Linschoten 1835).

Ten noorden van Klarenburg stichtte hij in 1872 een boerderij (nu Zandpad 65), die in 1994 op de MIP-lijst werd gezet als mogelijk monument van de 2de categorie. Rechts onder in de voorgevel bevindt zich nog de eerste steen met de inscriptie "H.Lb. Degenkamp / en / Lb.H. Degenkamp / 23 september 1872". Die steen werd door de dochters Hendrika Lambertha (geb. 1868) en Lambertha Maria (geb. 1869) gelegd. De derde dochter Gerarda Alida (geb. 1871) was nog te jong om aan de steenlegging deel te nemen.

Het echtpaar Degenkamp ging op de nieuwe boerderij wonen en kreeg daar nog de zoons Gerrit Willem (geb. 1873) en Wilhelmus Adrianus (geb. 1875) en een dochter Alida Maria (geb. 1877). Vader Arie werd niet oud; hij overleed in 1878. Zijn weduwe, die de zorg had voor zes jonge kinderen, zette de boerenbedrijven voort tot haar zoons volwassen waren.

De oudste zoon, Gerrit Willem Degenkamp, werd boer op Klarenburg, Zandpad 56 (nu nr. 74) en stichtte daar in 1903 een eigen gezin. De jongere Wilhelmus Adrianus Degenkamp werd in 1908 gezinshoofd op de boerderij Zandpad 51 (nu nr. 65). Zijn moeder en een van zijn zusters vertrokken dat jaar naar Hilversum.¹⁷

Gerrits tweede zoon, Hendrik Gerrits Degenkamp (1819 - 1893), trouwde in 1849 te Breukelen-Nijenrode met Gerrigje de Lange (1824 - 1871) en vestigde zich als herbergier-veehouder op de boerderij Galgerwaard.¹⁸ Op 2 maart 1850 werd daar hun zoon Gerrit Arie Degenkamp geboren. De overbuurman, watermolenaar Maarten van Riet, ging als getuige mee met de jonge vader naar de gemeentesecretarie in het Regthuys van Breukelen om de geboorte van het kind aan te geven. De andere getuige was de gemeentebode Dirk van der Veen. Uit het bevolkingsregister blijkt, dat op 1 december 1851 weer een jongen in de herberg Galgerwaard werd geboren. Nu geen zoon van de herbergier, maar van de veearts Johannis Jacobus Noest, die op die dag met zijn vrouw en twee pleegkinderen uit Huizen naar Breukelen was gekomen en voorlopig zijn intrek in de herberg Galgerwaard had genomen. Zijn vrouw beviel daar toen van hun eerste kind, Jacobus Gerardus Johannis Noest. Later vestigde de veearts zich in het nieuwe huis van timmerman Mijndert Meyers aan de Brouwerij.¹⁹

Hendrik Gerrits Degenkamp eigenaar-herbergier (1864 - 1872)

Toen grootvader Gerrit Degenkamp in 1864 was overleden, erfde vader Hendrik de herberg Galgerwaard en ook enige percelen land in Breukelen-St. Pieters ten noorden van de boerderij Klarenburg.²⁰ Hendrik bleef met zijn vrouw, een dienstmeid en een knecht de boerderij-herberg exploiteren. Nadat hij echter op 16 oktober 1871 weduwnaar was geworden, droeg hij het bedrijf over aan zijn zoon Gerrit Arie (1850 - 1900), die in 1872 met Maria Johanna van Wees (1852 - 1886) trouwde.²¹

Hendrik Degenkamp vertrok naar Breukelen-St. Pieters, waar hij op de in 1864 geërfde grond een boerderij had laten bouwen (Zandpad 31). In de voorgevel van deze boerderij (nu Zandpad 55; in 1994 op de MIP-lijst geplaatst als mogelijk monument van de 2de categorie) liet hij een eerste steen inmetseten met de inscriptie "H.G. Degenkamp 24 mei 1872".²² Ruim zes jaar later, op 11 oktober 1878, trouwde Hendrik in Breukelen-Nijenrode met Cornelia van der Veer (geb. Amersfoort 4.1.1837, overl. Breukelen-St. Pieters 17.10.1892). Na haar dood verhuisde Hendrik naar Breukelen-Nijenrode, Herenstraat 323 (nu nr. 66), waar hij inwoonde bij de timmerman Jan Dirk Klaarenbeek. Hij overleed daar op 17 december 1893. Zijn boerderij aan het Zandpad verhuurde hij aan de veehandelaar Aart Korrel, die er tot mei 1904 heeft gewoond.

Gerrit Arie Degenkamp, eigenaar-herbergier (1872 - 1879)

Hendriks zoon Gerrit Arie Degenkamp en zijn vrouw Maria Johanna van Wees kregen in hun her-

Afb. 3. De Galgerwaardse brug tussen de Poeldijk en Oud Aa, kort na 1900. Links de Nieuwe Dijk, rechts een stukje van de tuin van boerderij Galgerwaard. (Oude prentbriefkaart.)

berg Galgerwaard vier kinderen, waarvan er drie jong stierven. Twee zontjes en een dochtertje werden respectievelijk achttien maanden, een half jaar en negen maanden oud. Alleen hun vierde kind, de op 4 augustus 1876 geboren Gerarda Hendrika bereikte de volwassen leeftijd. Gerrit Arie Degenkamp liet de boerderij verbeteren, want de belastbare opbrengst der gebouwen op Sectie C nr. 1151 steeg van f 105 naar f 250 per jaar. Gerrit Arie verwierf in het dienstjaar 1874 enkele landerijen in de Breukelerwaard (Sectie B nrs. 96, 101 - 103, 129, 130 en 513). In het dienstjaar 1881 verenigde hij die percelen op Sectie B nrs. 823 (weiland 3b 15r 19e) en 833, waarop hij in 1879 aan de Straatweg een boerderij liet bouwen, die het adres Wijk B nr. 229 kreeg. Misschien hebben de droeve gezinsomstandigheden op Galgerwaard de ouders ertoe gebracht de nieuwe boerderij aan de Straatweg tegenover Vegtvliet te laten bouwen. Hun dochtertje legde daarvoor in 1879 de eerste steen. De boerderij

draagt de naam "Rustoord" en wordt nu bewoond door Benno Molenkamp (Straatweg 179). In de zuidgevel vinden we nog de eerste steen met de inscriptie: "Gerarda Hendrika / Degenkamp / oud 3 jaar / 10 juli 1879".

Gerrit en Maria hebben op deze boerderij wat meer gezinsvreugde gekend, want er werden twee kinderen geboren die wel de volwassen leeftijd bereikten: Hendricus Gerardus (geb. 10.6.1881) en Johanna Elisabeth (geb. 25.6.1883). Het was echter een zware slag voor Gerrit en zijn kinderen, toen moeder Maria op 15 augustus 1886 overleed. Ze is 34 jaar geworden. Pas ruim tien jaar later hertrouwde Gerrit Arie Degenkamp met Neeltje de Lange (geb. Gemeente Ruwiel 17.10.1863), die op 22 januari 1897 uit Amsterdam naar Breukelen kwam. Het jaar daarop kreeg Neeltje een zoon: Johannis Degenkamp (geb. Breukelen-Nijenrode 13.1.1898, overl. Breukelen-St. Pieters 13.12.1917). De dochters van Gerrit Arie verlieten kort daarna het ouder-

lijke huis: Gerarda Hendrika trouwde op 1 september 1899 met de paraplu-fabrikant K.H.J. Spiekerman uit Schiedam en Johanna Elisabeth trouwde met de smid H.P. Sanders uit de Brugstraat (nu nr. 10) in Breukelen. Twee jaar na de geboorte van zijn jongste zoon overleed Gerrit Arie Degenkamp op 6 januari 1900 in de leeftijd van 49 jaar.

Zijn weduwe, Neeltje de Lange trouwde op 19 juni 1903 in Breukelen-Nijenrode met de 58-jarige landbouwer Hendrik Vulto uit Jutphaas, die bij haar op de boerderij in Breukelen kwam wonen. Op 1 mei 1904 verhuisden zij met hun gezin naar Breukelen-St. Pieters en betrokken de boerderij die Neeltjes eerste schoonvader daar in 1872 had laten bouwen (nu Zandpad 55).

De oudste zoon, Hendricus Gerardus Degenkamp, had het niet zo naar zijn zin bij zijn stiefouders. In 1907 kocht hij een eigen boerderij aan het Zandpad ten zuiden van de watermolen van Proosdij (nu Zandpad 18). Hij trouwde met Wilhelmina Maria van Beusekom (geb. Vreeland 22.7.1883, overl. Loenen 1966) en kreeg een groot gezin. Hun oudste zoon, Gerrit Arie Hendricus Degenkamp (geb. 2.2.1912) trouwde met L.P. van Schaik en nam de boerderij over. De ouders verhuisden na 1945 naar hun in 1938 gekochte buitenplaats Weeresteyn, even verder aan het Zandpad net over de gemeentegrens met Loenen (toen nog Loosdrecht). Hendricus overleed daar in 1959, zijn weduwe in 1966. Zij had het gedeelte van het landgoed waar in 1760 een natuurstenen doodskest was gevonden met resten van een 9de-eeuwse bisschop, aan de paus vermaakt. Notaris C. Akkerman bracht via de aartsbisschop van Utrecht de paus van het legaat op de hoogte. De bisschop van Rome stelde echter geen prijs op de laatste rustplaats van zijn 9de-eeuwse collega. Toen hij het legaat geweigerd had, kon Weeresteyn in zijn geheel door de erfgenamen worden verkocht.

Gerrit Arie Degenkamp en Maria Johanna van Wees verkochten op 10 november 1879 hun boerderij Galgerwaard aan Maria's jongere broer Wilhelmus Johannes van Wees.

In een volgend artikel vertel ik u meer over Galgerwaard en de familie Van Wees.

Noten

- 1 Zie A.A. Mantén en B.F. van Wallene, 1999. De stenen kamers Galgweert en Broekelreweert bij Breukelen, Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 14, nr. 1, blz. 13 - 21, en De functie van de stenen kamers Galgweert en Broekelreweert bij Breukelen, Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 14, nr. 2 (in druk).
- 2 Henk van Walderveen heeft in november 1997 op aanwijzingen van Nico Andriessen foto's genomen van het interieur; Cornelis Hensbergen heeft in juni 1998 het gebouw door twee van zijn studenten onder toezicht van Nico Andriessen laten opmeten en tekenen en de heer Martin J. Verwey maakt een tekening van het exterieur.
- 3 Archief Dorpsgerichten (Het Utrechts Archief), inv. nr. 366, fol. 159, d.d. 14.1.1722, Copia van een plegtbrief gepasseert voor den Leenhove van Nijenrode op 18 september 1721.

- 4 Anna Pergens (1650 - 1732) was in 1701 weduwe geworden van Johan I Ortt van Nijenrode. Ze was kinderloos en nam tot haar dood het beheer van Nijenrode waar voor haar erfgenaam en neef Johan II Ortt (1685 - 1740).
- 5 Oud Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode (Gemeentehuis te Breukelen), inv. nrs. 167 - 205: Kohieren op de impost op gemaal en zegel in de gerechten onder de korenmolens van Breukelen van 1705 tot 1748 (Breukelen-Nijenrode, -Staten/Ortts, -St. Pieters, Breukelerwaard en Ruwiel, Vijfhoeven en Nijenrode in Cortrijk). Willem Splinters betaalde van 1707 tot 1711 jaarlijks vier of vijf gulden in deze belasting. In 1712 betaalde Cornelis Sweren voor het eerst f 5, daarna meestal f 7 tot 1717. In 1718 staat er achter de naam Cornelis Sweren "vertrokken" en komt Willem Splinters weer in de lijst voor met een achterstallige betaling van 14 gld 3 st 8 png. Van 1722 tot 1730 staat Splinters jaarlijks geboekt voor 6 gld of voor 6 gld 10 st; in 1731 volgt achter zijn naam de toevoeging "dood".
- 6 Oud Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nrs. 122 - 166, Kohieren van de belasting op de consumptie 1749 - 1805 (met hiaten). Inv. nr. 122, het kohier 1749 - 1750 vermeldt in Otterspoorbroek onder nummer 148: Gerrit Coymans, herbergier, 15 gld 15 st; als herbergier betaalt hij bovendien 28 gld 7 st in het logiesgeld. Ter vergelijking: Gerrit van Weldam in het State Wapen betaalde dat jaar met een gezin van 5 personen 100 gld 16 st en als herbergier nog eens 161 gld 14 st aan logiesgeld.
- 7 Oud Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nrs. 186 - 189 (1727 - 1730): Willem Splinters betaalde in deze periode 6 gld 6 st, Gerrit Gijsen Cooyman 2 gld 4 st. In 1731 betaalde Gerrit Cooyman voor het eerst 6 gld 6 st en daarna tot 1748 een soortgelijk bedrag per jaar voor de impost op het gemaal.
- 8 Oud Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 238, Lijst van Inwoonderen uit 1783 vermeldt onder nr. 222: "Hendrik de Bruyn, klompenmaker, 2 personen boven de 10 jaar, f 5". Ook het belastingkohier uit 1801 (inv. nr. 164) noemt zijn naam en beroep. Het Archief Dorpsgerichten (inv. nr. 369) vermeldt dat Hendrik op 22.4.1795 kocht: "een huysinge en erf geappropriëerd tot drie wooningen, gelegen aan den Poelendijk, daar ten Oosten, Zuiden en Westen den gemelden dijk en ten Noorden de Kerkgraft". In het Notarieel Archief (Utrechts Archief, inv. nr. 561) staat in akte nr. 42 d.d. 21.9.1825 dat Anna van Houten, weduwe van Hendrik de Bruyn, aan de timmerman Jan van Beusekom in huur gaf "een hoek grond of voorland aan de Poeldijk en de Kerkgragt onder Breukelen", waarop hij een timmerloods mocht plaatsen.
- 9 Oud Archief Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 279, Staat van Contribuërende Inwoners, 1810.
- 10 Jan was een zoon van Gerrit Jansen Degenkamp, landman op de boerderij Klarenburg in Breukelen-Proostdijgerecht, die hij pachtte van Jan Tarelink op de buitenplaats Boomrijk (Notarieel Archief, inv. nr. 530, akte 256 d.d. 10.12.1772). Tevoren, in 1761, huurde Degenkamp de boerderij van de Deken en het Kapittel van St. Pieter te Utrecht en daarvoor van de familie Van Tuyl van Serooskerken te Zuiden. Uit de belastingkohieren op de consumptie te Breukelen-Nijenrode blijkt, dat er tussen 1795 en 1801 ook twee families Degenkamp in de Breukelerwaard woonden: Jacobus Deegenkamp, boer, met 6 personen, f 29 en Cornelis

- Deegenkamp, boer, met 7 personen, f 43. Cornelis was volgens het kohier van de impost op gemaal en zegel al in 1743 als boer in de Breukelerwaard komen wonen.
- 11 Notarieel Archief, inv. nr. 562, akte nr. 32, testament d.d. 26.6.1826, "Testament van Pieter Oeleman, herbergier te Galgerwaard, ziek te bedde liggende op eene bedstede in de agterkamer van zijn woonhuis (. . .)". Idem de akten nrs. 42, 61 en 62 van de verkopen op 25 juli, 4 en 5 oktober 1826. Tot de roerende goederen behoorden onder andere 6 koeien, 7 kalveren, karngereedschap, een spekbak, vischuit, 2 viskaren, 2 ladders, 2 kruiwagens en een slede, samen f 740. Het huis, gemerkt nummer 16, met erf en grond plus vijf kampjes land in Oud Aa bracht f 4825 op. Executeurs-testamenteair waren zijn zwager Dirk Rietveld uit Vinkeveen en de korenmolenaar Jacobus van Berkestijn uit De Haar.
 - 12 H.J. van Es, 1997. De buitenplaats Vechtstroom te Breukelen (2). Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 12, nr. 3, blz. 121 - 137. Zie ook R. Plomp en A. Duuring, 1997. De militaire carrière van Jan Coenraad Duuring (1779 - 1834), ambachtsheer van Kockengen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 12, nr. 4, blz. 186 - 196.
 - 13 Notarieel Archief, inv. nr. 566, koop huis en erf aan de Poeldijk d.d. 25.3.1830; registratie grasgewas op 19.6.1830 en verpachting op 29.6.1830 (onder andere 2b 98r 5e in Otterspoorbroek voor f 72 aan Gijsbert Degenkamp, landman onder Breukelen-St. Pieters). Idem, inv. nr. 568, akte 22 d.d. 31.3.1832, verkoop van 19 koeien en 5 paarden compeerende J.C. Duuring (een vaars f 72, een kalkkoe f 90, een merrie f 150). Idem, akte 35 d.d. 9.5.1832, koop van de Kortrijker Meent (79r 18e) langs de molenvliet tot aan de nieuwgemaakte weg aan de Tugt, plus nog een stukje (28r 38e) langs de Schinkeldijk in de polder Kortrijk "met het recht bomen en hakhout te planten van de molen van Kortrijk tot aan de Portengense brug toe" (f 513). Zie ook kadastrale legger Breukelen-Nijenrode, art. 34 t.n.v. J.C. Duuring; Sectie C nr. 220 (en 221).
 - 14 Kadastrale legger Breukelen-Nijenrode, art. 34 ten name van Jan Coenraad Duuring vermeldt in dienstjaar 1838 de verkoop naar artikel 171 ten name van Willem Boon, kastelein te Breukelen. De koop omvatte de boerderij Galgerwaard tussen de Poeldijk en de Kerkgracht met de percelen Sectie C nrs. 199 (tuin 7r 30e), 200 (tuin 4r) en 201 (huis erf 8r 20e, kl. 1, belastbaar bedrag f 75). De ertoe behorende weilanden lagen ten zuiden van de Poeldijk en de Galgerwaardsedijk in de polder Otterspoorbroek. Na de verkoop in d.j. 1850 naar art. 27 ten name van Gerrit Degenkamp werden de percelen Sectie C nrs. 200 en 201 samengevoegd tot nr. 1151 (huis stal erf 12r 20e). Waarschijnlijk heeft er na de aankoop een verbouwing of uitbreiding van de boerderij plaatsgevonden, waardoor die een nieuw kadastrummer kreeg.
 - 15 Zie J. van Muiswinkel, 1973. Breukelen en Nieuwer Ter Aa, oude prenten en prentkaarten vertellen verder. Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, blz. 48 "De Galgerwaardse brug met gezicht op de Nieuwe Dijk, 1910" en blz. 49 "Oud Bouwlust omstreeks 1920". Een foto van de brug en de herberg Galgerwaard vanuit het westen vinden we in: J. van Muiswinkel, 1970. Oude prentkaarten vertellen over Breukelen. Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, ongepagineerd (blz. 143) met het onderschrift "De Galgerwaardse brug, gezien komende van Portengen en/of vanuit Oud Aa, omstreeks 1910".
 - 16 Gerrit Gijsbert Degenkamp, zoon van Arie Degenkamp en Antje Spruyt, werd in 1785 geboren op de boerderij Klarenburg te Breukelen-St. Pieters (nu Zandpad 74). Hij overleed daar op 9.1.1864. Gerrit trouwde te Breukelen-Nijenrode op 19.11.1816 met Hendrikje Stevens en kreeg vier kinderen: Arie (geb. 23.10.1817, Hendrik (geb. 9.4.1819), Antje (?) en Johanna (1829). Johanna (Naatje) trouwde te Loenersloot op 20.4.1852 met Cornelis Ruwiel te Oukoop; ze overleed daar op 7.10.1860. Antje was getrouwd met Albertus Schalkwijk te Lage Weide onder Utrecht. Vader Gerrit hertrouwde op 1.2.1834 te Breukelen-Nijenrode met Jacoba Zwanink. In 1851 ging hij een derde huwelijk aan met Gesina de Jong (geb. Haarlem 1788), weduwe van Dirk Verduyn. Bij de instelling van het kadaster in 1832 was Gerrit eigenaar van de boerderij Klarenburg (kadastrale legger Breukelen-St. Pieters art. 16; zie ook art. 400 en 401). Omstreeks 1848 werd hij met zijn zoon Arie eigenaar van de boerderij Galgerwaard (kad. legger Breukelen-Nijenrode art. 27; zie ook art. 349). Hij bezat daar ook Sectie B nr. 250 (huis en erf in de Achterstraat) en nrs. 6 - 8 (boomgaard, huis en bouwland langs de Aa in de Breukelerwaard). In d.j. 1852 kwamen deze bezittingen voor het merendeel op zijn eigen naam (Gerrit Degenkamp, bouwman te Breukelen-St. Pieters, kad. leggers Breukelen-St. Pieters art. 401 en Breukelen-Nijenrode art. 349). De percelen Breukelen-Nijenrode Sectie B nrs. 6 - 8 gingen toen naar art. 26 t.n.v. de weduwe Johannes Degenkamp, rentenierster te Breukelen. Zij was misschien een schoonzuster van Gerrit.
 - 17 Arie Gerrits Degenkamp (geb. Breukelen-St. Pieters 23.10.1817, overl. ald. 4.4.1878) erfde in 1864 de boerderij Klarenburg en het grootste gedeelte van de daarbij behorende landerijen (kadastrale legger art. 607). Hij trouwde in 1867 met Anna Maria van den Berg (geb. Linschoten 18.11.1835). Zij betrokken in 1872 de nieuw gestichte boerderij Zandpad 51 (nu nr. 65). Aries oudste zoon (Gerrit Willem Degenkamp, geb. 24.9.1873) werd veehouder op de boerderij Klarenburg, Zandpad 56 (nu nr. 74). Hij trouwde in 1903 met Antonia Adriana Kool (geb. Laren 7.8.1873). Hun zoon Adrianus Gerardus Degenkamp (1908 - 1988) volgde zijn vader op als landbouwer en fruitkweker op Klarenburg. Diens oudste zoon Adrianus Simon Gerardus Degenkamp (geb. 12.5.1942) heeft er nu een tuincentrum. De andere zoon, Gerhardus Simon Hendrikus Degenkamp (geb. 29.9.1943) heeft er een hoveniersbedrijf en woont in de oude boerderij. Op Zandpad 51 kwam Wilhelmus Adrianus Degenkamp (geb. 22.4.1875). Hij trouwde in 1908 met Geertruida Maria Kersten (geb. Utrecht 3.2.1875). Hun dochter Anna Maria Antonia Degenkamp (geb. 2.7.1911) trouwde op 8.11.1939 met T.J.J. den Hollander en betrok de boerderij, die nu bewoond wordt door Willem de Hollander.
 - 18 Hendrik Gerrits Degenkamp (geb. Breukelen-St. Pieters 9.4.1819, overl. Breukelen-Nijenrode 18.12.1893) trouwde op 1.5.1849 te Breukelen-Nijenrode met Gerritje de Lange (oud 26 jaar, geb. Laag-Nieuwkoop 2.2.1824, overl. Breukelen 6.10.1871). Hij woonde al in 1849 op Galgerwaard en erfde de herberg in 1864 van zijn vader Gerrit. In de kadastrale legger Breukelen-Nijenrode staat Hendrik onder art. 505. Zijn zoon Gerrit Arie (geb. 2.3.1850) nam in 1872

- de boerderij Galgerwaard over, wat in de kadastrale legger werd genoteerd onder art. 583.
- 19 Zie H.J. van Es, 1997. Tussen 's-Heerenwagenweg en Danne te Breukelen. 15. De huizen aan de Brouwerij. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 13, nr. 4, blz. 203 - 214, in het bijzonder blz. 209.
- 20 Kadastrale legger Breukelen-Nijenrode, art. 505 ten name van Hendrik Degenkamp, veehouder. Hij kocht er in dienstjaar 1866 land bij in Otterspoorbroek (Sectie C nr. 211, weiland 1b 92r 90e). Zijn broer Arie erfde in 1864 de boerderij Klarenburg in Breukelen-St. Pieters (kadastrale legger art. 607: Sectie B nrs. 323 - 329, 331 - 344). Hendrik kreeg daar (kadastrale legger Breukelen-St. Pieters, art. 608) ook enkele percelen, o.a. nrs. 316 - 321, 455, 457. In d.j. 1874 ontstonden daar door samenvoeging nrs. 549 (tuin 3.20), 550 (huis stal erf 9.20 = Zandpad 31, nu. 55) en 551 (weiland 2.37.50). Zijn zuster Antje Schalkwijk-Degenkamp erfde het huis Achterstraat nr. 50 (Breukelen-Nijenrode Sectie B nr. 250; nu Kerkbrink 22). Zij verkocht het pand op 30.4.1886 aan de ongehuwde modemaakster Hendrina Coljee. Deze liet het op 9.5.1901 veilen, waarbij het voor f 3260 eigendom werd van schoenmaker Th. Zwart.
- 21 Maria Johanna van Wees, geb. Diemen 23.2.1852, overl. Breukelen-Nijenrode 15.8.1886. De kadastrale legger Breukelen-Nijenrode noemt onder art. 583 Gerrit Arie Degenkamp, veehouder te Breukelen-Nijenrode.
- 22 In 1996 is het pand verkocht aan een projectontwikkelaar, die de boerderij wilde slopen om er een "buitenplaats nieuwe stijl" te stichten met vier gebouwen waarin zeven woningen. Dat plan is, mede door inspanningen van leden van de Historische Kring Breukelen, de Bond Heemschut en de Boerderijstichting niet doorgegaan. We hopen dat in een nieuw bouwplan de boerderij gerestaureerd wordt en het landschapsschoon niet wordt aangetast.

Aanvullingen op eerder gepubliceerde artikelen

A.A. Mantén, 1998. *Zestiende-eeuwse haardplaat opgegraven nabij de voormalige ridderhofstad Ruwiel*. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 13, nr. 4, blz. 225 - 227.

In de Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1996 - 1997, die u ontving samen met het nummer van ons tijdschrift van december 1998, kunt u op blz. 171 - 172 lezen dat bij onderzoek naar het Nederhofcomplex aan de Markt in Wijk bij Duurstede een beschadigde deksteen is gevonden van een uit haardstenen bestaande achterwand van een stookplaats. Deze deksteen bleek voorzien te zijn van het wapen van keizer Karel V. Rond de afgebeelde keizerskroon staat daarop het jaartal 1550. Karel V was, nadat hij in 1528 de bisschop van Utrecht opvolgde als vorst van ons gewest, tot 1545 eigenaar van de Nederhof. Daarna kwam deze hof in particuliere handen. De Nederhofse stenen stookwand was slechts 15 jaar ouder dan de gietijzeren Ruwielse haardplaat.

Minstens zo interessant is een ontdekking die onlangs werd gedaan bij de verbouw van het deel van het Duitse Huis gelegen aan het Utrechtse Geertebolwerk tot het aanstaande vijfsterrenhotel Karel V. Deze betreft brokstukken van een stenen haardwand waarop een tweekoppige zwarte adelaar met gouden roodkleuring te zien is. Archiefonderzoek heeft uitgewezen dat de kouwelijke keizer Karel V met zijn gevolg in 1546 een bezoek bracht aan het Duitse Huis, voor welke gelegenheid er extra openhaarden voor hem werden aangelegd.

In 1546 en 1550 werden in voorname locaties nog stenen haardwanden met het wapen van keizer Karel V aangebracht. In 1565 had men bij Ruwiel een gietijzeren haardplaat met het keizerlijke wapen. Men volgde de moderne ontwikkelingen op de ridderhofstad dus nauwlettend!

Dat de Ruwielse haardplaat zo goed bewaard gebleven is, heeft ook een verklaring gekregen: er heeft zich iemand gemeld die zich nog goed herinnerde dat tot in het midden van de 20ste

eeuw de haardplaat in de schouw van boerderij Splintersvelt stond. Daarna vond men hem daar te ouderwets. Vervolgens lag hij geruime tijd voor de voordeur, om vuil schoeisel daarop af te schrapen. Pas toen men ook in die hoedanigheid op de gietijzeren plaat was uitgekeken, werd hij als afval in de grond gestopt. Daar lag hij dus niet eeuwenlang, maar slechts zo'n dertig tot veertig jaar!

Arie A. Mantén

A.A. Mantén, 1998. *Chinoiserie*. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 13, nr. 4, blz. 231 - 232.

Het raadsel van de "spaanbaars" (zie noot 6) is opgelost. Het antwoord kwam niet uit de biologische hoek, maar van een neerlandicus! Dank aan de heer Jan Bruggeman uit Zoetermeer. De schrijfwijze zorgde ervoor dat ik het antwoord niet kon vinden. Gewoonlijk werd het woord geschreven als "spanbaars" en dat is - volgens het Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal - een baars van tenminste een span lengte. Onder een span verstond men de afstand tussen de toppen van duim en pink als men die zo ver mogelijk van elkaar verwijderde. Er was vroeger ook sprake van een voetbaars, dus een baars die minstens een voet lang was.

Voorts interpreteerde ik een opmerking van Jacob Campo Weyerman wat al te letterlijk. Hij schreef dat het dragen door de mannen van zijn tijd van zeer strakke Spaanse broekjes er toe zou kunnen leiden dat "de Stedehouders der Juffers zoodanig zullen verkleinen, gelijk als de Voetjes der Chineesche Vrouwen verkleinen, die gecompriimeert worden door de Pynbank van een paar Poppemuultjes". De heer Bruggeman maakte mij er op attent dat Weyerman niet bang was dat de mannen als geheel kleiner zouden worden, maar dat hij vrijwel zeker een erotisch grapje maakte en alleen doelde op het deel van de man dat in de broek zit. Wat was ik weer naïef!

A.A.M.

De stenen kamers Galgweert en Broekelreweert bij Breukelen

Arie A. Manten en B.F. van Wallene

Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen / Dreef 9, 3628 BJ Kockengen

Ook in de Middeleeuwen was er, afgezien van woonhuizen en werkplaatsen, binnen het Sticht Utrecht al een grote verscheidenheid aan soorten gebouwen. Ten dele bestaan ze voort tot op de dag van vandaag, zoals een dorpskerk, een kasteel en een - in onze tijd vaak nog als horeca-gelegenheid uitgebaat - rechthuis. Van andere zijn er slechts weinig meer over, zoals het apart staande bakhuis, een tolhuis of een stadspoort. Van sommige weten we nog dat ze in onze provincie ooit bestonden, zoals de vronhoeve, een leprozerie of een kluisnaarsverblijf. Enkele zijn zelfs uit de herinnering nagenoeg geheel verdwenen.

Een voorbeeld uit die laatste categorie is de stenen kamer met hofstede. Eeuwen geleden was het de mensen volkomen duidelijk wat dat was. Men schreef er met vanzelfsprekendheid over; niemand had toen - zoals ook zal blijken uit citaten aangehaald in het vervolg van dit artikel - behoefte om uit te leggen wat hij bedoelde. Tegenwoordig is de stenen kamer zodanig in de vergetelheid geraakt, dat hij zelfs de geschiedvorsers voor veel vraagtekens plaatst.

Het aantal stenen kamers met hofstede lijkt niet groot geweest te zijn. Maar bij Breukelen stonden er ten minste twee of drie . . .

Een steenen camer mit een hoffstede, geheeten galchweert

Op 12 augustus 1561 werd Gerrit Jacobsz door het Leenhof van Nijenrode beleend met "een uuterdijck¹ mitten acker mit alle sijn toebehoeren. Daer[naast lag] suytwaerts [land behorende aan] de kerck van Breuckelen ende noortwaerts [land van] Griet Willem Dirckss wijff, ende sij elcx oock te leen houden van den huysse Nijenrode." "Item een steenen camer mit een hoffstede ende bomgert en alle sijn toebehoeren geheeten galchweert mede gelegen in Willem Torck gerecht. Te verheergewaden² elck perceel mit een goede rode stoop botter."³

Gerrit Jacobsz kwam in aanmerking voor deze lenen omdat zijn vader Jacob Gerritsz was overleden, die vóór hem deze percelen in leen had gehad.

Het stuk dijk met de aangrenzende akker was Jacob Gerritsz op 25 juli 1534 in leen gegeven, nadat zijn broer Hendrik Gerritsz er, bij het overlijden van hun vader Gerrit (of Gerard) Hendriksz, van afzag. Deze Gerrit was op 10 augustus 1509 aan het land gekomen na de dood van zijn oom Jacob Gerardsz, die het op 28 oktober 1474 in leen had ontvangen.

De stenen kamer met boerderij kwam eveneens op 25 juli 1534 aan Jacob Gerritsz en was voordien ook van zijn vader Gerrit Hendriksz. Deze was daar echter zijn vader Hendrik Gerritsz (of Gerardsz) opgevolgd, broer van de eerder genoemde Jacob Gerardsz. Hendrik ontving het in leen op 27 oktober 1474. In 1474 had dus een verdeling tussen twee broers plaats gevonden, die al na één generatie weer ongedaan werd gemaakt.

De eigendomsgeschiedenis van vóór 1474 is ons niet bekend.

Opmerkelijk is, dat in de leenakten uit de 15de en 16de eeuw gesproken werd van een "steenen camer mit een hoffstede", in die volgorde. Dat suggereert dat de stenen kamer belangrijker was dan de erbij behorende boerderij.

De genoemde percelen lagen in de gerechtsheerlijkheid Oud Aa (waarvan Willem Torck, heer van Nijenrode, toen gerechtsheer was), aan de dijk, dus aan de zuidkant van de rivier de Aa, maar kennelijk niet pal aan de oever daarvan, want ertussen lag nog land van de vrouw van Willem Dircksz.

Varend langs de stenen kamer Galgweert in 1594

De in het voorafgaande genoemde plaatsbepaling van de stenen kamer valt in grote lijn ook af te leiden uit een laat-16de eeuws waterschapsverslag.

Bij een visitatie en schouw van de grote ring van het Hoogheemraadschap Amstelland, op 7 augustus 1594 en de daarop volgende dagen, onder leiding van de baljuw/dijkgraaf van Amstelland, voer het gezelschap ook over de rivier de Aa. In hun rapport lezen we: "Van daer [= " 't dorp van der A" en de "Botterdam"] voorts vaerende voorbij 't huys te Ruweel nae de steene camer, ende van daer neder-

waerts den Heycooper weteringe nae Joostendam (. . .)”.⁴ Dit duidt er op dat de stenen kamer Galgweert dicht bij het punt lag waar de uit het westen komende Heycop toentertijd de Aa kruiste.

Stenen kamer Galgweert vermeld op een laat-16de eeuwse kaart

Op de kaart van Joost Jansz Beeldsnijder (ca. 1540 - 1590), vermoedelijk gemaakt in de jaren 1580 toen hij een aanstelling had als landmeter van het Hoogheemraadschap Amstelland, wordt de “Stene Camer” nadrukkelijk vermeld.⁵ Hij lijkt daar te staan aangegeven iets ten westen van de kruising van Aa en Heycop (zie Afbeelding 1), maar die kaart is niet erg nauwkeurig.

Deze vermelding is niettemin opmerkelijk, want het aantal huizen dat Beeldsnijder bij name noemt is maar heel beperkt. Het suggereert dat de stenen kamer Galgweert in de laat-16de eeuw nog een bouwwerk van regionale bekendheid was.

Over de standplaats van de stenen kamer Galgweert kan al met al weinig onduidelijkheid meer bestaan.

Afb. 1. Gedeelte van een kaart van Joost Jansz Beeldsnijder, tweede helft 16de eeuw, met bij de hand met uitgestoken vinger rechts de stenen kamer Galgweert (uit: Album over kerk, dorp en omgeving van Ter Aa, 1956, blz. 14).

Galgerwaard: plaats waar vroeger doodstraffen werden voltrokken

De stenen kamer “geheeten galchweert” was duidelijk genoemd naar het veld de Galgweert of Galgerwaard. Deze Galgerwaard dankte op zijn beurt zijn naam aan de daar aan de oever van de Aa gelegen executieplaats, waar in de Middeleeuwen ter dood veroordeelde mannen aan de galg werden opgehangen. De doodstraf door middel van de galg werd in de Middeleeuwen veelvuldig toegepast, ook in onze streken.

Het lijk van een gehangene moest naar Middeleeuwse gewoonte in de regel blijven hangen tot het er verrot afviel of door aasetende vogels was verslonden. Daarmee werd tot uitdrukking gebracht dat men de veroordeelde geen eerbare begraving waardig achtte. Tevens was dat ter afschrikking van de overige boosdoeners bedoeld.

De plek van het galgenveld werd daardoor overal bij voorkeur zo gekozen dat deze op enige afstand buiten het dorp lag, maar tegelijkertijd voor velen toch zichtbaar was. De Breukelse Galgerwaard, gelegen bij in de Middeleeuwen veel gebruikte vaarwateren en nabij de verbinding over land tussen het dorp Breukelen en het westelijke achterland, voldeed aan beide voorwaarden.

De oude benaming Galchweert of Gallechweert (dus met het enkelvoud galg) doet vermoeden dat er op het Breukelse galgenveld eertijds één galg stond. Dat kan een galg van één paal geweest zijn, maar ook een driehoekige galg. Galgen van dat type kwamen op veel plaatsen voor; ze werden ondersteund door drie palen en maakten de gelijktijdige executie van verschillende veroordeelden mogelijk.

Voor het kerspel Breukelen, dat in de loop der Middeleeuwen opgedeeld raakte in verscheidene gerechtsheerlijkheden (bestuurlijke eenheden), was dit het enige galgenveld.

Onduidelijk is vanaf wanneer dit galgenveld als zodanig in gebruik was. Het lag op de oeverwal van de Aa. Het terrein was dus al bruikbaar nog vóórdat met de ontginning van de veenwildernissen werd begonnen. Dat laatste vond plaats tegen het eind van de 10de eeuw.

Bij een Middeleeuws galgenveld stond vaak een dienstgebouwtje. Dat kan, nadat het galgenveld als executieplaats in onbruik was geraakt, een andere functie hebben gekregen. In verschillende plaatsen ontwikkelde het zich tot boerderij.

Rechtspraak gedurende de Middeleeuwen

Hoe paste de Galgwaard in de samenleving van grofweg 12 tot 5 eeuwen geleden?

In de Middeleeuwen maakte men een onderscheid tussen de lagere rechtspraak, die gewoonlijk met boetes kon worden afgedaan, en de hogere rechtspraak, waarbij gevangenis- en doodstraffen konden worden uitgesproken.

Aanvankelijk gold in de Vechtstreek het Friese recht. Toen lijkt de persoon die ter plaatse het gezag had, beide vormen van rechtspraak te hebben uitgeoefend. In Breukelen was dat de heer van de vronhoeve. Later was dat anders. De lagere rechtspraak werd toen uitgeoefend door het plaatselijke bestuur, terwijl de hogere rechtspraak aan de landsheer (in het Sticht Utrecht de vorst-bisschop) was voorbehouden. Uitzondering waren de zogenaamde hoge of halsheerlijkheden, waarbinnen op grond van oude rechten ook criminele of halszaken door het plaatselijke gerecht konden worden behandeld.⁶

Onder de hoge jurisdictie vielen misdrijven zoals valsemunterij, beroving, diefstal, moord, vredebreuk, verkrachting, gijzeling, brandstichting, kerkschending en aantasting van de wereldlijke macht van de bisschop. De Breukelse gerechtsheer-

lijkheden waren in juridische zin lage heerlijkheden, hoewel het Breukelen-Bisschopsgericht (zie Afbeelding 3) - waarvan de bisschop zowel gerechtsheer als landsheer was - in de praktijk dicht in de buurt van een hoge heerlijkheid kwam.

De overgang in de rechtspraktijk duurde lang. Weliswaar kreeg de bisschop in 953 het wereldlijk gezag over de Vechstreek, maar dat betekende nog niet dat hij daarna meteen alles naar zijn hand kon zetten. Het grootste deel van de Middeleeuwen was een dynamische tijd, waarin via allerlei schermutselingen een balans tussen oude en nieuwe rechtsbevoegdheden werd gezocht. Een belangrijk moment in deze ontwikkeling is, zo mogen we aannemen, de grote bisschoppelijke machtsingreep geweest welke in Breukelen en omgeving omstreeks 1123 plaatsgevonden heeft.⁷ Niet onmogelijk heeft de bisschop toen de hoge jurisdictie alhier nadrukkelijker aan zich getrokken, met als mogelijk gevolg dat de executieplaats Galgweert geheel of nagenoeg buiten gebruik raakte. Maar helemaal zeker is dit allemaal niet, want de informatiebronnen uit die tijd zijn schaars en fragmentarisch. Misschien maakte ook de bisschop er nog gebruik van. Tot dusver is echter geen enkel archiefstuk gevonden waarin concreet melding wordt gemaakt van een executie in de Galgwaard/Galgenwaard/Galgerwaard onder bisschoppelijke verantwoordelijkheid.

In de 13de eeuw deed een nieuwe functionaris zijn intrede in het landsheerlijke bestuur: de maarschalk (zijn gebruikelijke naam in het Sticht Utrecht) of baljuw (zoals hij in Holland heette). Hij was een ambtenaar in algemene wereldlijke dienst, belast met het toezicht op alle regeringsorganen binnen het gewest zowel in de steden (met uitzondering van de stad Utrecht) als op het platteland; tevens moest hij zorgen voor de criminele rechtspraak en de civiele rechtspraak in hoger beroep.⁶

Aanvankelijk was er in het Nedersticht (gewest Utrecht) één maarschalk. Omstreeks 1393 - 1394 kwam hier echter een scheiding tot stand tussen de maarschalkdistricten van het Overkwartier en het Nederkwartier.⁸ Breukelen en omstreken hadden sedertdien te maken met de maarschalk van het Nederkwartier van het Sticht Utrecht.

Bepaalde criminele zaken bleven nog lange tijd berecht worden onder het voorzitterschap van de bisschop. Dat gebeurde in het begin door het in Oudwijk (bij Utrecht) zetelende landrecht en later daar waar de bisschop zich toevallig bevond.⁶

De eerste tijd was er sprake van ommegaande rechtpleging, dat wil zeggen dat de maarschalk al rondreizende op geregelde tijden op vaste plaatsen zitting hield. Tijdens zijn rondreizen had hij recht van herberg, wat betekende dat de bevolking verplicht was hem onderdak en voeding te verschaffen.⁹ Gelet op het zeer grote aantal gerechtsheerlijkheden zullen de ambulante rechtzittingen van de maarschalk een regionaal karakter gehad hebben.

Later kwam aan dergelijke rechterlijke rondrei-

zen een eind en werd de hogere rechtspraak op een vaste plaats gehouden. Dat gebeurde nog in de tijd waarin de Utrechtse bisschop landsheer was van het Sticht Utrecht (tot 1528). Daarna werd het gewest niet meer bestuurd door een bisschop maar door een koning. De koningen waren sterke voorstanders van een centralisatie, unificatie en professionalisering van de hogere rechtspraak. In 1530 richtte koning/keizer Karel V in Utrecht een provinciaal hof op, met een vaste personele bezetting.

Een opvallend gegeven met betrekking tot de misdaad in de Middeleeuwen is het grote aantal agressiedelicten. De kans om een gewelddadige dood te sterven of blijvende verwondingen op te lopen, was in die dagen veel groter dan tegenwoordig.¹⁰ Dat zal in de hoge rechtspraak nogal wat werk opgeleverd hebben.

Stenen kamers met boerderij

We willen vervolgens ingaan op de vraag wat een stenen kamer met hofstede eigenlijk is.

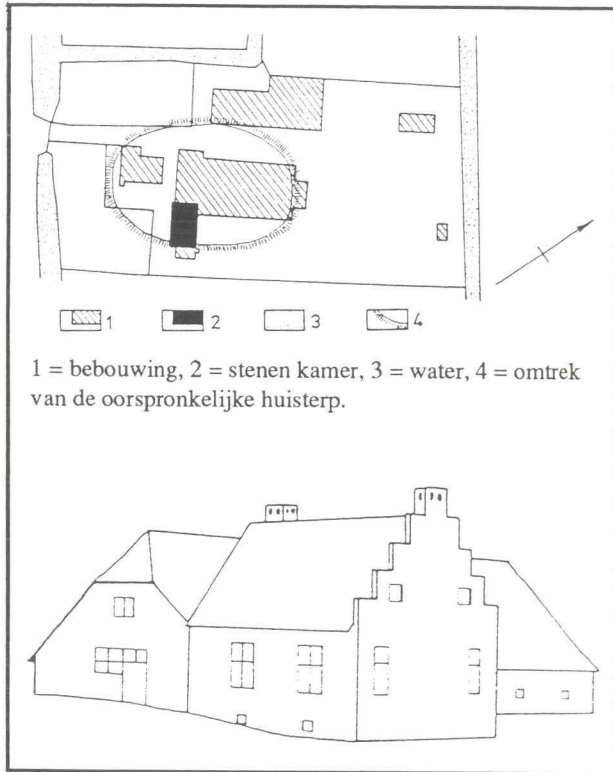
In een studie van de stenen kamer als Middeleeuws boerderijtype in het westen van Nederland kwam G. Alders tot de conclusie dat het boerderijen betrof die zelf niet van steen waren, maar wel een stenen uitbouw met stookplaats bezaten, waardoor een L-vormige plattegrond ontstond.¹¹ Een dergelijke uitbouw (zie Afbeelding 2) bestond uit minimaal een overkluisde kelder met daarboven minstens één verdieping.¹² Voor zover details bekend zijn, had een stenen kamer een eigen toegang, onafhankelijk van de deur tot de boerderij. Een stenen kamer kon zelfstandig gebruikt worden; boerderijen met een stenen kamer hadden altijd twee schoorstenen: één voor de boerderij zelf en één voor de stenen kamer.

Aanvankelijk had die stenen uitbouw - de stenen kamer in de oorspronkelijke betekenis - een afzonderlijke functie. Later werd een stenen kamer in verschillende gevallen bij de boerderij getrokken, meestal als woonruimte.¹¹

De naam "stenen kamer met hofstede" houdt niet in dat de boerderij later aan de boerderij werd toegevoegd, of omgekeerd. De bouwvolgorde is meestal onbekend.

De termen "stenen kamer met hofstede" en "stenen kamer" werden door elkaar heen gebruikt, ook voor hetzelfde object. Uit het gebruik van de korte term "stenen kamer" mag dus niet afgeleid worden dat daarbij geen hofstede aanwezig was.

Een stenen kamer was niet echt een verdedigbaar bouwwerk, daarvoor waren de circa 50 - 65 centimeter dikke muren te dun, maar ze waren wel veel veiliger dan een houten pand. Soms, maar niet altijd, was een stenen kamer met boerderij aantoon-

Afb. 2. Plattegrond in 1899 (boven) en reconstructie van de Waelneshoeve in Hendrik Ido Ambacht in de tweede helft van de 14de eeuw (onder), met achter de boerderij en middenvoor de daaraan vastgebouwde stenen kamer (uit Alders, 1982, blz. 3 en 21).

baar omgracht.¹² De functie was zonder twijfel voornaam. Uiterlijk leken ze redelijk op een kasteel in zijn oude verschijningsvorm, dat is een verdedigbare woontoren. Vaak waren ze in het bezit van een adellijke of patricische familie. Een edelman was niet verplicht zijn huis reëel verdedigbaar te maken. Bij de vanaf het begin van de 15de eeuw snel oplopende kosten voor een daadwerkelijke verdedigbaarheid, wilden of konden veel edellieden dat zelfs niet meer betalen.¹²

In een aantal Hollandse gevallen zijn relaties aantoonbaar tussen de gerechts- of ambachtsheer van een heerlijkheid en een stenen kamer. Het is goed denkbaar dat een gerechtsheer met een huis in de stad, een stenen herenkamer gebruikte als zijn zetel in zijn gerechtsheerlijkheid. Een stenen kamer had meer allure dan een gewoon huis maar minder dan een kasteel. Een kasteel had in ons gebied een afzonderlijke kasteelboerderij,¹³ aan een stenen kamer was een boerderij vastgebouwd. Voor de bouw van een verdedigbaar kasteel was toestemming nodig van de landsheer (in het gewest Utrecht de vorst-bisschop), wat voor een stenen kamer niet gold; door genoeg te nemen met een stenen kamer voorkwam men dus problemen met de "bouwvergunning". Vooral als men met de bisschop op niet zo vriendelijke voet stond, kon men soms beter kiezen voor het bouwen van een stenen kamer.

Stenen kamers met hofstede kwamen vooral voor in het westen en midden van Nederland, inclusief de Veluwe, het rivierengebied en het westelijke gedeelte van Noord-Brabant. In de tijd gezien functioneerden ze in de 13de tot 16de eeuw.¹⁴ Toen er alternatieven kwamen voor de stenen kamer, werden verscheidene van deze oude bouwwerken een geïntegreerd onderdeel van de boerderij waarmee ze bouwkundig al verbonden waren. In enkele gevallen bleef of ging daarentegen de stenen kamer de hofstede overheersen en ontwikkelde het geheel zich verder tot een voornaam huis met kasteelkenmerken.

Boerderijnamen

Kan mogelijk nog iets naders worden afgeleid uit het tweede deel van de objectomschrijving "steenen camer mit een hoffstede geheeten galchweert"?

In oude Nederlandse boerderijnamen leven vaak vele eeuwen later nog elementen voort die min of meer verband houden met onze oude rechtspraak. Zo hebben veel boerderijen in de buurt van een galgenveld een naam met galg gekregen. Hieronder vallen behalve ons Galgweerd ook namen zoals Galgehoef, Galgekamp, Galgeboer, Galgeberg of 't Galgehuys.

Boerderijnamen zoals Scholten of Schultenhof herinneren aan de werkzaamheden van de schout, een bestuurs- en rechtsambtenaar uit onze Middeleeuwse geschiedenis.

Daar waar oude boerderijen later geheel verdwenen zijn, is hun naam meermalen blijven voortleven in oude veldnamen; perceelsnamen die de naam van een vroegere bebouwing hebben overgenomen.

In verschillende delen van Nederland komt verder de Middeleeuwse naam spijker of spiker nog voor, in de betekenis van een vaak binnen een omgrachting gelegen stenen korenschuur, waarin de oogst beter tegen eventuele strooptochten, brand en knaagdieren beveiligd was. Soms heette de hele boerderij Spijker. Het ging dan om boerderijen van het Saksische type, die niet alleen in het oosten van ons land voorkwamen, maar ook wel in Utrecht en een deel van Zuid-Holland, en betrof altijd hofsteden van enige omvang en belang. Het spiker duidde vroeger ook wel het gebouw aan waar de ambtenaren verblijf hielden die voor hun heer de inkomsten of tienden inden; opgetrokken van steen, dikwijls met wallen en torens versterkt, iets minder dan een kasteel. In zo'n spijker konden in onrustige tijden ook mensen een wijkplaats vinden.¹⁵ Vervolgens werden spijkers meermalen, al of niet na een verbouwing, opgewaardeerd tot buitenhuis van edellieden of stedelijke patriciërs. Vermoedelijk was dat afgekeken van het wonen in een stenen kamer. In deze ontwikkeling kan een spijker worden gezien als voorloper van de post-Middeleeuwse buitenplaats, maar met een bredere functie dan alleen wonen. Het wonen op stand verdrong hier het agrarisch gebruik; een ontwikkeling die wat dit betreft tegengesteld was aan die van veel stenen kamers met hofstede in het westen van het land.

De relatie tussen galgenveld en Galgerwaard is in Breukelen duidelijk, evenals die tussen de Galgerwaard en de naam van de stenen kamer met boerderij Galchweert. Onduidelijk is vooral nog of er meer informatie uit het historisch boerderijonderzoek te halen valt die kan helpen om ons inzicht in de geschiedenis van de "stenen kamer met hofstede geheten Galgweert" te vergroten.

Een verwarrende getuigenverklaring

In 1452 werd de dam nabij de stenen kamer Galgweert, die in die tijd de Gerrit Kaandam of Kuysendam¹⁶ werd genoemd, vervangen door een dam die verder stroomafwaarts in de Aa werd gelegd. Daarover hebben zich vele jaren strubbelingen voorgedaan: de Heycopers wilden geen dam, de Hollanders die te lijden hadden onder extra waterafvoer via Aa en Angstel wilden die juist wel. In 1484 zagen de Heycopers kans de dam nabij Nieuwer Ter Aa opgeruimd te krijgen, waarop prompt van Hollandse zijde een nieuwe dam tot stand werd gebracht ter hoogte van Loenersloot.

Over wat er met en rond die dammen gebeurde, zijn getuigenverklaringen vastgelegd en processen gevoerd. Een van de getuigenverhoren werd op 10 mei 1521 afgenomen van "de eersame Claes Dirxz, geboren tot Kokenge, jnt gestigte van Uytregt, out in de tsestigh jaren". De ondervragers waren Jan Huybertsz, schout, en Cornelis Henrix en Cornelis Lourisz, schepenen van Amsterdam.¹⁷ Bij die gelegenheid heeft Claes Dirxz "ten heyligen gesworen hoe waerachtigh dat hij regt voor de oorloge van Ujtregt dickwijlen ende menegwerven gegaen heeft over een dam, die lagh achter rouwiel dwars over de Aa aen een elstuyn tusschen rouwiel ende het dorp van der Aa, daer toen ter tijt een stene kamer bij stont".

De Grote Oorlog tussen Utrecht en Holland, waarop in deze getuigenverklaring gedoeld werd, vond plaats in 1481 - 1483: de beruchte Stichtse Burgeroorlog. In die oorlog werden in 1481 onder meer de kastelen Ruwiel, Den Ham en Nijenrode verwoest.¹⁸

Als met "rouwiel" in het bovenstaande citaat de gerechtsheerlijkheid van Ruwiel werd bedoeld, die zich ongeveer vanaf het kasteel Ruwiel een stukje noordwaarts langs de Aa en vervolgens langs de Boterwal naar het westen uitstreckte, dan klinkt het getuigenis van Claes Dirxz wat de dam betreft geloofwaardig.

Claes Dirxz riep bij ons echter enige verwarring op met wat hij zei over een stenen kamer nabij deze dam door de Aa. Het is mogelijk, gelet op de stelligheid waarmee zijn opmerking werd geformuleerd, dat er bij de dam van 1452 tot 1484 eveneens een stenen kamer stond. Of maakte de zegsman hier een vergissing? Claes Dirxz had als jonge man de in 1521 al 37 jaar ver-

dwenen dam nabij Nieuwer Ter Aa nog zelf gekend, maar kan van de (oudere, zuidelijker gelegen) dam bij de stenen kamer Galgweert via mondelinge overlevering eveneens kennis hebben gehad. Het is voorstelbaar dat beide zaken in zijn geheugen waren samengevloeid. Nader onderzoek was daarom nodig om uit te zoeken welke van de twee genoemde mogelijkheden de juiste is.

Een bisschoppelijke leenakte uit 1423 bracht het antwoord op dit geschiedkundige vraagstuk.

De 13 morgen land van Loef van Ruwiel

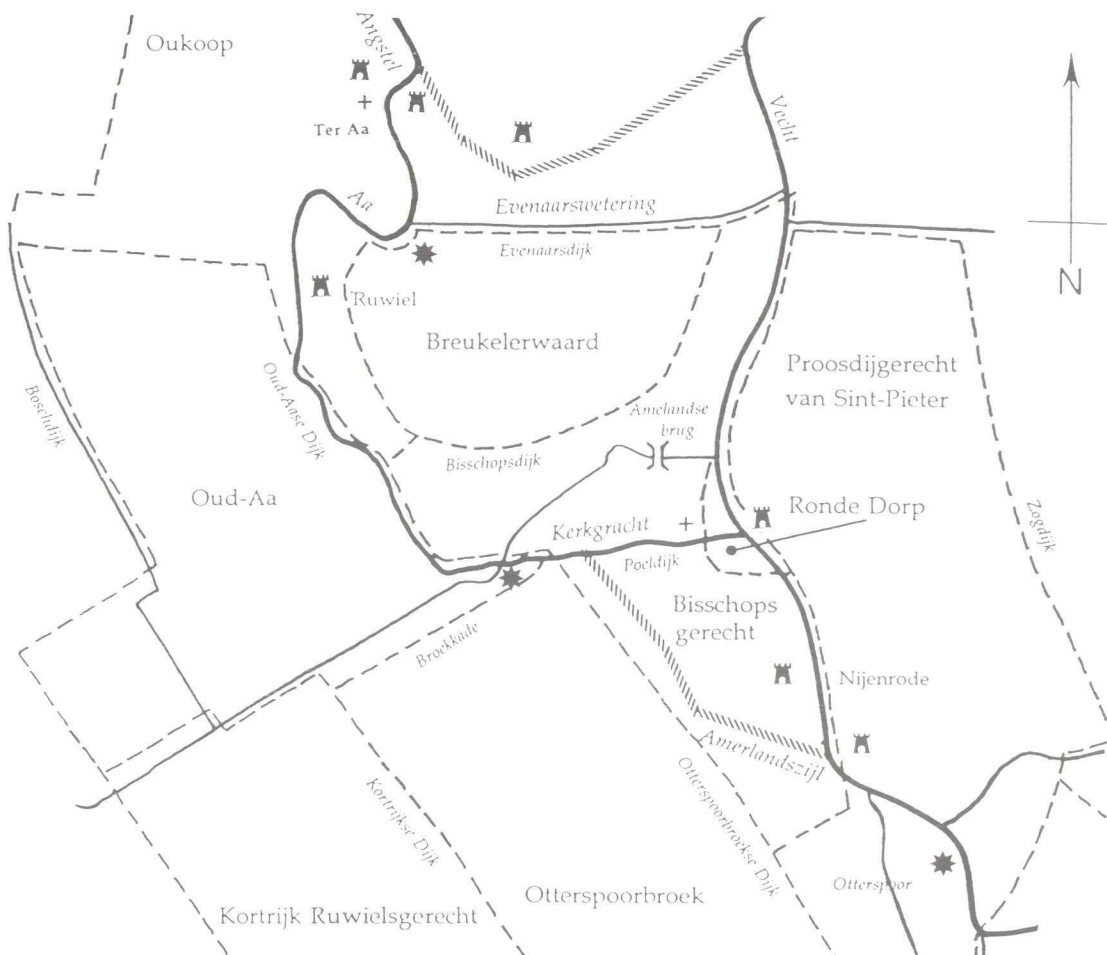
Op 15 mei 1423 werd "Loef van Ruweel" beleend met "XIII mergen lants gelegen in Broeckelreweert, daer aen die oestzyde naast gelant is Gijsbert van Nyenroide Johans soen ende aen die westzyde Jacob Sloyer Henrixx, ende Sweder van Oudaen".¹⁹

Dat land was gedurende de voorafgaande tientallen jaren in bezit geweest van de echtgenote van "Luyf van Ruweel". Zij vroeg daarom - op de toen gebruikelijke manier, op 15 mei 1394 - bij bisschop Frederik van Blankenheim en kreeg het daarop ook in leen. Frederik was in 1393 bisschop van Utrecht geworden en het was gewoonte dat een nieuwe leenheer alle bestaande leenovereenkomsten vernieuwde. Mevrouw zal het dus onder de vorige bisschop ook al wel in bezit hebben gehad. Het maakte waarschijnlijk sinds haar huwelijk deel uit van de door haar echtgenoot voor haar geregelde lijftocht ("levensverzekering").

Haar man Loef was de vader van de Loef uit 1423, en moet - gelet op de bewoording - in 1394 nog in leven zijn geweest. In 1423 waren beide ouders dood, want de jonge Loef kreeg volgens het leenprotocol de 13 morgen (circa 11 hectare) land in leen omdat zijn moeder was overleden. Hij, en niet langer zijn vader, was toen de eerste die in aanmerking kwam.

Meteen nadat de jongere Loef het land in leen had ontvangen, gaf hij het aan het bisschoppelijke leenhof terug, met het verzoek om het leen te splitsen. Het ene deel, groot "drie camp lants, die seven-denhalven²⁰ mergen lants holden ende gelegen sijn op die Evener weteringe" werd op zijn verzoek in leen gegeven aan Frederic Willems. Met het andere deel, omschreven als "een steenen camer, staende op seven mergen lants, gelegen in de Broeckelreweert", wenste hij zelf beleend te worden. Aldus geschiedde het.

In 1426 bevestigde Zweder van Culemborg, die het jaar daarvoor bisschop was geworden, deze leenovereenkomst. Op 27 januari 1434 deed bisschop Rudolf van Diepholt hetzelfde. Het deel van

Afb. 3. Indeling in gerechtsheerlijkheden van het gebied rond Breukelen tijdens de latere Middeleeuwen, met daarop door middel van een ster aangegeven de locaties van de drie in dit artikel genoemde stenen kamers met hofstede.

Loef van Ruwiel werd toen omschreven als "achtemergen lants met enen steenuys, dat daer op staet, gelegen in Brokelrewerde".¹⁹

De locatie-aanduidingen waarover we nu beschikken, geven ons een redelijk idee waar deze stenen kamer gezocht moet worden (zie ook Afbeelding 3). In de eerste plaats nabij de Evenaarswetering, dus in het noorden van de Breukelerwaard. Volgens Claes Dirxz nabij de rivier de Aa en de dam die daar dwars doorheen lag. Maar volgens de bisschoppelijke leenakte grensde het land in het westen aan stukken land die in bezit waren van Jacob Hendriksz Sloyer en Zweder van Oudaen, en dus niet aan de Aa. Dat duidt op een locatie ten oosten van de strook Ruwielsgerecht langs de Aa ongeveer ter hoogte van het punt waar de Boterwal op de Oud-Aase Dijk eindigt. De Aa maakt daar een forse bocht naar het oosten. De Evenaarswetering vertrekt ongeveer vanaf het oostelijkste deel van die rivierbocht. Daardoor ligt daar inderdaad nog land ten westen van het westelijkste perceel dat in het noorden aan de Evenaarswetering grenst. In die noordwesthoek van de Breukelerwaard viel een klein deel van de oeverwal van de rivier de Aa binnen deze gerechtsheerlijkheid. Het land was daar hoger en steviger van aard en bood daardoor een goede vestigingsplaats voor een stenen gebouw.

Voor zover wij konden nagaan, hadden zowel de beide aangrenzende grondbezitters aan de westkant als Gijsbrecht Johansz van Nijenrode aan de oostkant hun land in eigen, vrij (allodiaal) bezit. Het bisschoppelijke leengoed van de Van Ruwiel lijkt op dat stukje van de oude Aase stroomrug een uitzondering te zijn geweest.

Op 22 juni 1439 werd Beatrix van Ruwiel, echtgenote van Dirk (Deric) van Zanthorst beleend met de 7 morgen land met de stenen kamer. Zij deed afstand van dat bezit op 25 oktober 1447, waarna Hubert van Pallaes ermee beleend werd, met een bevestiging daarvan, wegens een bisschopswisseling, op 25 november 1456.¹⁹ Daarmee was de band tussen de stenen kamer in de Breukelerwaard en de genoemde tak van het geslacht Ruwiel definitief ten einde.

De Loef van Ruwiel, wiens echtgenote in 1394 (her)beleend werd met het land met de stenen kamer, was naar alle waarschijnlijkheid een achterkleinzoon van de Loef van Ruwiel die de eerste heer was van het Loefsgerecht van Ruwiel, in de Lage Haar. Laatstgenoemde was een zoon van heer

Gijsbert I van Ruwiel en vrouwe Agniese van Langerak.²¹ De belening in 1394 vond plaats zo'n halve eeuw nadat het kasteel Ruwiel van de familie Ruwiel was overgeërfd op het geslacht Van Mijnden.

De genoemde Gijsbrecht Johansz van Nijenrode (van Velsen), bezitter van aanpalend land in de Breukelerwaard, was een kleinzoon van Gijsbrecht II van Nijenrode en Margriete van (den) Rijn.²² Het Kapittel van Sint-Marie, gerechtsheer van de gerechtsheerlijkheid Breukelerwaard, verpachtte op 15 februari 1418 de rechtsmacht, tijns en tiende van Breukelerwaard voor 10 jaar aan deze Gijsbrecht van Nijenrode van Velsen en Hendrik van den Rijn gezamenlijk.²³ Laatstgenoemde zal, gelet op de herkomst van Gijsbrechts grootmoeder, vermoedelijk een verwant van hem zijn geweest. Er bestonden ook oude familiebetrekkingen tussen de Van Ruwiels en de Van Nijenrodes (de stichter van Nijenrode was een zoon van Gijsbert I van Ruwiel).

Frederic Willemsz, met wie Loef van Ruwiel zijn 13 morgen land deelde, was schout en woonde in het Regthuys in Breukelen-dorp.²⁴ Het lijkt er op dat de gerechtsheer van het Ronde Dorp van Breukelen en de pachters van de gerechtsheerlijkheid Breukelerwaard gebruik maakten van de diensten van dezelfde schout en dat Loef van Ruwiel belang had bij een goede verstandhouding met die schout Frederic Willemsz.

In een document uit 1484 wordt melding gemaakt van land dat ene Loef van Pallaes bezat in de Breukelerwaard, naast de Ybel hoeve.²⁵ De voornaam Loef doet vermoeden dat de familie Van Pallaes verwant was aan de Van Ruwiels.

Stond er ook een stenen kamer in Otterspoor?

Vermoedelijk heeft in het gebied van Otterspoor eveneens een stenen kamer gestaan (Afbeelding 3). Toen de heer J. Burggraaf het perceel Woerdenseweg 3 te Breukelen kocht en er een huis liet bouwen, vertelde de inmiddels overleden heer H. Ykema, werkzaam op het Breukelse notariskantoor, hem dat hij dat perceel in een oude akte was tegengekomen onder de naam stenen kamer. Omstreeks diezelfde tijd kwam de oud-ambtenaar H. Polderman aan gelijklopende informatie via zijn werk op het gemeentehuis van Breukelen.²⁶ Nadere details ontbreken op dit moment.

Het gebied Otterspoor, op de westelijke Vechtoever, maakte eeuwenlang deel uit van het voor het overige ten oosten van de Vecht gelegen Breukelen-Proostdijgerecht, dat ook wel het Breukelen-St. Pietersgerecht werd genoemd. In de 12de - 14de eeuw lag daar, naar wordt aangenomen, een nederzetting Otterspoor, die zijn bestaan dankte aan een goederenoverslag van de handelsvaart over de rivier de Vecht bij de Otterspoordam.²⁷

De locatie van de stenen kamer Otterspoor bevindt zich ongeveer daar waar ooit die nederzetting gelegen moet hebben.

Stenen kamers elders in de provincie Utrecht

De volgende vraag die wij onszelf stelden, was of we meer te weten zouden kunnen komen over de

functie en ouderdom van de stenen kamers bij Breukelen door te kijken naar wat er bekend is over stenen kamers elders in het Sticht Utrecht.

In de provincie Utrecht stonden volgens Alders nog ten minste vijf andere stenen kamers, te weten in De Bilt, Rhenen, IJsselstein, Jutfaas en Veldhuizen (ten zuiden van De Meern).²⁸ Sedertdien is ook een "steene caemer" gerapporteerd uit Vleuten, die iets ten oosten van de Heldam (splitsing van Leidse Rijn en Heycop) stond. Het Utrechts Kastelenboek voegde daar nog Bunnik aan toe.²⁹ Vermoedelijk is dit lijstje allesbehalve volledig (ook de in dit artikel besproken stenen kamers bij Breukelen zijn er nog niet in genoemd). Echt talrijk lijken de stenen kamers evenwel ook niet te zijn geweest.

Daarentegen waren er reeds in de Middeleeuwen al wel meer hofsteden die ten minste voor een deel uit steen opgetrokken waren. Voorbeelden uit onze eigen omgeving zijn Sprockelenborch, aan de Vecht ten noorden van het Ronde Dorp van Breukelen,³⁰ en de vooral als het huis van Evert Uiterwaard bekend geworden hofstede aan de Vecht ten zuiden van het Ronde Dorp.³¹ In deze gevallen ging het - voor zover bekend - niet om stenen annexen en werd de term stenen kamer niet gebruikt.

In tegenstelling tot een aantal stenen kamers in de Hollanden, is over die zeven in het Sticht Utrecht nog maar betrekkelijk weinig bekend.

De stenen kamers in Jutfaas, IJsselstein en Veldhuizen leven voort in de namen van oude boerderijen, die *de Steenen Kamer* heten.³²

Aangenomen wordt dat de ontginning van Veldhuizen al vóór 1100 plaatsvond.³³ De oudste bebouwing ligt op de stroomrug van de Leidse Rijn. Enkele boerderijen die thans nog op deze stroomrug staan, dateren ten dele waarschijnlijk uit de 14de eeuw.³⁴ De stenen kamer aldaar kan dus ook een zeer oud gebouw geweest zijn.

De stenen kamer in De Bilt staat genoemd in het verslag van een wandelaar uit 1527. Deze kamer was in het bezit van de Abdij van Oostbroek en lag in de hoge heerlijkheid Over de Vecht.³⁵

Die gerechtsheerlijkheid, een bisschoppelijk leen, was in 1438 van het geslacht Over de Vecht naar de heren Van Zuylen van Nijveld overgegaan. Bij de verkoop aan de Abdij, in 1485 en 1487, bezaten twee broers ieder een deel. Daarnaast beschikte de Abdij over een stuk land van 4 morgen 70 roeden, dat reeds in het begin van de 15de eeuw van het goed Over de Vecht was afgesplitst en sindsdien als afzonderlijk leen in de bisschoppelijke leenregisters voorkomt. De precieze ligging daarvan bleek moeilijk te achterhalen.³⁶ Het is verleidelijk een verband te zoeken tussen dat kleine leen en de stenen kamer, maar bewijsgronden ontbreken.

Thans kent De Bilt nog een buurtschap Steenenkamer.

In Rhenen wordt van het oude herenhuis Remmerstein gezegd dat het een voormalig kasteel was dat ook wel de "Steenen-kamer" genoemd werd.³⁷ Het lag aan de oostkant van de Cuneraweg en behoorde volgens een lijst van ridderhofsteden uit de vroeg-17de eeuw aan het geslacht Van Rhenen. Op een tekening uit 1731 staat het afgebeeld als een omgracht en onderkelderd huis van twee bouwlagen. Aan het eind van de 18de eeuw stond op de plek van dat huis alleen nog een duiventoren. Aan de overkant van de weg werd in 1913 te midden van de 18de-eeuwse geometrische lanenstructuur op de berg een nieuw landhuis Remmerstein gebouwd.

In Bunnik werd eertijds het pand dat wij thans kennen als kasteel De Beesde niet als een ridderhofstad erkend. In een lijst van adellijke huizen, opgesteld in het begin van de 17de eeuw, werd het als een "camer" aangeduid.²⁹ In de oudste vermelding die van dit huis bekend is, heet het "Gerrits hofstede van Beesde". De Beesde heeft een L-vorm en bestaat thans uit een Middeleeuwse woontoren met een eraan vastgebouwde tuinmanswoning.

Al met al levert wat bekend is over de stenen kamers elders in onze provincie nauwelijks enig nader inzicht op in de functie en ouderdom van de stenen kamers Galgweert en Broekelreweert. We zullen deze vragen in ons eigen gebied opgelost moeten zien te krijgen. Dat gaan we in een volgend artikel doen.

Noten

- 1 Een "uutterdijck" kan zowel een buitendijk zijn als buitendijks land (zie: J. Verdam, 1911 [herdruk 1932]. *Middelnederlandsch Handwoordenboek*. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, blz. 632). Hier is voor de eerste betekenis gekozen, omdat de "uutterdijck mitten acker" in het centrale deel van De Geer lag (aanpalende percelen zowel noord als zuid) en de optie "buitendijks land met akker" een merkwaardige mededeling oplevert. De bedoelde buitendijk was dan de dijk links (zuid) van de Aa.
- 2 Verheergewaden hield in het doen van een uitkering aan de leenheer bij het "verheffen" van een leen, telkens wanneer een nieuwe leenvolger optrad. Door dat verheffen erkende de leenman officieel zijn leenheer.
- 3 Rechterlijke Archieven (Het Utrechts Archief, voorheen Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 2042. Repertorium op de leenregisters van Nijenrode over circa 1523 - 1677, fol. 99 verso en 105 verso.
- 4 Archief van het Hoogheemraadschap van Amstelland (Streekarchief voor Gooi en Vechtstreek, Hilversum), inv. nr. 1, fol. 54 recto t/m 58 verso. Wij bedanken de heer D. Reyneveld, die ons op deze bron attent maakte.
- 5 Een reproductie van het voor ons relevante deel van de kaart van Beeldsnijder staat in R.J. Zoethout, 1956. Album

- over kerk, dorp en omgeving van Ter Aa, samengesteld op verzoek van de kerkvoogdij van de Nederlands Hervormde Gemeente aldaar, op blz. 14. Een nagetekende versie staat als kaartje 3 in J. Zwaan, 1984. *Amstelland - een hoogheemraadschap in kaart en beeld*. Uitg. Canaletto, Alphen aan den Rijn.
- 6 D.Th. Enklaar, 1922. *Het landsheerlijk bestuur in het Sticht aan deze zijde van den IJssel gedurende de regering van bisschop David van Bourgondië, 1456 - 1496*. Utrecht, blz. 44 - 48. J.Ph. de Monté verLoren, 1948. *De rechterlijke organisatie ten platten lande in het gebied langs den Krommen Rijn gedurende de Middeleeuwen*. Utrecht, blz. 20 - 21.
- 7 A.A. Manten, 1994. *De grote machtsingreep rond Breukelen door de bisschop van Utrecht*. Tijdschrift *Historische Kring Breukelen*, jaargang 9, nr. 3, blz. 121 - 127.
- 8 A.L.P. Buitelaar, 1993. *De Stichtse Ministerialiteit en de Ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek*. Uitgeverij Verloren, Hilversum, 440 blz., daarvan blz. 95.
- 9 A.S. de Blécourt en H.F.W.D. Fischer, 1959. *Kort Begrip van het Oud-Vaderlands Burgerlijk Recht*. J.B. Wolters, Groningen, 7de druk, blz. 11, 23, 24, 27, 29.
- 10 D.A. Berents, 1985. *Het Werk van de Vos. Samenleving en criminaliteit in de Late Middeleeuwen*. De Walburg Pers, Zutphen, 216 blz., in het bijzonder blz. 149.
- 11 G. Alders, 1982. *De Waelneshoeve te Hendrik Ido Ambacht en andere middeleeuwse stenen kamers in Nederland*. *Hollandse Studiën*, Uitgave van de Historische Vereniging Holland, deel 12, blz. 1 - 35, in het bijzonder blz. 19 en 24.
- 12 H.J. Janssen, 1996. *Tussen woning en versterking. Het kasteel in de Middeleeuwen*. In: H.J. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink (Red.), *1000 jaar Kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen*. Uitgeverij Matrijs, Utrecht, 280 blz.; hiervan blz. 15 - 111, in het bijzonder blz. 96 - 99.
- 13 Van elders zijn ook stenen huizen bekend met een hofstede daaraan vast. Een goed gedocumenteerd voorbeeld is het Steinhaus zu Bunderhee, gelegen ten noorden van Bunde, bij de oostkust van de Dollard, in het Duitse Oostfriesland. Het bestaat uit een stenen woontoren met daaraan vast een (thans) stenen hofstede. De woontoren werd gebouwd in de vroeg-15de eeuw, toen in die omgeving nog een Groningsprekende bevolking gevestigd was. Hij heeft op maaiveldniveau muren van 121 - 130 centimeter dikte en kan dus niet als een stenen kamer aangemerkt worden, ook al golden de voorschriften van hogerhand inzake maximaal toegestane muurdikten daar niet. Voor meer informatie over die woontoren, zie: J.V. Smidt en E. Smidt-Oberdieck (Red.), 1970. *Das Steinhaus zu Bunderhee*. Verlag Ostfriesische Landschaft, Aurich, 100 blz., in het bijzonder blz. 7 - 18; *Baugeschichte*, door R. Poppe.
- 14 C.S.T.J. Huijts, 1988. *Onderzoek naar het begrip 'stenen kamer'*. Een voorlopig verslag. Jaarverslag 1987 van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek, Arnhem, blz.15.
- 15 P.C. van Wijk, 1948. *Boerderijnamen. Over hun oorsprong, geschiedenis en betekenis*. E.J. Brill, Leiden, 230 blz., in het bijzonder blz. 153 - 161.
- 16 Over de preciese betekenis van de term 'kuysendam' zijn we onzeker. 'Kuyse' of 'kuse' staat in het Middelnederlands meestal voor knots of kolf. In de sport moet een kolf worden omgegooid. Waarschijnlijk daardoor werd 'kuse' ook wel gebruikt voor 'val' (= overgave, bijvoorbeeld van een kasteel of stad). Mogelijk is een kuysendam dus een

- dam met daarin een sluisdeur, waar het water aan weerszijden vaak op verschillende hoogte stond; de waterdruk aan de kant van waaruit geloosd moest worden, zorgde er dan voor dat de sluisdeur openging, tenzij het water aan de andere zijde hoger stond en de sluisdeur dichtgedrukt hield.
- 17 Archief van het Hoogheemraadschap van Amstelland, inv. nr. 9, fol. 106 recto en verso.
 - 18 A.A. Manten, 1991. Het geslacht Van Mijnden en kasteel Ruwiel. 4. 1472 - 1563. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 6, nr. 3, blz. 140 - 155, in het bijzonder blz. 141 - 143.
 - 19 A.Joh. Maris, 1956. Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak, deel 1. De Nederstichtse leenacten (1394 - 1581). Uitgave Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 's-Gravenhage, 606 blz.; daarin blz. 298 - 299, onder nr. 326. In Groningen was de term "steenhuys" ook gangbaar voor een eenvoudige lage stenen toren, bewoond door een "richter". Zowel in bouwvorm als benaming liepen "stenen camer" en "steenhuys" vermoedelijk vloeiend in elkaar over.
 - 20 Zevendehalf = zes hele en de zevende voor de helft, dus 6½.
 - 21 A.A. Manten, 1994. Leenmannen en -vrouwen van de gerechtsheerlijkheid Laag-Nieuwkoop, 1392 - 1727. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 4, blz. 177 - 192.
 - 22 A.A. Manten, 1992. De Middeleeuwse geslachten Van den Poel en Van Rijn en de hofstede De Poel te Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 1, blz. 43 - 59.
 - 23 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 15 februari 1418.
 - 24 A.A. Manten, 1994. In Brokel, bij de Plaets en boven aen die Kerckstrate. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 1, blz. 27 - 36.
 - 25 Manten, 1991, blz. 141.
 - 26 Mondelinge mededelingen Hr. H. Polderman, 6 juni 1995, en Hr. J. Burggraaf, 7 juni 1995.
 - 27 A.A. Manten, 1997. De Otterspoordam. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 12, nr. 3, blz. 138 - 146.
 - 28 Alders, 1982, blz. 28.
 - 29 H.E.J. van Essen en D.W. Gravendeel, 1990. Een "steene caemer". Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens, jaargang 10, nr. 4, blz. 892 - 895.
 - T. Hermans, 1995. De Beesde. In: B. Olde Meierink et al. (Red.), Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht. Uitgeverij Matrijs, Utrecht, blz. 126 - 128.
 - 30 A.A. Manten, 1989. In 't Noorteynde van Breuckelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 4, nr. 1, blz. 45 - 51.
 - 31 A.A. Manten, 1990. De directe omgeving van Nijenrode in de 16de en 17de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 3, blz. 97 - 106, in het bijzonder blz. 101. Tevens: J. den Besten, 1990. Type en plaats van de korenmol die nabij Nijenrode stond. Idem, blz. 107 - 112, in het bijzonder blz. 110 en 112.
 - 32 Van Wijk, 1948, blz. 169.
 - 33 O. Wittewaall, 1994. Vleuten - De Meern. Geschiedenis en historische bebouwing. Uitgeverij Kerckebosch, Zeist (in reeks Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht), in het bijzonder blz. 122 en 171 - 172.
 - 34 Mededeling Mw. Saskia van Dockum, toentertijd provinciaal archeoloog, 1 juni 1995.
 - 35 D.Th. Enklaar (Red.), 1934. Zestiende eeuwsche wandelingen door Nederland. Zwerftochten van Pieter Aelmanszoon, secretaris van Naarden, 1525 - 1527. Hilversum, blz. 52 - 54 en 63.
 - 36 P.H. Damsté, 1978. Oostbroek en De Bilt c.s. De geschiedenis van een ambachtsheerlijkheid. De Walburg Pers, Zutphen (Stichtse Historische Reeks, 4), 176 blz., in het bijzonder blz. 18 en 19.
 - 37 A.J. van der Aa, 1847. Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. Jacobus Noordduyn, Gorinchem, deel 9 (letters P - R), blz. 420.

Elders gelezen: hoe de Breukelse ambachtsschool begon

In het laatste deel van zijn reeks artikelen *De strijd om een ambachtsschool* (De Proostdijkoerier, jaargang 14, nr. 4, blz. 116 - 121, december 1998) gaat Joop Frankenhuizen in op de wedijver die er tussen diverse gemeenten en "zuilen" is geweest om de toewijzing van een nieuwe ambachtsschool.

In 1949 vroeg de in Mijdrecht pas opgerichte Vereniging voor Christelijk Nijverheidsonderwijs bij het gemeentebestuur een nodigverklaring aan voor de oprichting en instandhouding van een school voor christelijk nijverheidsonderwijs. Een maand later deed een daartoe opgerichte rooms-katholieke stichting hetzelfde. Toen pogingen van het gemeentebestuur om de twee gezamenlijk een confessionele school te laten oprichten mislukten, vooral door principiële bezwaren van de r.k.-geestelijkheid, werd de impasse doorbroken door de oprichting van de Stichting Neutrale Nijverheidsschool Mijdrecht, die prompt de begeerde gemeentelijke verklaring kreeg.

Daarna moesten de provincie Utrecht en het Rijk hun standpunt bepalen. Alle drie de Mijdrechtse instellingen bleven

meedingen, maar ook Breukelen wenste een ambachtsschool, en leek even aan het langste eind te gaan trekken, want Breukelen was in de naaste omgeving "meer industrieel georiënteerd dan Mijdrecht en omstreken" en een school in Breukelen zou ook de druk op de Utrechtse nijverheidsscholen sterker doen verminderen. Diverse instellingen, instanties, alsmede kamerleden en andere personen bemoeiden zich met de zaak, wat voor nogal wat vertraging zorgde, en aan de andere kant van de provinciegrens ging ook Uithoorn ijveren voor een r.k.-nijverheidsschool. Bij Koninklijk Besluit van 20 juli 1955 kreeg de Gemeente Mijdrecht uiteindelijk een protestantse Lagere Technische School toegewezen, die in 1956 in een noodbehuizing van start ging. De Gemeente Breukelen kreeg een openbare LTS toebedeeld.

De Breukelse school is inmiddels al weer zo'n jaar of tien geleden gefuseerd in de Algemene Scholengemeenschap voor LBO en MAVO, Vegtstede, en vervolgens verhuisd naar Maarssen.

Huib Prins (1866 - 1971), kluizenaar te Kockengen

Wout Hoogendoorn

Ooievaarsbek 34, 3621 TG Breukelen

Op maandag 8 maart 1971 's morgens om 10 uur was het nog bitter koud. De Algemene Begraafplaats in Kockengen lag nog onder een dun laagje sneeuw. Een kleine groep mensen stond in dikke jassen gehuld rondom het open graf van de oudste inwoner van Harmelen. Hij zou vier maanden later 105 zijn geworden. Naast een enkel familielid - een neef - bevonden zich onder de aanwezigen de heer Timmermans, burgemeester van Harmelen, zuster S.D. van Vliet en de familie Streng. Ds. H. Zethof, Nederlands-Hervormd predikant in Kockengen, schetste in het kort de levensloop van de overledene. Slechts een dertigtal dorpingen was aanwezig om de laatste eer te bewijzen aan een man die nogal ver buiten het normale maatschappelijke leven had gestaan en zijn eigen vrije levenswijze ver boven al het andere verkoos, een "vrijbouter".

We hebben het hier over Huibert Prins, geboren op 7 juli 1866 te Giessendam (ZH). In Kockengen beter bekend als "Ouwe Huib" of "Ouwe Huib van de Kaai". Daarnaast kende men hem in Kockengen en Harmelen, en later in heel Nederland, ook onder een van zijn vele "titels" die hij in de loop der jaren kreeg. In de pers werd hij regelmatig met de volgende benamingen aangeduid: de kluizenaar, de hutbewoner, de rietvink, de zwerver, de zonderling, en wat minder fraai: de paria, en Huipie de bedelaar. Hoe dan ook, meer dan 40 jaar heeft Huib, hoewel formeel ingezetene van Harmelen, in het alledaagse bestaan deel uitgemaakt van de Kockengense bevolking.

Jonge jaren

Huib Prins werd in 1866 geboren als zoon van Cornelis Prins en Hendrika Barbera van der Wal; hij had twee zusters. Hij ging in Sliedrecht naar school. In Giessendam, zijn geboorteplaats, heeft hij gewerkt als houthakker en griendwerker. Hij werkte in de Biesbosch en maakte rieten zinkstukken in de tijd dat de Zuiderzee werd drooggelegd en vlocht matten voor de versterking van de dijken. Maar hij was een vrijbouter, een natuurmens. Zodra in het voorjaar het weer beter werd en de zon krach-

tiger ging schijnen, liet hij het werk voor wat het was en trok er op uit. Hij zwierf door de polders en velden, zat met een hengel aan de slootkant of ving hazen met een strik; kortom, hij genoot van de vrijheid van de natuur en trok zich van de hele wereld niets aan.

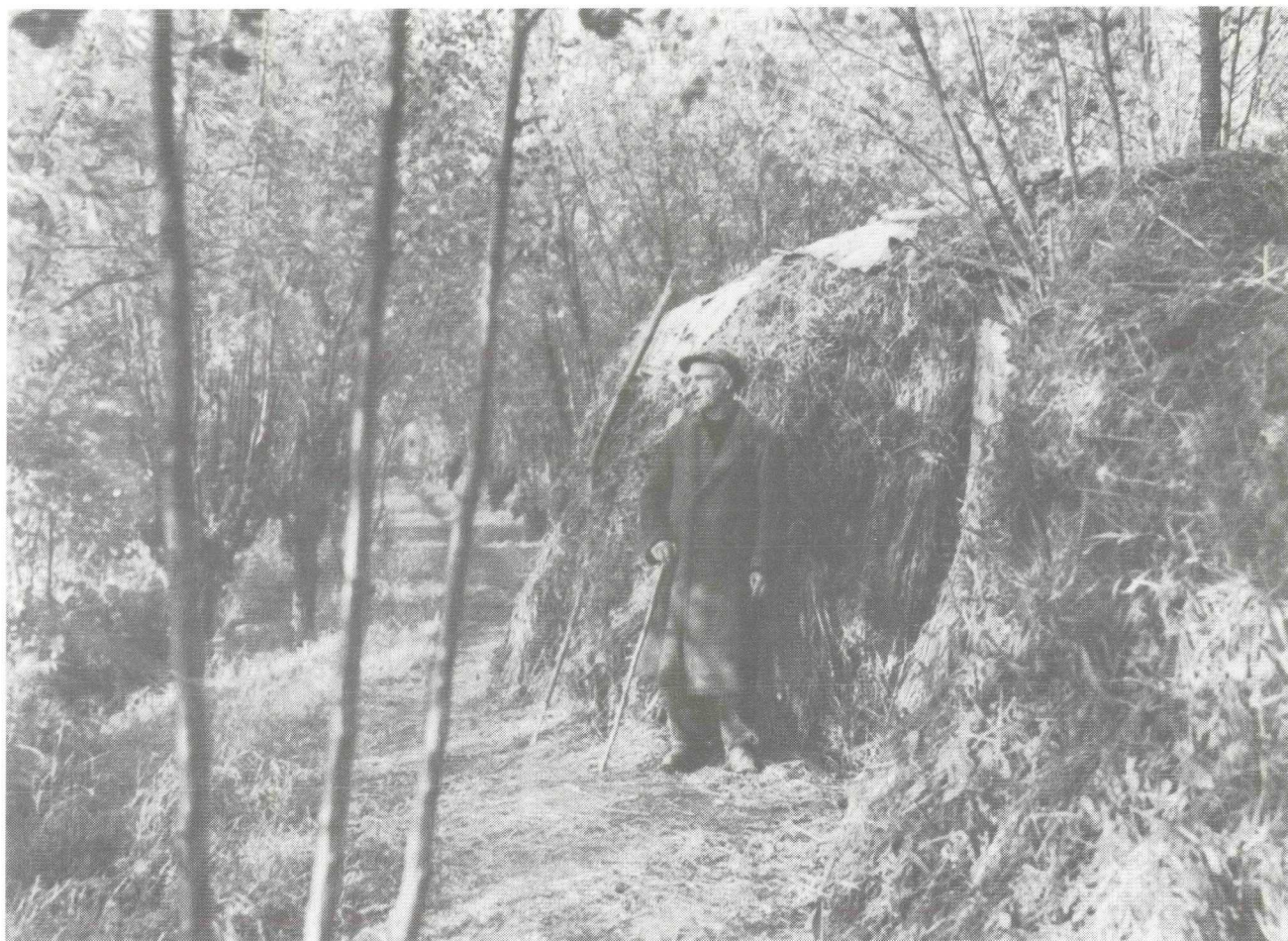
Mede daardoor, maar ook omdat het werken in de grienden terugliep, trok Huib naar Rotterdam en deed daar dienst als havenwerker. Via Gouda, waar hij in de kaarsenfabriek heeft gewerkt, kwam hij geleidelijk deze kant op. Ondanks zijn levensstijl is Huib slechts éénmaal ziek geweest; in de jaren '60 kwam hij met een ernstige longontsteking in het ziekenhuis terecht. Maar een paar dagen later liep hij weer gezond en wel op straat.

De hutbewoner

Rond die tijd is zijn zwerversleven begonnen. Hij "woonde" op verschillende plaatsen. Uiteindelijk kwam hij terecht op de "Ka" tussen Harmelen en Kockengen, waar nu de Hollandse Kade begint, iets voorbij Wagendijk 1.

De exacte datum waarop Huib hier neerstreek, is niet meer te achterhalen; vermoedelijk ergens tussen 1928 en 1930. Een krantenartikel en foto's uit die tijd maken al melding van een "hutbewoner" die woonde in een door hemzelf gemaakte hut van plaggen en stokken en die zijn eigen potje kookte op een houtvuurtje. In dit soort hutjes heeft hij tot 1957 gewoond. Hij heeft een aantal keren zijn hut moeten herbouwen omdat de plaats te vochtig was of omdat de wind de hut vernield had. Uiteindelijk kreeg zijn hut, nog steeds van takken, riet en plaggen, een definitieve plek onder een paar hoge populieren en tussen stevige wilgen. Deze hut moest wel regelmatig worden gerestaureerd, maar het benodigde materiaal was dichtbij en altijd voorhanden.

Het begin van de Hollandse Kade was destijds een smal voetpadje langs de daar toen nog bestaande Bijleveld, volop begroeid met hoog gras, riet en struiken; een ongerept natuurgebied waartussen de "woning" van Huib nauwelijks opviel. Wat ook niet opviel, en Huib uiteraard geheel onbelang-

Afb. 1. Huib bij zijn door hem zelf met wat plaggen en stokken vervaardigde hut. Afb. 1, 2 en 5 zijn uit het foto-archief van de voormalige Gemeente Kockengen, Afb. 3 en 4 zijn uit de verzameling van zuster S.D. van Vliet.

rijk vond, was de grens tussen Harmelen en Kockengen. Zo kon het gebeuren dat Huib onwetend zijn woonplaats koos aan de Harmelense kant van de Hollandse Kade en daarmee inwoner van die gemeente werd. Overigens zou het nog tot 14 september 1940 duren voordat hij officieel als burger van Harmelen werd ingeschreven.

In een krantenbericht van 8 september 1951 werd de hut van "Kluizenaar Huib Prins" als volgt beschreven:

"Als loshangend haar waaien dode stengels over de schuin tegen elkaar gezette stammen van te vroeg gestorven jonge wilgen. In het halfduister van de hut ontwaren we een paar oude dekens; een grijze, en een van onbepaalde kleur. Op de zanderige bodem staan een metalen bord glimmend van het gestolde vet, een melkkoker en een paar zwartgeblakerde bussen. Aan de muur hangen een koekepan, een bijl en een hakmes, en in een bodemloze verfbus op de grond gloeit de as nog na.

Deze hut aan het riviertje de Bijleveld - de primitiefste die men zich denken kan - is de nieuwste woning van een 85 jaar

oude man, die al 23 jaar hutbewoner is. Huibert Prins heet die man. Hij stelt geen eisen aan het leven. Hengel en hakmes vormen zijn hele bezit."

De eerste jaren dat Huib aan de Hollandse Kade woonde, verdiende hij de kost met zijn handel in garen en band, waarmee hij langs de huizen trok. Ook werkte hij bij boer Streng, zijn buurman op Wagendijk 1.

De familie Streng zou later, samen met wijkzuster Van Vliet, meer zorg gaan besteden aan Huib. Zo kreeg hij in latere jaren dagelijks een warme maaltijd en een paar liter melk. In ruil daarvoor hield Huib zich bezig met disteltrekken en rietsnijden voor boer Streng. Ook repareerde hij de vistuigjes voor de kinderen.

De naam "kluizenaar" was eigenlijk niet terecht, want Huib ontving graag bezoek, was goedlachs en maakte ook graag een praatje met voorbijgangers als hij zat te vissen aan de oever van de Bijleveld.

Afb. 2. "Rietvink" Huib Prins met zijn hond Tip.

Afb. 3. Huibs eerste houten hut (1957). Rechts zuster Van Vliet en politie-agent Schuurman.

Hij sloot zich zeker niet op in zijn hut. Een paar keer per week liep hij nog op en neer naar het dorp Kockengen om inkopen te doen; dat was voor een 85-jarige een hele afstand. Het lopen hield hem fit en hij wilde ermee bewijzen dat hij nog van geen mens afhankelijk was.

Hoewel het woningvraagstuk, de woningnood, Huib totaal niet bezighield - hij woonde daar naar zijn zin - vond men het toch in toenemende mate een probleem. De hygiënische toestand in zijn hut was erg slecht, water en licht waren er niet. Vooral de winters zorgden voor problemen; het was mede aan zijn vele honden te danken dat hij niet is doodgevroren in zijn rieten hut. Ooit had hij tien honden, maar dat leverde zoveel overlast op dat het aantal werd teruggebracht tot twee; de andere honden kwamen elders in Kockengen terecht.

Gaandeweg werd er steeds meer zorg en aandacht aan Ouwe Huib besteed, zeker door de familie Streng en zuster Van Vliet. Maar Huib was en bleef een vrijbouter, die het liefst z'n eigen gang ging en samen met de twee honden en een kat in zijn hutje in de natuur wilde wonen.

In 1952 heeft men hem in een bejaardenhuis in Woerden willen plaatsen, maar hij "ontsnapte" en zat na een paar dagen alweer in zijn eigen hutje.

Een houten woning

Vreselijk kwaad was hij na een actie in 1957 van bezorgde mensen die zijn hut hadden opgeruimd en de troep hadden verbrand. De hut rotte weg door vocht en zat vol vlooiën en ander ongedierte. De initiatiefnemers, onder andere dokter Van Leeuwen

en zuster Van Vliet, organiseerden een collecte en er kwam een nieuwe, houten hut met een tafel, stoel, bed, kast en een kachel. Vanaf dat moment wist zuster Van Vliet hem zover te krijgen dat hij zijn leven iets hygiënischer inrichtte. Zij bezocht hem geregeld en maakte zo nu en dan, zeer tegen de zin van Huib, zijn hut een beetje schoon. Zij zorgde dat hij zijn AOW kreeg en beheerde zijn geld. Ook zorgde zij regelmatig voor schone dekens en liet ze elke week de kleding van Huib wassen. In de winter zorgde zij ook dat de kolenvoorraad op peil bleef, zodat Huib er warm bijzat. De familie Streng bracht nog steeds dagelijks een warme maaltijd.

In 1963 kwam Huib opnieuw in het nieuws. Door de ruilverkaveling en de aanleg van een fietspad over de Hollandse Kade moest de oude houten hut van Huib verdwijnen. Maar men begreep inmiddels dat Huib alleen met de natuur en zijn honden kon samenleven. Daarom heeft men enkele tientallen meters achter de oude hut een nieuwe hut neergezet. Dat was werkelijk een hele verbetering. Het gebouwtje was groter dan de oude hut, voorzien van openslaande glazen deuren en met bovendien nog een venster, alles geschilderd in frisse kleuren. Er stond een aparte WC naast en het geheel was omheind. Aan de voorzijde was een brug over de sloot gelegd, aan beide zijden voorzien van een leuning.

Huib zag de verbeteringen niet, of hij wilde ze niet zien. In zijn laatste levensjaren wilde hij met rust gelaten worden. Hij was inmiddels 97 jaar; zijn oude hut vond hij goed genoeg. Hij leefde voor de natuur en zijn honden. Hij vond het allemaal veel te

Afb. 4. De 94-jarige Huib Prins in zijn hut (1960). De kluizenaar was aan veel ont-
hecht, behalve aan zijn
AOW, waarvan hij zijn dage-
lijkse eten betaalde.

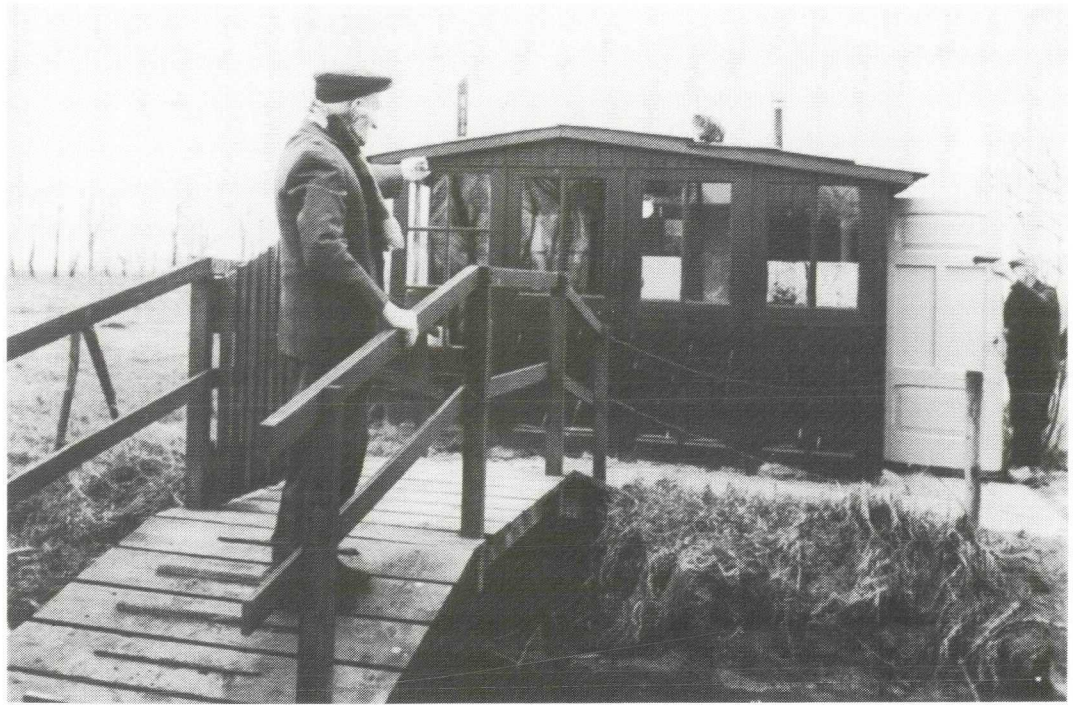
netjes: een echt bed en zelfs witte gordijnen voor de ramen. Hij aanvaardde het allemaal gelaten, onderwijl mopperend dat het wel even wennen zou zijn. Toen hij eenmaal in zijn nieuwe huisje zat, had hij nog maar één wens: "een huishoudster van duizend weken". Wat ook nog ontbrak, was elektriciteit. Dat werd begroot op zo'n 2000 gulden, wat niet haalbaar was. Dus moest Huib nog steeds noodgedwongen met de kippen op stok. Erg ontevreden leek hij er echter niet mee te zijn.

Huib als bekende Nederlander

De dag waarop Huibert Prins 100 jaar werd, 7 juli 1966, zou ook de dag worden waarop hij zijn 'image' als kluizenaar zou verliezen. Er was buitengewoon veel aandacht voor de Kockengense vrijbouter uit Harmelen. 's Morgens kwamen de burge-

meesters van Harmelen en Kockengen op verjaars-
visite, er waren veel cadeaus en de pers was ruim-
schoots aanwezig. De Gemeente Harmelen had
eindelijk voor een aansluiting op het elektriciteits-
net gezorgd. Ook kreeg hij van de bevolking een
transistorradio. Het hoogtepunt volgde 's middags,
toen de oudste kluizenaar van Nederland een rijtoer
met paard en wagen door Kockengen maakte. Het
was niet zozeer de rijtoer als wel de televisie die
hier met een ploeg van het Journaal ruim aandacht
aan schonk. De reacties van Huib waren verrassend;
hij liet de TV-kijkers de binnenkant van zijn pet
zien toen de camera's te dichtbij kwamen. Hij deed
dat zo dicht voor de camera, dat het hele beeld werd
afgeschermd, tot wanhoop van de cameramannen.
Wellicht wilde Huib hiermee zeggen dat hij met
rust gelaten wilde worden, met zijn dieren in zijn

Afb. 5. De woonkeet van Huib aan de Wagendijk (1963); rechts is buurman Streng nog net te zien.

huisje in de natuur, zonder al die extra aandacht. Maar een kluzenaar van 100 jaar is nu eenmaal belangrijk nieuws, althans voor één dag. De feestelijke dag werd besloten met een serenade, die door de drumbands van beide gemeenten werd gegeven.

Daarna hernam het leven weer zijn gewone gang en hoewel Huib over zijn gezondheid weinig te klagen had, viel het lopen hem toch steeds moeilijker. Hij zat dus meer en meer aan zijn huisje gekluisterd. Wellicht heeft de radio die hij gekregen had toch nog zijn nut gehad; het "wonderkastje", zoals hij het noemde.

Vanaf toen werden de verjaardagen van Huib niet vergeten en hij vond het prachtig toen ze hem op zijn 101ste verjaardag een taart kwamen brengen. Ondanks zijn hoge leeftijd was hij goed bij de tijd, en wist nog over veel onderwerpen mee te praten. Ook zijn gezondheid bleef nog steeds goed.

In 1971 kwam Huib echter in het ziekenhuis de Hofpoort in Woerden terecht. Begin januari vond men hem meer dood dan levend in zijn hutje. Hij had last van koude rillingen en hartklachten. De toestand zag er zorgelijk uit voor de inmiddels 104 jaar oude Huib, maar na een paar weken was hij weer thuis. "Nooit meer gaai naar een ziekenhuis", zei hij, "ik ben zo blij, nou hoef ik me tenminste niet meer uit te kleje als ik saves naar bed gaai". Maar op 27 februari lag Huib toch weer in het ziekenhuis, en hoewel hij honderduit praatte en bezorgd was over zijn hond en poes, ging het niet echt goed meer met zijn gezondheid.

Soms vroeg hij dringend aan zuster Van Vliet, die hem regelmatig bezocht, om hem weer naar huis te brengen. Maar niet meer naar zijn hutje in de polder. Huib verlangde ernaar om wat meer in de bewoonde wereld te wonen. Hij droomde van een nieuwe hut tegen de Kockengense kerk aan. Het aanbod om zich in het bejaardenhuis te laten verzorgen heeft hij altijd van de hand gewezen, zelfs nog toen hij in het ziekenhuis lag. Zover zou het ook niet komen, want Ouwe Huib overleed in de nacht van 5 maart 1971 op 104-jarige leeftijd in het ziekenhuis te Woerden.

De sobere begrafenis op een koude winterochtend werd geleid door Ds. Zethof; zo'n dertig dorpelings luisterden. Na de begrafenis luidde toch nog de klok; iemand had voor het gelui betaald als een laatste gebaar aan een man die op naastenliefde was aangewezen en toch een groot deel van zijn leven als een vrije vogel had geleefd. Er waren bloemstukken van de familie Streng en van zuster Van Vliet, mensen die hem vele jaren hadden verzorgd en een oogje in het zeil gehouden.

Bij de hut van Huib bleven de hond en de poes alleen achter. De poes ging naar de familie Streng en de hond werd overgebracht naar het Goudse dierenasiel, van waaruit een nieuwe baas gevonden werd. Het beestje kon kennelijk niet aarden, want na een aantal maanden verdween hij spoorloos, hoewel hij oud en blind was.

Dank aan mw. S.D. van Vliet, vele jaren wijkverpleegster in Kockengen, voor het verschaffen van informatie en foto's.

Tinus de Wit (1889 - 1970)

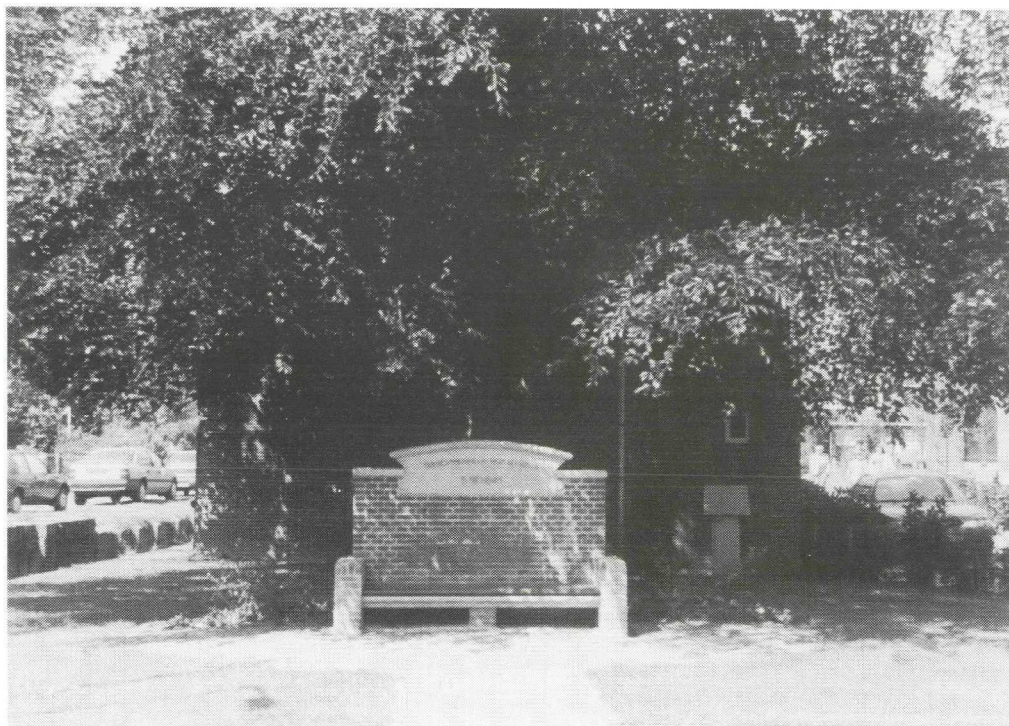
Henk J. van Es

Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen

Aan de Straatweg te Breukelen ligt tussen de Dannesluis en de Pieterskerk een stukje onbebouwd terrein met de naam Tinus de Witplantsoen (Afbeelding 1). Tinus de Wit was een eenvoudige inwoner van Breukelen, die nog bij zijn leven een straatnaambord kreeg. In Breukelen werden de stegen vaak aangeduid met de naam van een aanwonende burger. Zo had je naast Herenstraat 48 de steeg van melkboer Mulder, die ook wel de steeg van Chris van Elk werd genoemd; tussen de huizen Herenstraat 34 en 36 was jarenlang de steeg van Van der Schaft of van kruidenier Ensink; naast Herenstraat 22 was de steeg van bakker Grilk en naast nummer 12 de Nauwe- of Watersteeg die lange tijd de steeg van Balk werd genoemd. Die stegen hebben echter nooit een officieel straatnaambord gekregen. Het Tinus de Witplantsoen is dus een uitzondering. We willen eens nagaan hoe het pleintje aan zijn naam is gekomen en antwoord geven op de vraag wie Tinus de Wit was.

Wie was Tinus de Wit?

Martinus de Wit werd op 28 januari 1889 in Breukelen-Nijenrode geboren op het adres Kerkhof 67. Op de plek van zijn geboortehuis staat nu Het Klokhuis, het kantoor van de advocaten Baud en De Meyere. In 1889 stond er een dubbel woonhuis, dat door het Gemeentebestuur van Breukelen-Nijenrode van de hervormde kerkvoogdij werd gehuurd als dienstwoning voor gemeentewerklieden. Vader Gijsbertus de Wit kwam daar, evenals Cornelis van Lingen, als nachtwacht¹ te wonen. In 1889 werd De Wit als asman aangesteld. Met een handkar haalde hij de as en het huisvuil in het dorp op en zorgde ook voor het schoonhouden van straten, putten en urinoirs. Het vuil werd in een hoek van het Kerkplein opgeslagen tot De Wit het als een soort compost aan de boeren verkocht, die er hun land mee toemaakten.² Dat gaf een welkome aanvulling op zijn salaris.³ Op vrijdagmorgen verdiende De Wit er nog een gulden bij als knecht op de kaasmarkt.

Afb. 1. Het Tinus de Witplantsoen met bevrijdingsbank (foto H. van Walderveen, 1997, in Foto-archief Historische Kring Breukelen).

Zijn zoon Martinus was aanvankelijk los werkmansman en veedrijver. Hij bracht voor dag en dauw, meestal lopend, een koppel koeien naar de veemarkt in Utrecht of Woerden. Later leverde hij de koeien af bij de steiger aan de westkant van het Merwedekanaal, waar ze met een handlier in een veeschuit werden getakeld.⁴ Aan een medewerker van het Dialectenbureau te Amsterdam vertelde Tinus omstreeks 1965: "(...) je ken nou nie meer met twinteg koeie langs de weg komme, want dan zou je, zou je wat hore van die automobiliste (...) we hebbe 't al 's gehad da we op die brug stinge, an Zuile, (...) da je met drie koeie naost mekaor, een was d'r tussen in gebonde, die was wildachteg, die kon niet alleen lope, en dattie op de brug bleef staon, dattie nie verder wou. (...) da je 'n ha(a)llef uur sting te tobbe eer je zo'n koei van zo'n brug ha(a)d. (...) Vroeger, toe voer d'r 'e veebôdt van Uithoorn naar Utrech hier de vaort la(a)ngs en 's oches om vaif uur wastie hier, dan mos je laoie hier, dan laoide je hier koeien in (...) en dan hajje van die moterschuite van Abkou, een van Bos hajje, da j' zo'n schuif vollaoide met 'n twinteg koeie, met de rest ging je dan lope as d'r nie meer mee konne."⁵

Op 1 januari 1916 volgde Tinus zijn 70-jarige vader op als asman en marktknecht van de gemeente Breukelen-Nijenrode.⁶ Vader en zoon hadden hiertoe op 15 oktober 1915 brieven aan de gemeenteraad gestuurd, die door zoon Martinus geschreven waren (Afbeelding 2). In de raadsvergadering van 19 november 1915 werd aan deze verzoeken voldaan: de vader kreeg eervol ontslag, de zoon werd met algemene stemmen benoemd op een salaris van f 270 per jaar (vgl. noot 1). De jaarwedde was niet hoog, want de gemeentewerkman H. van Donselaar kreeg f 605 per jaar. In dezelfde vergadering kwam diens verzoek om salarisverhoging aan de orde. Het dagelijks bestuur had negatief geadviseerd, maar raadslid H. Matthes vond de beloning te laag voor het vele werk. Op voorstel van M. van Muiswinkel besloot de raad de jaarwedde van Van Donselaar met f 25 te verhogen.

Onder leiding van de gemeentebode en marktmeester Willem van Dijk inde Martinus de Wit voortaan het marktgeld, wees de boeren een plaats aan en hielp hen bij het opstellen van de kaasbrikken. Hij vond zijn inkomen voldoende om een gezin te kunnen stichten en op 5 mei 1916 trouwde hij te Westbroek met Neeltje van Oostveen (geb. Westbroek 23.7.1892, overl. Breukelen-Nijenrode 16.12.1942). Hij woonde eerst in de Watersteeg (Heren-

Edelachtbare heren
 van
 den Gemeenteraad
 van
 Breukelen-Nijenrode
 15. 10. 1915
 232 Sub. 711
 40-XXII

Wie mijn vader zich looz
 hoogen ouderdom en zwakke
 gezondheid genoodzaakt zies
 ontslag te vragen als gemente-
 reiniger, heb ik de eer mij bijdezen
 beleeft tot U te wende met het
 verzoek te mogen worden benoemd
 tot gemeentereiniger.

A Welk doende ontz.

M de Wit

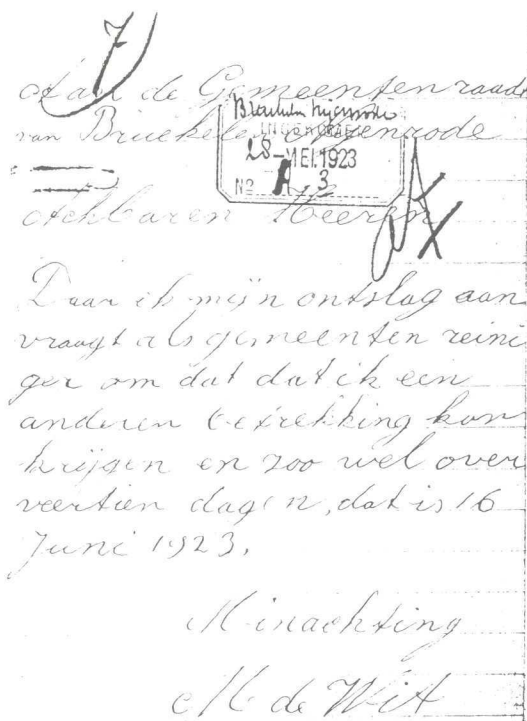
Breukelen Nijenrode

15 October 1915.

Afb. 2. Verzoek van Martinus de Wit van 15 oktober 1915 om benoeming tot gemeentereiniger (Nieuw Archief gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 241, rubriek XXII, nr. 40).

straat 26) en daarna in de helft van een dubbel huis aan de Breukelerwaardse dijk 2 (over het spoor waar nu de oprit naar Amsterdam is, ter hoogte van de Looyersdijk). Tussen 1916 en 1930 kregen zij zeven kinderen, waarvan er twee jong stierven.

Toen de Breukelse kaasmarkt in 1922 tot grote bloei was gekomen en er in het kasseizoen op vrijdagmorgens wel meer dan honderd wagens naar het Kerkplein en de Nieuwstraat kwamen,⁷ vroeg Tinus de Wit een salarisverhoging. Het gemeentebestuur weigerde die, waarna Tinus ontslag vroeg, dat hem met ingang van 16 juni 1923 eervol werd verleend (zie Afbeelding 3).⁸ In zijn ontslagbrief gebruikte hij opnieuw en waarschijnlijk zonder kwade bedoeling de afsluiting "Met minachting" in plaats van "Met hoogachting". Martinus dacht als los werkmansman meer te kunnen verdienen door hand- en spanndiensten aan de boeren, waagmeesters en kaaskopers te verlenen. Hij hielp de boeren bij het uitspannen en bracht dan de paarden naar de stallen van Jan Baas achter het Rechthuys of van Cornelis Schuurman aan de Straatweg, die daar ook een kaaswaag hadden. De kaasbrikken stonden zo dicht

 Aan de Gemeenteraad
 van Breukelen Nijenrode
 te Breukelen Nijenrode
 De heer M. de Wit
 Daar ik mijn ontslag aan
 vraag als gemeenteruiner
 om dat dat ik een
 anderen betrekking kon
 krijgen en zoo wel over
 veertien dagen, dat is 16
 Juni 1923,
 M. de Wit

Afb. 3. Verzoek van Martinus de Wit van 28 mei 1923 om ontslag als gemeenteruiner per 16 juni 1923 (Nieuw Archief gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 264, rubriek XXV, nr. 7).

mogelijk bij elkaar in het dorp en na 1926 op het toen aangelegde marktplein in Boom en Bosch. Als een boer zijn partij verkocht had, bracht Tinus de volle kaasbrik naar de door de kaaskoper aangegeven waag. Hij liep dan in het lemoen en trok de kar door de smalle straten van het dorp. Voor en na schooltijd kreeg hij vaak hulp van schooljongens, die van de boer voor een paar centen achter de brik mochten duwen. Bij de waag legde Tinus de zware kazen op de schaal en laadde ze na weging op de handkar van de kaaskoper om ze naar de kaaspakhuizen of naar de marktschuiten in de Vecht of in de Kerkgracht te brengen.

Op 22 september 1927 verzocht de kaasmarktcommissie het gemeentebestuur een voorjaars- en een najaarsmarkt voor vee in te stellen. Burgemeester en wethouders waren daar unaniem voor. Op 25 september 1928 besloten zij aan Tinus de Wit te vragen om tegen een beloning van f 5 per keer op de veemarkt te Utrecht propaganda te maken voor de Breukelse najaarsmarkt op 12 oktober 1928.

Tinus werkte nog vaak als veedrijver naar de markt in Utrecht, maar ook voor de veevervoerder Blok naar de slachtplaats van Folkerts bij het station te Breukelen. Toch moest hij voor zijn grote

gezin wel eens een beroep doen op kerkelijke of gemeentelijke steun. In de oorlog is zijn vrouw overleden en op een handkar naar de begraafplaats achter de kerk gebracht.⁴

Omstreeks 1947 moest Martinus de Wit wegens de aanleg van de snelweg het huis in de Breukelerwaard verlaten. Hij woonde korte tijd in de steeg van Griik en daarna op Kerkplein 11. Dat was het achterste huis in de rij van acht die de kerkvoogdij daar in 1853 had laten bouwen. Tinus was toen klokluider en iedere dag om twaalf uur, maar ook bij begrafenissen, luidde hij de torenklok van de Pieterskerk. Heel wat Breukelse schooljongens vonden het een feest om met hem aan het klokketouw te mogen trekken.

Tinus hielp ook wel eens bij smederij Takke als er een paard moest worden vastgehouden bij het beslaan. Dat gebeurde meestal bij de zuidmuur van de Pieterskerk. Als het paard erg lastig was, werd hij in de travaille van de smederij vastgezet en daar van nieuwe hoefijzers voorzien.

De stratenmaker Tinus de Wit jr woonde enige tijd met zijn gezin bij vader Tinus op het Kerkplein. De eenkamerwoning was maar klein. Martinus jr en zijn vrouw sliepen in de bedstee boven het aanrecht, Martinus sr sliep met zijn kleinkinderen op de grote zolder. Jan de Wit Mzn herinnert zich die tijd als heel gezellig, want er was altijd veel aanloop van familie en vrienden bij opa De Wit. George Verkuil, oud-Breukelaar en kunstfotograaf te Amsterdam, kwam in 1955 binnenlopen en nam een foto van Tinus op het straatje bij de bloementuin achter zijn huis. De toen zes jaar oude kleinzoon Jan de Wit Mzn mocht erbij staan met zijn hand op opa's knie (zie Afbeelding 4). Deze foto is in 1965, met andere door Verkuil in Breukelen gemaakte foto's, geëxposeerd in de toenmalige koffieshop Klaas naast het Regthuys. Het sterk vergrote exemplaar, dat Rien van Kralingen in 1998 aan de Historische Kring Breukelen schonk, heeft hij waarschijnlijk op die expositie gekocht.

Toen in 1960 het 75-jarig bestaan van de kaasmarkt te Breukelen werd gevierd, was Tinus de Wit een van de drie "historische figuren" die door burgemeester Bijleveld voor de microfoon werden geroepen. Tinus kreeg voor het jarenlang wagens naar de waag brengen een kist sigaren van de handelaars. De andere twee werden eveneens met een kist sigaren vereerd. Dat waren de oud-notaris Jan Dirk Bastert, die zich beijverd had voor het welzijn van de Vechtstreek en Jaap Molenkamp sr, die jarenlang als kaaskoper de markt had gesteund.⁹

Afb. 4. Martinus de Wit op het straatje achter zijn huis aan de Kerkvaart (foto George Verkuil, 1955, door Rien van Kralingen in 1998 geschonken aan de Historische Kring Breukelen).

Op zijn oude dag zat Tinus vaak in de vensterbank van de winkel van bakker Broere aan de Straatweg tussen de sluis en het Kerkplein. Hij leunde dan meestal met beide handen op de wandelstok, die tussen zijn benen op de grond rustte. Tinus sloeg het verkeer op de Straatweg gade en groette de hem bekende voorbijgangers. Hij had meestal

gezelschap van de oude, zwaar besnorde smid Andries Takke, die er tegenover boven de vroegere stal van Schuurman woonde. Zij stonden ook vaak in het zonnetje tegen de leuning van de brug over de Danne, waar meestal ook Bart Grezel uit een steeg van de Kerkstraat en Hein Wiegman van de Scheendijk zich bij hen voegden.⁴

Afb. 5. Martinus de Wit in 1969 op een van de banken in zijn plantsoen met Cor Roeleveld, de toenmalige president van de carnavalsvereniging De Leuteraers (foto-collectie J. de Wit Mzn).

Toen het pand van Broere omstreeks 1967 was gesloopt, vroeg Tinus aan burgemeester Bijleveld of er een bank gezet kon worden. De volgende dag kwam meneer Lemaire, de directeur van Gemeentewerken, al bij Tinus vragen hoe hij het gehad wilde hebben. Er kwamen twee houten banken op betonnen staanders, een tegelpad eromheen en een gazon rondom. De burgemeester schonk zelf een tamelijk grote, bruine beukeboom ter verfraaiing van het geheel.

Op 28 januari 1969 werd Tinus tachtig jaar en kwam burgemeester Bijleveld hem feliciteren. Hij bracht een fles citroenjenever mee, de lievelingsdrank van Tinus. Die was daar blij mee, bedankte voor de attentie en zei onbeschroomd: "Als u nog eens langs komt, moet u wel een fatsoenlijke jas aantrekken, want in deze zit een scheur". Die dag zorgden ook zijn burens Gert Willemsen van de Stationsweg en Joan Adam Matthes van het Kerkplein

voor een verrassing. Zij hadden een houten bord laten maken met het opschrift "Tinus de Witplantsoen" en dat aan de muur van het catechisatie-lokaal van de hervormde kerk, nu rouwcentrum Van Dijk, bevestigd.⁴

Voortaan zat Tinus met zijn vrienden op de banken van zijn eigen plein. Daar interviewde Cor Roeleveld hem in het najaar van 1969 (zie Afbeelding 5) voor een stukje in de carnavalskrant van De Leuteraers, die ruim voor de feestelijkheden op 8, 9 en 10 februari 1970 werd verspreid. Het korte vraaggesprek en de foto stonden op de oranjegekleurde bladzijde 7 van de 14de carnavalskrant, die we in 1998 van de heer Roeleveld ontvingen. Het luidde als volgt: "Het is fris vanmorgen Tinus. Ja, ik zit nou meestal binnen hoor. Bent u geboren in Breukelen? Jazeker, op het Kerkplein (. . .). Ik zou hier ook niet weg willen uit mijn huisje hoor. Hoe oud bent u? Nou, zo ongeveer de oudste echte

Breukelaar en ik word 28 januari hopelijk 81 jaar. Komt u weer naar het carnavalsfeest? Ja, het is me vorig jaar best bevallen. Vond u het gezellig? Nou, en een lekker borreltje lust ik nog wel. Bent u nog goed gezond? Ja hoor, alleen het lopen wordt een beetje moeilijker. Wat moeten alle Ouden van Dagen doen om fit te blijven? Naar het carnavalsfeest van de Leuteraers gaan. Dank je wel Martinus!"

Of Tinus het feest nog meegeviert heeft, weten we niet. We weten wel dat hij helemaal niet fit was en al lange tijd aan suikerziekte leed. Hij werd daarvoor in het Stads en Academisch Ziekenhuis te Utrecht opgenomen, waar hij op 9 maart 1970 overleed. Zijn been zou geamputeerd moeten worden, maar daar wilde hij geen toestemming voor geven. De dag voor zijn overlijden had hij tegen zijn kinderen gezegd: "Ik krijg hier geen sigaartje en geen Citroentje, nu hoeft het voor mij niet meer". Een kwartier voor zijn dood zei hij tegen de nachtzuster: "Het is over, 't is voorbij. Laat de jongens in Breukelen maar in bed leggen, ze hebben genoeg voor me gedaan. U mag ze niet voor acht uur bellen."⁴

Na het overlijden van Tinus besloot de gemeenteraad de naamgeving van het pleintje te bekrachtigen en een officieel straatnaambord aan te brengen met het opschrift: "Martinus de Witplantsoen, geb. 28-1-1889 - overl. 9-3-1970".

Ruim 20 jaar later was dit naambord verdwenen. Neeltje Kroon-de Wit, een dochter van Tinus, heeft toen op het gemeentehuis gevraagd het bord weer aan de muur te bevestigen. Toen later de voorzitter van de Historische Kring Breukelen er bij de burgemeester op aandrong een nieuw bord te plaatsen, is dat gebeurd. Nu prijkt de naam van Tinus aan de paal waaraan ook het bord "Kerkplein" bevestigd is.

In 1995, het 50ste herdenkingsjaar van de bevrijding, zijn de houten banken, waarop Tinus en zijn vrienden vroeger het dorpsnieuws bespraken, vervangen door de stenen bevrijdingsbank uit 1945. Deze bank is door dankbare evacués aan de gastvrije inwoners van Breukelen geschonken. Hij heeft aanvankelijk met uitzicht naar het noorden onder de grote plataan op de hoek van de Straatweg en de Herenstraat gestaan. Bij een verruiming van dit kruispunt is de bank verplaatst naar de hoek van de Straatweg en de J.E. Boutstraat, waar hij jarenlang bijna overwoekerd werd door struikgewas. Gelukkig heeft de bank nu in het Tinus de Witplantsoen een meer centrale plaats gekregen en kunnen be-

jaarde inwoners er evenals Martinus de Wit zitten mijmeren over het dorpsverleden of met leeftijdgenoten keuvelen over het heden.

Noten

- 1 Nieuw Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode (Gemeentehuis te Breukelen), inv. nr. 6, Raadsnotulen d.d. 11.5.1883: het jaarsalaris van de beide nachtwachten wordt van f 90 op f 140 gebracht. Met ingang van het jaar 1884 betaalden de nachtwachten De Wit en Van Lingen een huur van respectievelijk f 52 en f 65 per jaar aan de gemeente voor hun dienstwoning. Op 14.6.1889 werd De Wit als asman aangesteld en kreeg hij voor het schoonhouden van straten, putten en urinoirs f 70 per jaar. In 1893 werd dit verhoogd tot f 110, omdat de stortplaats aan het pas geopende Merwedekanaal kwam en de vuilnisman zelf voor een met luiken afgedekte schuit moest zorgen.
- 2 T. van Veen, 1989. *Taal en Leven in de Utrechtse Vechtstreek*. De Walburg Pers, Zutphen, blz. 129 en 53. Toemake (ww) is eerd, mest op 't weiland brengen. Eerd (zn) is modder vermengd met koemest voor 't toemake of bemesten van 't weiland.
- 3 Een van zijn opvolgers, Gijs van der Haar, vroeg in 1932 salarisverhoging, omdat het straatvuil onverkoopbaar was geworden ten gevolge van het grote gratis aanbod uit Utrecht en Amsterdam. Voorheen leverde het vuil hem ongeveer f 250 per jaar op. De gemeenteraad besloot op 21.3.1933 hem een schadevergoeding van f 100 te verlenen.
- 4 Interview op 24.8.1998 met zijn kleinzoon Jan de Wit Mzn, Schepersweg 26 te Breukelen.
- 5 T. van Veen en B. van den Berg, 1966. *Utrechts. Aflevering XXXI van Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam* (met een grammofonplaatje), Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam, blz. 17.
- 6 Nieuw Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 9, Raadsnotulen 1913 - 1916, blz. 89, raadsvergadering 19.11.1915. Ook Cornelis Slotboom solliciteerde in november 1915 naar de betrekking van gemeentereiniger. Hij vermeldde dat hij twee jaar in Nederlands Indië had gediend als militair van lichte dienst 1907; daarna had hij bij Bronwasser in Amsterdam gewerkt en was nu ten gevolge van de mobilisatie in militaire dienst te Maastricht.
- 7 Volgens het Gedenkboek 40-jarig bestaan van de kaasmarkt (uitgave van G. van Dijk te Breukelen, 1925) bedroeg het aantal wagens in 1924 zelfs 5300.
- 8 Nieuw Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 11, Raadsnotulen 1921 - 1924, blz. 111, raadsvergadering van 22.6.1923. De Raad benoemde in deze vergadering ook een opvolger. Op de voordracht van B & W stond als nr. 1 Ch.W. Eikelenstam en als nr. 2 G. van der Haar. De laatste werd echter met 5 van de 9 stemmen gekozen.
- 9 H. Kroon, 1960. *75 jaar kaasmarkt te Breukelen. Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap "Nifterlake" 1960*, blz. XIII en XIV.

Bezittingen van de Deutsche Orde in Vijfhoeven bij Kortrijk in de tijd na de Middeleeuwen

Arie A. Manten

Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Voor landbouwhistorici en sommige onderzoekers van specifieke boerderijgeschiedenissen bevat het Archief van de Ridderlijke Deutsche Orde Balije van Utrecht veel interessante informatie. Ik wil dat vooral toelichten aan de hand van informatie over eigendom van de Deutsche Orde in Vijfhoeven (ten zuiden van Kortrijk). Daar kreeg de Orde al vrij snel na haar ontstaan 42 morgen land en andere goederen en rechten in bezit, door giften van ridder Bartold Radinc en de zijnen in 1278 en 1284.

Grondbezit van de Deutsche Orde in Vijfhoeven in de 15de - 18de eeuw

Het lijkt er op, dat in de laat-15de eeuw het Deutsche Huis te Utrecht nog maar 30 morgen (ruim 25,5 hectare) land bij Kortrijk in bezit had (Archief van de Ridderlijke Deutsche Orde Balije van Utrecht, inv. nr. 984*). Inzake nog meer grondbezit aldaar meldt dat archief lange tijd niets meer, zodat het vermoeden rijst dat een deel van het door Bartold Radinc geschonken bezit aldaar in de loop der 14de en 15de eeuw is verkocht. In 1498 en in 1530 (Archief van de Ridderlijke Deutsche Orde, inv. nr. 984**) werden deze 30 morgen in één verpachting uitgegeven. In 1549 - 1580 ging het om twee afzonderlijke verpachtingen, van respectievelijk 16 en 14 morgen (13,6 en 11,9 hectare) (Archief van de Ridderlijke Deutsche Orde, inv. nr. 981, 985 en 986). In een pachtakte uit 1743 (Archief van de Ridderlijke Deutsche Orde, inv. nr. 986) gingen beide blokken weer naar éénzelfde pachter, Gerrit Gijsbertsen Broer uit Kortrijk, maar werden ze nog wel afzonderlijk in de akte vermeld.

Een boedelbeschrijving

Ondanks het feit dat Broer een naar verhouding groot oppervlak land ter beschikking stond, bijna een dubbele bedrijfsgrootte, ging het hem niet voor de wind.

Op 9 maart 1750 gaf het Hof van Utrecht een

gezegelde volmacht af aan "den eersten Deurwaerder of Pander van den selven Hove" Jan van Eldik beslag te leggen op de bezittingen van Gerrit Gijsbertse Broer te Kortrijk, wegens een opgelopen schuld die deze had aan de erfgenamen van de heren Van Golsteyn en Broekhuysen, landcommandeurs van de Deutsche Orde te Utrecht.

Van Eldik voerde deze opdracht persoonlijk uit op 10 maart 1750, waarbij Broer werd gesommeerd te betalen "binnen 24 uren op peene van executie" (dus op straffe van openbare verkoop). Voor deze reis naar Kortrijk, de aanzegging en het in verzekering stellen van de goederen, met alles wat daar verder bij kwam, diende hij een rekening in ten bedrage van 6 gulden en 3 stuivers.

De door hem op 10 maart 1750 opgemaakte inventarislijst geeft een gedetailleerd beeld van wat de deurwaarder in het huis en op het bedrijf van boer Broer aantrof:

Int agterhuys:	5 gebeterde rooije melkbeesten 1 swarte pink, 2 rooije idem, 1 rood griemelde bul, alle gebeterd 2 jonge kalveren 1 swart-kolde 2 jaerige merrie paerd 1 karn 3 melk vaetjes, 2 melk emmers 1 water emmer, 1 water seuning (= trog) 1 plank daer op 7 comijnnen casen 1 bak met omtrend een mud hennipsaet 12 stoelen 2 spinwielen, 2 stoven 1 pottebank met eenige potten en pannen.
Op de stal:	een bed met sijn toebehoren, nog een dito aen de wand 14 bonte delfse schotels, 3 idem schaelstjes 2 vierkante tafeltjes 1 tang, 1 asschop, 1 ketting, een rooster 10 tinne leepels

Int voorhuys: 2 witte melk emmers
 1 bed met sijn toebehoren
 1 kast daer in een laken, 3 hemd,
 3 blauwe boesselaers, 3 mans
 wambes (= wambuizen), en
 5 vrouwe mutse
 boven de kast 1 rek met 3 Delfse
 schotels en 5 borden aen de want
 5 idem schotels
 1 rek met 6 schotels en 8 borden
 1 grote kast
 1 idem klijn hang kassie, daer in 9
 Delfse schotelties
 nog 1 kassie, daer in 6 hemde,
 4 kropclappen (= vrouwen-
 kledingstuk dat de boezem en
 een deel van de rug bedekte en
 meestal onder een jak gedragen
 werd), 2 mutse, 2 jacken, 2 oude
 gordijne, 1 val, 1 jongens wambes,
 1 out dekenie, 1 vrouwe strohoet
 1 spiegeltie
 2 roode steene testen (= potten), 1 met
 witten erten
 1 melkpot
 1 scharebord (= wasbord)
 1 backje met Delfs theegoed
 1 koffij molentje
 1 tinne suyker bak
 1 plank daer op enig gesponne
 gaeren
 een ijsere pot
 In de schuur: 1 kaes pars (= kaaspers)
 1 vring kuijp
 1 oude krep (= kribbe)
 1 baktrog
 1 oud ijsere potje
 eenige turf
 Int kammertie: 1 spinwiel
 1 kaes parse, 3 comijnen casen
 2 houte schale
 1 ijsere balans
 1 emmer
 eenige geschilde hennip
 1 oude eike kist
 1 out bed met sijn toebehoren
 In de schuur op de werf: 1 beslage boerenwagen
 eenige ongeschilde hennip
 een ijslede, 1 boere slee
 1 kruywagen
 enig reys en gehakt hout
 1 slijpsteen
 de tre van de karn
 2 teemse (= haren zeven om melk te
 zeven)
 1 griep, 1 spaa
 1 tobbe
 2 sloothaken, 3 baggernette
 1 bank, 1 bak
 Op de werf: 2 bergen (= hooibergen)
 1 schelf hooij
 1 praem

eenig reijs (= rijshout)
 2 mistvaelte
 Int land agter 't huys: 1 oud merrie paerd.

Deze inventarislijst bewijst dat op de boerderij kaas en boter werd gemaakt en onder meer ook hennep werd verbouwd. Hennep leverde sterk vezelmateriaal, als grondstof voor touw-, vis- en zeilwerk en uit hennepzaad werd plantaardige olie gewonnen

Hakhout en turf waren in die tijd de enige brandstoffen waarover men beschikte.

De inventarislijst wijst bepaald niet op een welvarend boerenbedrijf.

Houten boerderijen

In hoofdstuk XIX van het Archief van de Ridderlijke Duitse Orde bevindt zich onder inv. nr. 207 een rekening uit 1760 wegens reparaties aan hofsteden en landerijen behorende aan de landcommanderij en gelegen onder Utrecht, Linschoten, Kortrijk, Ter Aa, Maartensdijk, Werkhoven, Groenekan en Alphen.

Een aanzienlijk aantal daarin opgetekende betalingen (fol. 4 verso - fol. 7 recto) heeft betrekking op een ingrijpende verbouwing en renovatie van een boerderij gelegen in wat daar kortweg Kortrijk wordt genoemd. Deze reeks begint met "Betaalt aan Aart Verweij Mr. Timmerman, een somma van ses en seventig gulden en elf stuivers wegens arbeidsloon voor timmer en metselwerk wegens het maaken van een nieuw voorhuys aan de Hofstede onder Cortrijk daer Jacob des Hit woond". Daarna volgen nog verscheidene andere uitgaven, aan diverse personen, voor metselwerk, het bouwen van een schoorsteen, het maken van een pomp, het aanbrengen van een rieten dak, het plaatsen van een nieuwe hooiberg, de levering van hout, ijzerwerk en glas en betaling van de schipper voor het transporteren van allerlei materialen.

Aart Verweij, mr. timmerman (6 rekeningen)	180 gld. 11 st.
Willem van Vieanen, houtkoper	85 gld. 15 st.
Arij Maandag, mr. metselaar (2 rekeningen)	18 gld. 10 st.
Pieter van Dijk, steenkoper	24 gld.
Jan van den Akker, smid (2 rekeningen)	28 gld. 15 st.
Jacob Tomasse, leveranties glas	13 gld.
Claas Pot, rietdekker (2 rekeningen)	92 gld.
Jan Baelen, schipper	17 gld. 13 st.
Hendrik van Leen, schipper	7 gld. 10 st.

Totaal 467 gld. 14 st.

Van de totale kosten ging dus 57% naar timmerman en houthandelaar, 9% naar metselaar en steenhandelaar en 20% naar de rietdekker. Dat wijst dus

heel sterk op een rietgedekte, overwegend houten boerderij.

Volgens fol. 7 recto voerden dezelfde timmerman en rietdekker ook enige werkzaamheden uit aan "de hofsteede daar Cornelis van Rooijen op gewoont heeft in Kortrijk, naast voorendaanden", waarvoor 8 gulden, respectievelijk 2 gulden en 19 stuivers in rekening werd gebracht. De metselaar kwam er hier helemaal niet aan te pas.

Hoewel de naam Vijfhoeven in dit document nergens staat, is het vrijwel zeker dat beide in 1760 grondig opgeknapte hofsteden stonden op land dat het Duitse Huis in 1278 van Bartold Radinc en de zijnen had gekregen in Vijfhoeven, direct ten zuiden van Kortrijk. Thans staan daar boerderijen die genummerd zijn Kortrijk 32, 34 en 36. Hiervan valt de eerstgenoemde, die de naam Zuivelhoeve draagt, en waarop nog een agrarisch bedrijf wordt uitgeoefend, af. Uit oude contracten blijkt dat de Zuivelhoeve in 1816 en de jaren daarna een particuliere eigenaar had, maar aan de zuidkant werd begrensd door de Duitse Orde Balle van Utrecht (Arch. D.O. 1811 - 1950, inv. nr. 303). Resteren dus twee boerderijen, op de standplaatsen van de huidige panden Kortrijk 34 en 36, tussen de Zuivelhoeve en de grensweg de Meent. Opmerkelijk is overigens wel dat de huizen van Kortrijk 32 en 34 er lange tijd vrijwel identiek uitzagen, maar door verbouwingen in de tweede helft van de 20ste eeuw is daar verandering in gekomen.

Een gedeeltelijk bewijs dat het in 1760 om Vijfhoevense boerderijen ging, levert de verpachting van de hofstede waarop vóór 1760 Cornelis van Rooijen had gewoond.

Na de reparatie verpachtte de Ridderlijke Duitse Orde de hierboven als tweede genoemde boerderij in 1760 aan Willem Oosterlaken. Dat blijkt uit een verlenging van de pachtovereenkomst welke op 3 mei 1766 werd afgesloten tussen de Duitse Orde en Willem Oosterlaken, wonende op de hofstede "bestaande in een huiszinge, berg en schuur, met omtrent vier en twintig mergen zo wei-, hooijals henniplanten en gelegen onder den gerechte van Vijfhoeven op Kortrijk . . . voor den tijd van zes aan den anderen volgende jaren" voor een prijs van "dertien guldens de mergen, makende een somme van drie honderd en twaalf guldens" per jaar (Archief D.O., hoofdstuk XIX, inv. nr. 203). Over een pachtprijs voor de opstallen staat niets beschreven; die was vermoedelijk omgeslagen over de grondpacht.

De pachtovereenkomsten met Oosterlaken doen twijfel opkomen inzake de omvang van het landbezit van de Duitse Orde in Vijfhoeven bij Kortrijk. Bij zijn boerderij hoorde 24 morgen (ruim 20,4 hectare) land. Was de hoeveelheid land die bij de andere boerderij in gebruik was, na de moeilijkheden waarin Gerrit Gijsbertsen Broer in 1750 verzeild was, met 24 morgen teruggebracht, of moeten we denken aan 30 plus 24 morgen land van de Duitse Orde, dus zelfs meer dan de 42

morgen die ze in 1278 van Bartold Radinc had gekregen? Vóór 1750 zal bij de andere boerderij, toen in gebruik door Cornelis van Rooijen, toch ook grond behoord hebben? Is het oud-archief van de Orde op dit punt onvolledig? Of is in de 18de eeuw weer land bijgekocht?

Stenen boerderij in Nieuwer Ter Aa

Bij een stenen boerderij zag de kostenverdeling van een renovatie er heel anders uit dan bij een hoofzakelijk uit hout opgetrokken boerderij.

Op fol. 3 recto - 4 verso van hetzelfde archiefstuk als waarin de uitgaven voor de Kortrijkse boerderijen verantwoord werden, begint een hele reeks bij elkaar horende boekingen met "betaalt aan Gerret van Beusekom Mr. Timmerman een somma van vijftien guldens en seven stuivers wegens leverantie en arbeidsloonen aan de Hofstede onder Tr A". De daarop volgende betalingen betreffen timmerwerk, metselwerk, rietdekkerswerk, de levering van stenen, glas, ijzerwerk en bergroeden en de aanvoer per schip van veel materialen voor deze boerderij van het Duitse Huis in Nieuwer Ter Aa. Een samenvatting ziet u hieronder:

Gerrit van Beusekom en Willem Piek, mr. timmerlieden	148 gld.	7 st.
Dirk van Emmerick, metselaar	317 gld.	
J.V. Stuijvesant, steenbakker	174 gld.	
Hendrick van den IJkel, mr. smid	40 gld.	15 st.
Paulus van Stikerke, glasmaker	51 gld.	5 st.
Jan Pot, mr. (riet)dekker	106 gld.	
Corn. Maertense Buijs, leverancier bergroeden	5 gld.	15 st.
Maarten de Reus, schipper	18 gld.	15 st.
	<hr/>	
Totaal	861 gld.	17 st.

In dit geval ging 57% van de kosten naar metselaar en steenhandelaar, 17% naar de timmerlieden en 12% naar de rietdekker.

De desbetreffende boerderij heeft thans het adres Julianalaan 18: een wit gepleisterde, 17de-eeuwse, gave krukhuisboerderij met een wat Frans uiterlijk en een rietgedekt zadeldak, pal tegen de weg staande, waar al enige tijd geen agrarisch bedrijf meer wordt uitgeoefend, maar dat bij oudere inwoners van Nieuwer Ter Aa nog wel bekend staat als de boerderij van het Duitse Huis.

De twee boerderijen in Vijfhoeven in het begin van de 19de eeuw

In een ligger van de bezittingen en lasten der balle, begonnen in 1816, treffen we ook de twee boerderijen in Vijfhoeven weer aan (Arch. D.O., Hfdst. XIX, inv. nr. 170, onder nr. 14 en 15).

De eerste wordt daar omschreven als een hofstede c.a. op Vijfhoeven te Kortrijk, met wei, hooi en hennipland, groot 20 bunder, 42 roeden en 16 ellen. De belastingen (zeedijklasten en molengeld) die op deze gebouwde en ongebouwde eigendommen drukten, beliepen *f* 121,50 per jaar. De tweede boerderij wordt kort aangeduid als een hofstede c.a. met wei en hooiland te Kortrijk, groot 18 bunder, 71 roeden en 98 ellen, met een belastingdruk van *f* 87,62 per jaar. Verdere bezittingen in Vijfhoeven werden niet vermeld.

Aankoop van nog een boerderij in die omgeving

De Duitse Orde was toen geïnteresseerd in uitbreiding van zijn bezittingen in deze omgeving. Op 20 februari 1819 passeerde voor Hendrik Jan van Loenen, openbaar notaris te Utrecht, een koopakte waarbij de orde een hofstede kocht "met 19 morgen zoo weij als hooiland onder Breukelen Nijenrodesgerecht in de Otterspoorbroekse polder". Verkopers waren Matthijs Knijff, bouwman, wonende in Kortrijk onder Breukelen Nijenrodesgerecht in de Otterspoorbroeksepolder, en zijn vrouw Anna van Dijk. (Arch. D.O. 1811 - 1950, inv. nr. 297a.) Er was nogal wat te doen aan deze nieuwe aanwinst. Daarvan getuigen de rentmeestersrapporten en rekeningen inzake deze boerderij over de jaren 1819 - 1820. (Arch. D.O. 1811 - 1950, inv. nr. 297b.)

In Otterspoorbroek had de orde meer bezit. Dat blijkt uit een huurcedulle van 22 december 1827. (Arch. D.O. 1811 - 1950, inv. nr. 340.) Daarbij verpachtte de Duitse Orde aan Johannes Frowijn, bouwman, wonende in de gemeente van Kortrijk (!), "voor zes aaneenvolgende jaren, ingaande met den eersten Januarij achttien honderd acht en twintig" . . . "drie bunders veertig roeden en dertig ellen wei en hooiland gelegen onder de gemeente van Breukelen, strekkende van den Kortrijkerdijk tot aan den Broekdijk, belend aan de eene zijde de Heer Duuring en aan de andere zijde de weduwe Berkensteijn". De huurprijs bedroeg *f* 90,- per jaar, plus de gewone en buitengewone personele en huurderslasten, "de kosten en regten van het huurcontract met de grosse en expeditie vandien" en het onderhoud van "de hekken, tillen, schoeijsngen en hevelingen" op het gehuurde land.

Verkoop door de orde van bezit in Vijfhoeven en nabije omgeving

Spoedig kenteerde de kijk op de Vijfhoevense boerderijen in kringen van de Duitse Orde aanzienlijk.

Op 13 oktober 1828 besloten de heren commandeuren, in vergadering bijeen, om "bij de aanstaande Kapitulair Vergadering, aan dezelve voortestel-

len om de hofsteden en landerijen gelegen onder Kortrijk en Vijfhoeven in huure gebruikt bij Hendrik Oosterlaken, A.H. Schepers, J. Frowijn en Matthijs Jorisse Knijff bij rekening geëxploiteerd onder Nrs. 15, 16, 17, 18, 19 en 20 in het volgende jaar publiek te verkoopen, uit hoofde de bruikers dezer hofsteden en landerijen in de betaling zeer ten achteren zijn, en deze percelen wegens derzelve lage ligging en daardoor gedurege schaden voor de bruikers, waardoor zij veelal in de pacht ten achteren komen, niet zeer voordeelig zijn voor de Orde en bij de hooge prijs der Landerijen meerdere voordeelen voor de Orde bij verkoop te voorzien zijn." (Arch. D.O. 1811 - 1950, inv. nr. 157.) De algemene vergadering stemde met dat voorstel in.

Zowel de pachters van de beide boerderijen in Vijfhoeven, die de orde al zeer lang in bezit had (Andries Schepers en Hendrik Oosterlaken) als de pachters in Otterspoorbroek (Matthijs Knijff en Johannes Frowijn) verkeerden dus ernstig in financiële problemen.

Het zat de rentmeester en de orde echter niet mee. In zijn verslag aan de heren gecommiteerden op 26 oktober 1829 moest de rentmeester medelen dat "de bij de laatste Kapitulair Vergadering besloten verkoop der hofsteden en landerijen onder Kortrijk en Vijfhoeven niet had kunnen plaats hebben, uit hoofde dat de landerijen onder water stonden, en is besloten den rentmeester te gelasten, uit aanmerking van het thans invallend droge weder te beproeven om alsnog dien verkoop te doen; zoo echter dat in geval zulks ondoenlijk mogt bevonden worden, als dan dezelve uit te stellen tot in het volgend jaar, en inmiddels de hofsteden en landerijen nog wederom voor één jaar te verhuren tot zoodanige prijs, als hij zal kunnen bedingen, na alvorens daarvan aan de Commissie kennisgeving te hebben gedaan".

In twee gevallen waarin de boerderij al was verlaten, lukte dat ook nog. Daarvan getuigen twee verhuurcedullen die op 7 maart 1829 passeerden voor notaris Gerardus Stevens, openbaar notaris te Utrecht. (Arch. D.O. 1811 - 1950, inv. nr. 297c)

De hofstede "in huur geweest door Andries Scheepers", met 18 bunder 71 roeden en 98 ellen wei en hooiland, gelegen onder Kortrijk Vijfhoeven, Gemeente Laag-Nieuwkoop werd voor *f* 389,- verhuurd aan Teunis Floor, bouwman, wonende te Asgat onder de Gemeente Leusden, het land voor de duur van 10 maanden, ingaande 1 maart 1829, en het huis voor 12 maanden, ingaande 1 mei 1829.

De tweede verhuurcedulle betrof drie kavels: (1) Een hofstede "bestaande in eene huizinge, berg en schuur benevens twintig bunders drie en zestig roeden zes en veertig ellen wei-, hooi- en hennipland staande en gelegen onder de Gemeente van Breukelen Nijenrodes". (2) Twee bunders vijf en vijftig roeden

zeven en twintig ellen wei en hooiland gelegen onder de Gemeente van Ruwiel. (3) Een bunder, zeventig roeden, achttien ellen wei en hooiland gelegen onder Kortrijk-Ruwiel. "Alles in hure gebruikt geweest door den landman Knijff". Huurder was Gijsbert Kersbergen, bouwman, wonende te Portengen, voor f 648,-, "de landerijen voor tien aaneenvolgende maanden ingaande met primo Maart en de huizinge en verdere getimmerens voor twaalf aaneenvolgende maanden ingaande met den Eersten Mei, beide van dezen jare" (1829).

We zagen dat Frowijn nog een pachtovereenkomst had met de orde, die liep tot 31 december 1833. Oosterlaken zat in 1829 naar alle waarschijnlijkheid nog op de door hem gehuurde boerderij in Vijfhoeven.

Volgens een naderhand toegevoegde notitie in de sedert 1816 bijgehouden legger van de bezittingen en lasten der orde werden alle drie de boerderijen toch nog in 1829 door de Duitse Orde verkocht; de drie verkoopakten passeerden op 20 november 1829 voor notaris G.H. Stevens te Utrecht. Met de eerstgenoemde boerderij werd ook een gedeelte van 19 bunder, 12 roeden en 38 ellen wei- en hooiland te "Breukelen bij Ruwiel" meeverkocht; de gezamenlijke prijs bedroeg f 6650,- (het resterende land bij Ruwiel bracht nog f 1210,- op). De verkoopprijs van de tweede boerderij was f 3150,-.

Vermoedelijk waren de oppervlakte-aanduidingen in feite in metrische eenheden, alhoewel nog de oude termen bunder, roede en el werden gebruikt in plaats van hectare, are en centiare. Bij de twee boerderijen te zamen hoorde dan bijna 39,15 hectare land.

Het verslag van de rentmeester, opgenomen in de notulen van de commissoriale vergadering van de commandeurs op 24 november 1830, geeft een iets ander beeld van de opbrengsten. Welke de meest accurate is, heb ik niet kunnen vaststellen.

Die notulen melden: "Dat de verkoop van de hofsteden en landerijen onder Kortrijk en Vijfhoeven bij Commissoriale Resolutie van den 26 October 1829 geschorst, den 20 November daaraanvolgende voortgang had gehad, hebbende de hofstede en landerijen onder Laagnieuwkoop No. 16 en 18 afgebragt de som van f 6650,-. Welke gelde, in de Kapitaal Rekening van den jare 1829 zijn verantwoord, terwijl die onder Breukelen no. 19 en 20 heeft afgebragt f 5050, en die onder Laagnieuwkoop No. 15 f 3150 en eindelijk het perceel land onder Breukelen no. 17 de som van f 1210. Welke drie laatste posten in de volgende Kapitaal Rekening verantwoord zullen worden."

De hofstede Zuivelhoeve in Vijfhoeven

Na 120 jaar waren bij de Duitse Orde de teleurstellende ervaringen, die hen uit Vijfhoeven deden vertrekken, vergeten. Men waagde zich aan een nieuw, kortstondig, avontuur aldaar.

Op 28 januari 1950 kocht de orde van de gebroeders Jan en Gijsbertus van Eck voor f 23 000,- "de boerenhofstede genaamd Zuivelhoeve te Kortrijk 68B onder Kockengen, groot 17.71.17 ha". Een deel van het bijbehorende land strekte naar oude gewoonte nog van de Kortrijkse Dijk tot aan de Portengense Dijk, een deel was minder diep en stuitte naar het westen op land van een andere eigenaar.

In 1950-1951 liet de orde de vervallen veeschuur totaal vernieuwen voor de - in verhouding tot de koopsom niet geringe - aanneemsom van f 15 865,-. Toch was men blijkbaar niet echt tevreden met dit nieuwe bezit. Op 16 maart 1961 werden boerderij en land voor een bedrag van f 65 000,- verkocht aan Dr Niels Elink Schuurman, arts te Deventer.

Momenteel bezit de Ridderlijke Duitse Orde geen land en boerderijen meer in het voormalige Vijfhoeven.

Uit oude raadsnotulen (14)

Breukelaars wilden in 1930 naar de radio luisteren

In 1919 zond H.H.S. à Stéringa Idserda het eerste omroepprogramma in Nederland uit. In 1920 - 1923 begonnen ook anderen. In 1923 ging de Rijksoverheid werken aan een wettelijke regeling van het omroepbestel. In 1924 - 1925 werden de omroepverenigingen AVRO, NCRV, KRO en VARA opgericht; in 1926 volgde de VPRO. De belangstelling voor radio-ontvangst nam snel toe. Eind 1926 waren er in Nederland circa 1500 radio-distributie-aansluitingen, per eind 1930 al 175 403. Waar geen radiodistributie was, moesten de mensen zelf voor een ontvangingstrichting zorgen.

Op 7 januari 1930 kwamen B&W van Breukelen-Nijenrode in vergadering bijeen. Burgemeester was toen Mr. M.P. Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, wethouders

waren J. Molenkamp en J.C. Godefrooij. Aan de orde was onder meer "een verzoek van H. van Donkelaar om vergunning voor het hebben van draden over den openbaren weg" (Herenstraat) "voor Radio aansluiting". De burgemeester "licht toe dat er enkele ingezetenen zijn die ook reeds draden voor 't zelfde doel over de openbare straten of wateren hebben gespannen. Deze aanleggenheid wordt in den breede besproken. Besloten wordt geen vergunning te geven en daar waar ze reeds zijn aangebracht een aanschrijving te doen uitgaan, dat de draden opgeruimd moeten worden binnen 8 dagen na dezen".

(Uit: Nieuw Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 65. Notulenboek vergaderingen van Burgemeester en Wethouders, 6 juni 1929 - 17 september 1931.)

A.A.M.

Breukelen-Nijenrode 1865 - 1900: Vooruitgang in tegenstellingen*

A. Schuurman

Trekvogelweg 64 L, 3815 LR Amersfoort

De provincie Utrecht maakte in de tweede helft van de 19de eeuw grote veranderingen door. In vele dorpen drongen de symbolen van de nieuwe tijd door: de trein en de krant. Wegen werden verhard; de eerste rookpluimen en het sissende geluid van de stoomketels verstoorden het rustieke geratel van de karrewielen en het getrappel van de paardenhoeven op het dorpsplein. Daarnaast waren er sluipender processen, op het eerste gezicht minder duidelijk waarneembaar, maar minstens zo belangrijk. De landbouw maakte ingrijpende veranderingen door. De mensen werden langzaam welvarender en gezonder. Daartegenover zorgden verschillende epidemieën voor enorme sterftegolven. De 19de eeuw was immers ook een tijd van tegenstellingen. Niet iedereen profiteerde onmiddellijk van de vooruitgang. Armen en rijken woonden en leefden naast elkaar.

Breukelen in de overgang

Ieder dorp kreeg vroeger of later met deze veranderingen te maken. Zo ook Breukelen. We zullen enkele aspecten behandelen van de genoemde vooruitgang, die de tegenstellingen aanwakkerden. In een volgend artikel wordt één onderwerp verder uitgediept: het gezondheidswezen. We krijgen hier gedetailleerder inzicht in beide centrale begrippen. We zullen vooruitgang zien: een geleidelijke verbetering van de gezondheidstoestand, een verbetering van de medische kennis, een optimistisch vooruitgangsgeloof onder de artsen en een lokale overheid die in het dagelijks leven trachtte in te grijpen om de hygiënische toestanden in Breukelen te bestrijden en zo een steentje bij te dragen aan de vooruitgang.

De overheid kreeg echter volop te maken met de tegenwerkende krachten die de grenzen van de vooruitgang aangaven: de armoede, waardoor een deel van de bevolking verstoken bleef van de mid-

delen om de eigen situatie te verbeteren; de belangtengstellingen tussen overheid en huiseigenaren, die het overheidsingrijpen lang niet altijd als vooruitgang accepteerden.

De geschiedenis van Breukelen in de tweede helft van de 19de eeuw laat zien dat de ogenschijnlijk rustige groei-tendensen voortdurend tegengewerkt werden en er regelmatig sprake was van - meestal incidentele - teruggang.

Breukelen - een rijk verleden

In reisgidsen uit de tweede helft van de 19de eeuw wordt Breukelen beschreven als een langgerekt lint van buitenplaatsen langs de Vecht. De statige huizen in de prachtige, parkachtige tuinen geven de gemeente nog steeds een uitgesproken sfeer van een glorieus en welvend verleden. Slechts een enkele heeft de tand des tijds niet kunnen doorstaan en is verdwenen. Op een kaart uit de tweede helft van de 19de eeuw komen we minstens drie kastelen tegen: Nijenrode, Oudaen en Gunterstein, en acht buitenplaatsen: Groenevecht, Queekhoven, Hoffwerck, Vegtvliet, Vechtstroom, Vroeglust, Vreedenoord en Slangevecht.¹ De laatste stond in die periode bekend als de verblijfplaats van Kees de Tippelaar, een rijke non-conformist, toentertijd een 'bekende Nederlander', die Breukelen een plaats in het landelijke societyleven gaf.

Het dorp profiteerde van de rijkdom van de buitenplaatsen. J. Craandijk, die in de jaren 1870 en 1880 door Nederland reisde en zijn impressies op schrift stelde, beschreef het dorp als volgt:²

"t Is een uitgestrekte en welvarende plaats met talrijke straten, die het groote kerkgebouw omringen, met goed onderhouden burgerwoningen en herenhuizen, frisch en vrolijk door het overvloedig groen van tuinen en opgaande boomen, dat alom het grauw en rood en blauw van muren en daken afwisselt. En van een' goeden tijd, die Breukelen heeft gehad, toen zoovele familiën hier den zomer doorbragten, of de Vechtstreek tot doel hunner uitstapjes kozen, spreekt het deftige logement, dat aan den straatweg voor tal van bezoekers zijn groote kamers, en voor hun rijtuigen zijn ruime stallen openstelt. Die dagen zijn voorbij, maar wij ontvangen toch nog geenszins den indruk van kwijning

* Dit is de eerste in een serie artikelen, die een sterk uitgebreide versie is van een lezing, gehouden op 16 oktober 1996 voor de Historische Kring Breukelen.

en verval, terwijl wij ons op het voorplein der herberg eenige tijd verfrissen. Amsterdam heeft nog niet geheel zijn oude liefde voor de Vecht verloren, en de bewoners der buitengoederen in den omtrek weten den weg naar dezen van ouds vermaarden tempel der gastvrijheid nog wel te vinden."

Een rijke toekomst?

Maar Breukelen teerde niet alleen op haar rijke verleden. De nieuwe tijd ging het dorp niet ongemerkt voorbij. De stoommachine deed zijn intrede op velerlei wijze. In het transportwezen bijvoorbeeld, toen in 1843 de eerste trein van de Nederlandsche Rhijnspoorwegmaatschappij van Amsterdam naar Utrecht reed. Breukelen kreeg een station, zodat de dorpingen met een ongekennde snelheid naar Utrecht en Amsterdam konden reizen. Winkel en de grote stad (bijvoorbeeld in de Winkel van Sinkel) was niet langer voorbehouden aan de stedelingen.

Ook het vervoer over water ging van stoomkracht gebruik maken. In 1859 verschenen de eerste

stoomboten op de Vecht. Vanaf 1878 onderhield de Reederij voor Stoomsleep en Drinkwaterdienst te Amsterdam een regelmatige dienst op het dorp. Voor de scheepvaart over de Vecht leken gouden tijden in het verschiep te liggen. Breukelen zou een graantje mee kunnen pikken van de toegenomen handelsstromen die het dorp passeerden. Maar dan moest de Vecht wel beter bevaarbaar worden gemaakt. Hierover ontstond een jarenlange discussie, waarin ook het gemeentebestuur een woordje meesprak. Weldra bleek echter, dat de Vecht zijn langste tijd als voornane vaarroute had gehad. In 1884 viel het besluit om ruim ten westen van het dorp het Merwedekanaal te graven. Breukelen dreigde een stil dorp te worden; het scheepvaartverkeer passeerde het dorp zonder aan te leggen. Voor de middenstand een fikse tegenvaller.³

In het bedrijfsleven drongen de vernieuwingen eveneens door. Rond 1870 werd de oude graanmolen aan de Vecht vervangen door een moderne stoommeelfabriek.⁴ Een 'locomobiel', een ver-

Afb. 1. Gezicht op Breukelen vanuit het noorden, met de Rijksstraatweg, het huis Spoor- en Vechtzicht met daarachter Dorpszicht en het in 1904 verdwenen toluhuis, omstreeks 1900 (foto Jacob Schippers Jr.).

plaatsbare stoommachine, verhuurde zijn paardenkrachten aan wie het maar wilde. Aangesloten op landbouwwerktuigen (zoals een dorsmachine) bespaarde hij talloze handen werk, niet onbelangrijk in een tijd dat het agrarisch minder voor de wind ging.

Zelfs het straatbeeld veranderde ingrijpend. Overal werd de verharding van wegen aangepakt. De dorpskern werd bestraat, evenals de doorgaande verbindingen (de Straatweg al in het begin van de 19de eeuw). Dankzij de gasvoorziening, nog juist voor de eeuwwisseling in gebruik genomen, kon het dorp 's avonds worden verlicht. Wie nog wilde uitgaan, hoefde niet langer door het aardedonker zijn weg te zoeken, maar werd bijgelicht door de gaslantaarns.

Kortom, Breukelen maakte, zoals zoveel dorpen op enige afstand van de grote steden, kennis met snellere en betere vervoermiddelen. Het isolement werd opgeheven.⁵ De krant (de Utrechtsche Provinciale en Stedelijke Courant), aanvankelijk een luxeproduct voor de rijke landgoedeigenaren, werd na de afschaffing van het dagbladzegel (een belasting) in 1869 ook voor de burgerij betaalbaar. Het wereldnieuws kwam bij de mensen thuis. Ook de telegraaf (vanaf ongeveer 1860) en de telefoon (rond 1900) brachten het moderne leven dichterbij. Door het Merwedekanaal mocht dan scheepvaartverkeer Breukelen voorbijstomen, allerlei andere nieuwigheden vonden hun plaats in het eertijds zo rustige dorp.

Breukelen met een Januskop

Toch was het niet alles goud wat er blonk. Zoals moderne toeristen bekeek Craandijk alleen de mooie plekjes in het dorp. Dergelijke reisbeschrijvingen veronachtzaamden de armoede, die dikwijls net zo zichtbaar was. Craandijk vertelde niets over de stinkende sloten, die overal door het dorp liepen en in de Vecht uitkwamen. Dit waren letterlijk open riolen, waarin alle vuilnis gestort en de privaten geleegd werden, maar waar soms ook water uit werd gehaald voor de vaat of om zich te wassen. Craandijk vertelde niets over de stinkende erven, waar varkens en kippen hun kostje bij elkaar scharrelden en tientallen mesthopen produceerden, die overal in het dorp te ruiken waren. Deze huisdieren leverden het enige vlees waarover de armen beschikten. Hij vertelde niets over de armetierige woningen, de bedompte hokken, waar meerdere gezinnen onder één dak woonden of een arme weduwe haar laatste dagen sleet.

Eén zo'n armoedig hoekje was de Koekenbuurt, een buurtje op de plaats van het huidige rijkskantorengebouw aan de Dannestraat.⁶ In het steegje stond onder meer een rijtje van zeven kleine arbeiderswoningen. Het waren éénkamerwoningen met elk twee bedsteden. Wie door de voordeur binnenstapte, stond meteen in de kamer; een hal of gang was er niet. Iedereen kan zich wel voorstellen hoe koud het er 's winters geweest moet zijn. En hoe het in huis was, wanneer er gekookt werd. Voor de gezinnen in de zeven huisjes waren drie privaten beschikbaar, waarvan het riool in de nabijgelegen sloot, de Wijk, uitkwam. Aan de andere kant van de steeg lag - achter een schutting verborgen - een mestvaalt. Passanten konden voortdurend hun neus ophalen; was het niet van de etensluchtjes, dan wel van andere onwelriekende geuren.

Nu zijn dergelijke toestanden van alle tijden. Maar in de 19de eeuw was de nood extra schrijnend in het licht van de enorme vooruitgang die op andere terreinen geboekt werd. Daarbij kwam dat de bevolking was toegenomen. De woningen voor de nieuwe gezinnen werden dicht op elkaar gebouwd op alle open ruimten die in het dorp nog aanwezig waren. Daarbij werd gebruik gemaakt van de aller-goedkoopste materialen. Zo werden in 1868 in een moestuin bij de Dannestraat vier houten huizen gebouwd. Ze hadden halfsteens buitenmuren die bekleed waren met hout, een houten topgevel en een onbeschoten dak.⁷ Dat de huizen nog bijna honderd jaar hebben bestaan, mag een wonder heten.

Breukelen had - zoals veel plaatsen in die tijd - twee gezichten: het gezicht van de rijke buitenplaatsen en dat van de arme achterbuurten. Vermoedelijk waren de verschillen binnen de gemeente zelfs groter dan elders in het land. Door de pracht en praal van de buitenplaatsen kwamen de standsverschillen duidelijker aan de oppervlakte dan in de meeste plaatsen, waar de rijken minder met hun welstand pronkten.

Deze standsverschillen waren duidelijk zichtbaar. Aan allerlei uiterlijke kenmerken kon men bepalen of men tot de adel, de fatsoenlijke burgerstand, de ambachtslieden of het lagere volk behoorde. Vooral op zondag kwamen de verschillen duidelijk aan het licht, wanneer bijna iedereen naar de kerk ging. De keuze van het vervoermiddel, de kleding, het schoeisel en het hoofddekseel, alles werd bepaald door de stand waartoe men behoorde. Ook de plaats in de kerk was een duidelijke indicatie,⁸ evenals de aanspreektitel voor vrouwen bij een groet: 'mevrouw' voor notabelen, 'jufvrouw' voor

gegoede middenstand, en 'vrouw' in geval van de stand van werklieden en armen.⁹ Op werkdagen traden de verschillen minder op de voorgrond, omdat iedereen dan zijn eigen bezigheden had. De 'sociale quaestie' speelde nog nauwelijks. Socialistische propagandisten, die vanuit Amsterdam en Utrecht Breukelen bezochten, werden vijandig bejegend.¹⁰ 'Klasseverschillen' tussen werkgevers en werknemers waren nog niet aanwezig. Toen in 1910 een werkgever tegen een van zijn werklieden opmerkte "ik ben de baas en jullie zijn de lappen die er maar bijhangen",¹¹ was dit nog zo bijzonder, dat de betreffende werkmans het zich jaren later nog herinnerde.

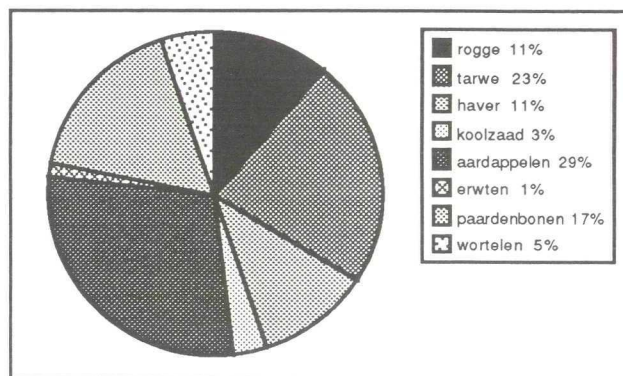
De economische verhoudingen

Het standsbewustzijn was geworteld in de economische structuren in het dorp. De economie was gebaseerd op de traditionele steunpilaren: de landbouw en de buitenplaatsen. Pas aan het eind van de eeuw drong moderne industriële nijverheid in het dorp door.

Tabel 1
Beroepsbevolking in Breukelen-Nijenrode, 1889¹²

	Zelfstandigen/ directeuren	Werknemers
Aardewerk, glas, kalk, stenen		2
Grondwerk		63
Bouwnijverheid	16	80
Hout, kurk en stro	5	5
Kleding en reiniging	17	11
Leder, rubber etc.	10	5
Metaal en wagenbouw	12	25
Voedings- en genotmiddelen	14	19
- sigaren	3	28
Grafische nijverheid	1	1
Chemische nijverheid		1
Nijverheid (totaal)	78	240
Landbouw	51	69
Visserij	3	
Handel	47	12
Verkeer	10	30
Horeca	7	1
PTT	2	4
Vrije beroepen	13	
Onderwijs		12
Huiselijke diensten		106
Losse arbeid		103
Overheid		26
Kerkgenootschappen		5
Gepensioneerden	2	
TOTAAL	213	608

De landbouw was de voornaamste bedrijfstak. In 1889 werden bij de beroepstelling (zie Tabel 1) bijna een kwart van alle geregistreerde 'bedrijfs-
hoofden' tot de zelfstandige boeren gerekend: 42 veefokkers, 6 akkerbouwers en 3 tuinders. Daarnaast werkten er in de akkerbouw 45 arbeiders in loondienst.

Afb. 2. Areaal akkerbouw in Breukelen in 1870.¹³

Een akkerbouwbedrijf met een areaal van 5 tot 10 hectare was rond 1870 van gemiddelde grootte. De voornaamste producten die de boeren verbouwden waren aardappelen, tarwe, paardenbonen, rogge en haver (zie Afbeelding 2). In een tijd dat kunstmest ontbrak moesten boeren hun land regelmatig rust gunnen, tenzij het voldoende bemest werd en er nauwgezet een oogst-rotatie werd toegepast. De in verhouding tot het akkerbouwareaal geringe hoeveelheid braakgrond (zie Tabel 2) en het geringe gebruik van groenvoedergewassen (4 hectare klaverhooi in 1870) is een indicatie dat de akkerbouw redelijk intensief werd bedreven.

Tabel 2
Oppervlakte landbouwgrond in Breukelen in 1870¹³

	Oppervlakte (ha)	Percentage
Akkerbouw	47,5	5%
Weiland	515	52%
Hooiland	419	42%
Braak	5	1%

Het gemiddelde veeteeltbedrijf was ruim twee maal zo groot (gemiddeld 20 - 25 hectare), maar hiervan werd een groot deel - bijna de helft - extensief gebruikt als hooiland. De veehouders beschikten echter over relatief veel runderen per hectare grasland en per bedrijf, hetgeen weer duidt op een intensief bedrijf.¹⁴ Zie ook Tabel 3.

Tabel 3
De veestapel in Breukelen in 1870¹³ *

Paarden	78
Runderen	939
Schape	136
Varkens	142
Kippen	700
Eenden	400

* Naast de hier genoemde dieren waren er nog een kleiner aantal geiten, enkele ezels, ganzen en kalkoenen.

Deze korte momentopname doet geen recht aan de ontwikkeling die de landbouw in de periode 1865 - 1900 doormaakte. Het is hier niet de plaats om dieper op deze materie in te gaan. Slechts één ontwikkeling wil ik hier uitlichten: het veeteeltbedrijf ging op ruime schaal van de veefokkerij en het vetweidebedrijf over naar het consumptiemelkbedrijf. Rond 1870 werd het vee vooral gehouden voor de handel en de slacht. De dieren werden vetgemest en vervolgens naar de veemarkten (onder andere in Utrecht) gebracht om daar verhandeld te worden voor de slacht of export. De prijzen van levend vee daalden echter in de jaren 1880 sterk. Door de vleesinvoer uit Zuid-Amerika en de Verenigde Staten raakten de Europese markten verzadigd. In Nederland - en in Breukelen - schakelden daarom veel boeren over op het houden van melkvee, in de eerste plaats voor de kaas en de boter. De prijzen van deze producten daalden veel minder. Daarnaast leverde de kaasbereiding afvalproducten op (de wei), die als varkensvoer werden benut. Kaasbereiding en varkensfokkerij groeiden hand in hand. In Breukelen werd in 1885 voor het eerst een kaasmarkt gehouden, die vanaf 1893 elk jaar doorgang vond. In 1890 werd in Breukelen de stoomzuivelfabriek Insulinde geopend, die boter, kaas en room bereidde voor de export. De afzet reikte zelfs tot in Nederlands-Oost-Indië en de Britse koloniën. Na 1900 kwam ook de export van melk op gang, dankzij verbeterde bewaarmethoden (condenseren).¹⁵

Verschillende mensen verdienden aan de handel in agrarische producten een goedbelegde boterham. In 1889 werden 8 veehandelaren, 1 kaashandelaar en 3 graanhandelaren geteld. Daarnaast was er een omvangrijk winkelbestand en een grote groep ambachtslieden, die voorzagen in de behoeften van de lokale bevolking. Zij richtten zich ieder op een specifiek publiek. Sommigen zochten hun klantenkring vooral in de rijke kringen en produceerden of han-

delden in luxe goederen, terwijl anderen zich juist op armen richtten en vooral goedkope spullen - eerste levensbehoeften, tweedehands artikelen - vervaardigden en/of verhandelden. De armen betrokken hun kleren van bijvoorbeeld de koopman in lompen of kochten bij de winkel in manufacturen een lap stof en naaiden zelf een broek of schort. Hun schoeisel betrokken ze van de plaatselijke klompenmaker. De welgestelden daarentegen konden het zich veroorloven hun schoenen bij de schoenmaker te laten maken, terwijl verschillende naaisters, modistes en kleermakers jurken en kostuums pasklaar afleverden. Rijk en arm maakten voor hun levensonderhoud deel uit van gescheiden economische kringlopen. Alleen wanneer de 'factor arbeid' in het geding kwam, kruisten de beide kringlopen elkaar. Wanneer de armen zich als arbeidskracht verhuurden aan de rijken, als bijvoorbeeld dienstbode of koetsier.

Buiten de reeds genoemde meelfabriek en zuivelfabriek en de steenfabriek "Rhijn en Vecht" kende Breukelen in de laat-19de eeuw nauwelijks andere fabriekjes van enige betekenis.¹⁶ De meest arbeidsintensieve bedrijven komen we tegen in de bouw. Er waren verschillende timmerwerkplaatsen, metselaars en schildersbedrijven. Daarnaast behoorde tot de meest arbeidsintensieve bedrijven een drietal sigarenmakerijen, waar in 1889 in totaal 28 arbeiders werkten. Of deze luxe sigaren produceerden voor de heren van de buitenplaatsen of juist goedkopere kwaliteiten voor het volk, is mij niet bekend.

Tenslotte kende Breukelen, zoals elk dorp, een grote groep losse arbeiders, die elke dag weer op zoek moesten naar werk. Zij werkten als sjouwer op het station of hielpen bij het laden en lossen van de schepen op de Vecht, hielpen op de buitenplaatsen met klusjes in de tuin of verhuurden zich als dagarbeider aan de plaatselijke boeren en tuinders. Hun echtgenoten probeerden de schaarse inkomsten aan te vullen met behulp van schoonmaakwerk of een kleine nering, bijvoorbeeld een snoepwinkel of een water- en vuurwinkel (die warm water leverde). Voor de losse arbeiders waren het 's winters moeilijke tijden. In de dorpen was er 's winters weinig te doen op het land en op de buitenplaatsen. Sommige buitenplaatsen stonden leeg: de bewoners verbleven alleen in de zomer in Breukelen om de drukkende hitte van de stad te ontvluchten. Het vaste personeel - een huishoudster en een tuinman - zorgde dan dat de boel niet verwaarloosde. Werkzaamheden zoals sneeuwruimen of het inrichten van een ijsbaan le-

Afb. 3. Berengeleider bezoekt Breukelen tijdens de jaarlijkse kermis, in het begin van de 20ste eeuw. Op de achtergrond het Breukelse gemeentehuis aan de Nieuwstraat. (Uit: M.J. Mobach, *De Jongensjaren van Arjen en Jurre.*)

verden te weinig op om van te leven. In deze perioden waren de armen veelal afhankelijk van de armenzorg. De plaatselijke geestelijken bemiddelden soms bij het zoeken naar werk of gaven hen klusjes in de kerk, zoals het klaarzetten van de stoelen en stoven of het bijstaan van de doodgraver. Wie zich echter door een 'onfatsoenlijke' levenswandel onderscheidde - zijn geld verbraste aan de drank, of via kaartleggen of prostitutie bijverdiensten genoot - werd van deze hulp uitgesloten.

In de statistieken ontbreken de mensen zonder vaste woon- en verblijfplaats. Zwervers zijn van alle tijden en kwamen ook in Breukelen voor. Vooral in de weken rond de kermis kwamen zij van heinde en ver. Op de kermis wisten waarzegsters, reizigers met gedresseerde dieren en handelaren met allerlei prullaria de goedgelovige Breukelse bevolking te bewegen hun zuurverdiende geld om te zetten in een moment vol illusie of amusement. De kermis was dan ook een van de hoogtepunten van het jaar. De meeste reizigers trokken na een korte periode verder. Anderen vonden in Breukelen hun laatste rustplaats. Zo werd in 1857 in een hooiberg in Ruwiel een 68-jarige vrouw dood gevonden, die bekend stond als Carolina Schoenpoetser.¹⁷ Haar achternaam zegt vermoedelijk alles over de wijze waarop zij zich in leven had trachten te houden.

Noten

- 1 J. Kuyper, 1868. *Gemeente Atlas van de Provincie Utrecht naar Officieele Bronnen Bewerkt.* Hugo Suringar, Leeuwarden.
- 2 J. Craandijk en P.A. Schipperus, 1876. *Wandelingen door*

Nederland met Pen en Potlood. Tweede Deel. Haarlem, blz. 284 - 285.

- 3 A.A. Manten, 1992. Keulse Vaart vervangen door het Merwedekanaal. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 7, nr. 1, blz. 4 - 17. A.A. Manten, 1992. De aanleg van het Merwedekanaal langs Breukelen en de directie gevolgen daarvan. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 7, nr. 1, blz. 112 - 119.
- 4 H.J. van Es, 1991. De korenmolen van Breukelen in de 17de tot 19de eeuw. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 6, nr. 2, blz. 68 - 80.
- 5 H. Knippenberg, 1995. Het hart van Nederland. De provincie Utrecht in de periode 1800 - 1940. In K. Mandemakers en O. Boonstra (red.), *De Levensloop van de Utrechtse Bevolking in de 19e Eeuw.* Van Gorcum, Assen, blz. 7 - 14.
- 6 H.J. van Es, 1994. Tussen 's-Heerenwagenweg en Danne te Breukelen. 5. De huizen in de "Koekenbuurt". *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 9, nr. 2, blz. 71 - 83. De woningen zijn in 1949 onbewoonbaar verklaard en in 1957 gesloopt.
- 7 H.J. van Es, 1994. Tussen 's-Heerenwagenweg en Danne te Breukelen. 6. De tuinderij van Langezaal, later de werf van Stam. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 9, nr. 4, blz. 193 - 206.
- 8 J. Lucassen en G. Trienekens, 1978. Om de plaats in de kerk - een onderzoek naar maatschappelijke ongelijkheid, voornamelijk in de 19de eeuw. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 12, jaargang 4, nr. 3, blz. 239 - 304.
- 9 H.J. van Es, 1995. Breukelen tussen 1914 en 1940. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 10, nr. 3, blz. 147 - 159.
- 10 P.D. 't Hart, 1996. Stakers en Onruststokers in de Domstad. Uit de beginjaren van arbeidersbeweging en socialisme in Utrecht tussen 1870 en 1895. *Matrijs, Utrecht*, blz. 71 - 72.
- 11 P. van Warmerdam, 1988. *Historie? Dat is gisteren.* 4. Werken als een paard. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 3, nr. 1, blz. 25 - 29.
- 12 *Uitkomsten der beroepstelling 1889.* De 63 grondwerkers die genoemd worden, waren werkzaam bij de aanleg van het Merwedekanaal, dat in 1890 geopend werd.
- 13 *Verslag van de Toestand van de Provincie Utrecht 1870.*
- 14 Terwijl in Breukelen per hectare grasland gemiddeld 1,82 rund graasde, bedroeg in 1880 dit aantal voor de provincie Utrecht 1,26. Zie J.L. van Zanden, 1985. *De Economische Ontwikkeling van de Nederlandse Landbouw in de Negentiende Eeuw, 1800 - 1914.* A.A.G. Bijdragen 25, Wageningen, blz. 215. Per bedrijf bedroeg het aantal runderen ongeveer 20 - 25; dit is eveneens relatief veel.
- 15 A.A. Manten, 1989. Opkomst, bloei en neergang van het kaasmaken op de boerderij. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 4, nr. 3, blz. 159 - 169. A.A. Manten, 1996. De melkfabriek van Hoekstra te Breukelen. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 11, nr. 3, blz. 97 - 111. H.J. van Es, 1989. De kaasmarkt van Breukelen (1). *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 4, nr. 4, blz. 177 - 187.
- 16 Het is opvallend, dat in 1889 slechts twee arbeiders in de steenfabriek werden geteld. Vermoedelijk lag de fabriek stil tijdens de telling, die altijd in december plaatsvond.
- 17 J.C. Wisse, 1987. Een dode vrouw in een Ruwielse hooiberg in het jaar 1857. *Tijdschrift Historische Kring Breukelen*, jaargang 2, nr. 2, blz. 66 - 67.

Aan de vergetelheid ontrukkt (3)

Dirk van Barneveld (1914 - 1944)

Arie A. Manten

Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Naarmate de Tweede Wereldoorlog langer duurde, kregen de Duitsers meer problemen met hun logistiek. Steeds meer boerenpaarden werden gevorderd en ook werd een greep gedaan uit de nog schaars aanwezige vrachtauto's, die in Nederland waren gebleven om het maatschappelijk leven, in het bijzonder de voedselvoorziening en de industrie, een beetje gaande te houden.

Het transportbedrijf van Jan Blok, dat gevestigd was naast het Rooie Dorp van Breukelen, zakte terug naar één vrachtwagen. Daarmee verviel de noodzaak om chauffeurs in dienst te hebben. Een van de mensen die daardoor zijn baan bij Blok kwijt raakte, was Dirk van Barneveld, een stille, donkerblonde, licht kalende man van 29. Hij vond echter snel ander werk, bij de nabijgelegen slachterij van Folkerts. Dat kwam wel goed uit, want daar werkte hij voor de voedselvoorziening en liep hij minder risico dat hij voor verplichte tewerkstelling naar Duitsland zou worden gestuurd. Maar gelukkig was hij op de slachterij niet. Want de vrachtwagen waarop hij bij Blok reed, was niet alleen zijn werk maar ook zijn liefhebberij; hij poetste toen ook regelmatig de wagen en onderhield hem technisch zo veel mogelijk zelf.

Dirk was de enige zoon van het echtpaar Dirk van Barneveld en Jans van Barneveld-Bijeman. Hij had negen zussen; vier die ouder waren dan hij en vijf jongere. Vader was seinhuiswachter bij "het spoor". Het gezin woonde aanvankelijk in een van de huisjes die de spoorwegen toen bezaten, op het terrein waar nu Van Selm Kraanverhuur gevestigd is. Daar werd Dirk op 14 september 1914 geboren. In de jaren 1930 is het gezin naar het Rooie dorp verhuisd, waar Van Oldebarneveldstraat 21 hun adres werd.

Na de beëindiging van zijn loondienst bij Blok, bleef Dirk van Barneveld contact houden met Jan Blok. Hij kwam er regelmatig en leefde zijn hobby van sleutelen aan een vrachtauto voortaan een beetje uit op de ene wagen waar Blok nog mee reed. Andere liefhebberijen had Dirk eigenlijk niet en ook van uitgaan hield hij niet echt. Zijn verloofde,

Jansje Gramberg, die in Amsterdam woonde, zag hij gewoonlijk niet meer dan tweemaal in de week.

In de voorzomer van 1944 vorderden de Duitse bezettingsautoriteiten de nog overgebleven vrachtauto van Blok, welke geleverd moest worden met chauffeur. Vermoedelijk om te voorkomen dat de betrokkenen zich met hun auto aan de vordering zouden onttrekken, werd een misleidingstactiek gevolgd. Aan Blok werd meegedeeld dat meegeholpen moest worden aan de verplichte evacuatie van Houten. Men moest zich daar op een opgegeven adres melden.

Blok voelde zich erg ongelukkig met deze opdracht. Zijn vrouw, Cornelia Hamoen, was op 4 februari 1944 bevallen van hun vijfde kind en dat betekende dat hij in die moeilijke oorlogstijd thuis bij zijn jonge gezin ook hard nodig was. Blok vreesde dat er na de evacuatie van Houten misschien meer van dergelijke opdrachten zouden kunnen volgen en het daardoor wel eens langer zou kunnen duren voordat hij weer naar huis kon.

In die situatie bood Dirk van Barneveld aan dat hij in plaats van Blok zou kunnen gaan. "Ik heb geen gezin achter me; laat mij het maar voor je doen; blijf jij maar bij je vrouw en kinderen", citeerde zijn zuster Cor later de woorden van Dirk.

Toch vertrok Dirk van huis in een nerveuze stemming. De achterblijvenden verbaasden zich er over dat hij bepaalde dingen niet had meegenomen, zoals de klompen waar hij het liefst op liep. Ze waren bezorgd over hem en Dirks vader en twee van zijn zussen reisden hem na naar Houten. Daar vonden ze hem in een boomgaard, die vol stond met vrachtauto's. Die plaats was vermoedelijk gekozen om herkenning vanuit de lucht te bemoeilijken. Dirk stond te wachten tegen een hek. Ook toen wist hij niet meer dan dat ze in Houten aan het werk moesten, maar er knaagde onzekerheid want in de omgeving was van evacuatiedrukke niets te merken. Veel werd er niet gesproken; Dirk was nooit een man van veel woorden geweest. Na enige tijd namen ze afscheid van hem. Ze zouden hem nooit meer zien.

Afb. 1. Dirk van Barneveld aan het werk op de slachterij van Folkerts (foto in bezit van Mw. C.A. de Bruin-van Barneveld, Breukelen).

Een in grote haast geschreven en heimelijk verzonden briefje was het laatste levensteken dat de familie in Breukelen van hem kreeg. Op een onverwacht moment waren de vrachtauto's in Houten in convoi gezet. Toen gestopt werd, kwam hij er achter dat ze in Roozendaal waren. Daar werden de vrachtwagens volgeladen met Duitse legergoederen. In de door Dirk gereden overkapte auto ging een fors aantal motorfietsen voor ordonnansen.

Tijdens de rit door Frankrijk kreeg het convoi waarin hij reed een luchtaanval te verduren. Van Barneveld zocht dekking door onder zijn vrachtwagen te gaan liggen. Maar de kogels afgevuurd door een jachtvliegtuig drongen dwars door de auto

heen en hij werd dodelijk getroffen. De vrachtauto werd in brand geschoten.

Op 28 juni 1944 werd Dirk van Barneveld in Laon, ruim 100 kilometer ten noordoosten van Parijs, begraven. Pas op 11 juli 1944 werd zijn familie van het gebeurde op de hoogte gesteld. Dat gebeurde door een roodharige man gekleed in wat door de familie werd aangezien voor een Duits legeruniform; hij sprak goed Nederlands en was dus vermoedelijk een landgenoot. Hij was met zijn auto op die dag al eerder voor hun huis gestopt, maar toen onverrichterzake weer weggereden. Vermoedelijk had hij het moeilijk met de boodschap die hij moest overbrengen. Na enige tijd kwam hij echter terug en toen hoorden ze het droeve nieuws. De exacte datum van Dirks overlijden is bij de familie niet bekend en was ook in de archieven van de Gemeente Breukelen niet te vinden.

Vrij spoedig daarna werd toestemming gegeven de stoffelijke resten van Dirk van Barneveld naar Nederland over te brengen. Kolenboer Nap, die toen nog in Kockengen woonde, en Van de Grefte, eveneens uit Kockengen, hebben hem toen met een open vrachtwagen opgehaald. Ze hadden een houten schot meegenomen om de kist te kunnen afdekken. Van een café/hotelhouder in Laon hoorden zij het verhaal van de beschieting.

Enkele dagen heeft Dirk in het brandspuitenhuisje op het Kerkplein gestaan. Daarna is hij, op 9 augustus 1944, onder grote belangstelling op de Algemene Begraafplaats te Breukelen, achter de dorpskerk, herbegraven. De begrafenis in Nederland werd volledig geregeld en bekostigd door het transportbedrijf Blok, inbegrepen de steen op het graf. Dat graf ligt op de zuidzijde van deze oude begraafplaats, regel 2 nr. 9. Later zijn daar ook zijn moeder (21 januari 1949) en vader (3 januari 1962) bijgezet.

De verlovingsring is het enige dat de familie van Dirks meegenomen bezittingen terugontving.

Bronnen

De eerste, vrij uitvoerige navraag naar de geschiedenis van Dirk van Barneveld werd, op mijn verzoek, gedaan door wijlen de heer M. Franke, langdurig medebewoner van het Rooie Dorp. Zelf had ik daarenboven gesprekken met Mw. C.A. de Bruin-van Barneveld, een oudere zus van Dirk, en de heer J. Blok, zoon van de J. Blok uit 1944. Ook raadpleegde ik het bevolkings- en het begravingsregister van de Gemeente Breukelen.

Mededelingen van het bestuur

Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1996 - 1997

Doordat deze kroniek eerder verscheen dan verwacht en de RABO-bank enkele weken te laat was met het leveren van de bezorgadressen voor het vorige nummer van ons tijdschrift, kreeg u deze kroniek onaangekondigd nog samen met het tijdschrift van december 1998 in plaats van, zoals gepland was, samen met dit nummer. We hopen dat u de inhoud interessant vond. De volgende kroniek, over de jaren 1998 - 1999, is in 2000 te verwachten.

HKB-voorjaarsledenvergadering en lezing over buitenplaatsen, 21 april 1999

De volgende jaarlijkse algemene ledenvergadering van de HKB is op woensdagavond 21 april 1999 te 19.30 uur in het Parochiehuys, Herenstraat 15, Breukelen. Het eerste halfuur zal worden besteed aan het huishoudelijke gedeelte; we zullen proberen dat zo kort mogelijk te houden. Daarom worden de jaarverslagen van secretaris en penningmeester niet meer in hun geheel voorgedragen, maar worden alleen de belangrijkste punten daaruit aan de leden voorgelegd. Wie kennis wil nemen van de volledige teksten, kan die inzien op de HKB-werkavonden in het souterrain van Boom en Bosch op 24 en 31 maart en 6 en 13 april of via een afspraak met de secretaris.

Daarna begint om ongeveer 20.00 uur het inhoudelijke gedeelte, waarin de heer E.A.J. van der Wal uit Maarsse zal spreken over *De Huydecopers en hun buitenplaatsen aan de Vecht (1593 - 1754)*. Drie generaties Huydecoper hebben het aanzien van Maarssen drastisch veranderd in de 17de eeuw: de eerste legde de grondslag met ongegeneerde grondspeculatie en met steenbakkerij aan de Vecht (Cromwijck); de zoon bouwde als projectontwikkelaar zo'n 25 buitenplaatsen en ontwierp ook zelf gebouwen; de kleinzoon voltooide het systeem van lanen die de plaatsen bereikbaar maakten. Zo ontstond een klein "paradijs", waarvan delen nu nog intact zijn. Kernpunten in het verhaal van de heer Van der Wal zijn een schitterende kaart uit 1629 (die het beginpunt markeert: bestaande bebouwing en bijna onbegrensde open ruimte als plek voor luthoven) en natuurlijk Goudesteyn (begonnen als boerderij, toen buiten-met-boerderij en dan nieuwerwetse buitenplaats met tuinen en boomgaarden; snel verouderd en vervallen; gered en totaal vernieuwd door aangetrouwde familie). *En dat hele verhaal begon in Breukelen!*

HKB-leden hebben gratis toegang tot deze bijeenkomst; niet-leden betalen een entreprijs van f 5,-.

HKB-bestuursverkiezing

Volgens artikel 13 in de Statuten van de Historische Kring Breukelen treedt elk bestuurslid uiterlijk drie jaar na zijn of haar benoeming af en neemt iemand die in een tussentijdse vacature is benoemd op het rooster van aftre-

den de plaats van zijn of haar voorganger in. In de voorjaarsledenvergadering, op 21 april 1999, zijn aan de beurt van aftreden de dames C. van Diggelen-Lindhoud en I. Gondrie en de heren A.A. Manten en H. van Walderveen. Alle vier zijn herverkiesbaar en worden door het bestuur opnieuw voorgedragen. Statutair dient de voorzitter in functie te worden gekozen. Een groep van ten minste tien leden kan schriftelijk tegenkandidaten voor één of meer bestuursplaatsen stellen (p/a de secretaris mw. Van Diggelen), onder bijvoeging van een door de kandidaat getekende verklaring dat hij of zij instemt met de kandidaatsstelling.

HKB-fietspuzzeltocht door het veenweidegebied van Breukelen en Kockengen

In het vorige tijdschriftnummer vertelden we u al dat we onze leden en andere belangstellenden graag nader kennis willen laten maken met de zeer interessante cultuur- en landschapsgeschiedenis van het plattelandsgebied ten westen van het Amsterdam-Rijnkanaal. Omdat veel leuke plekjes met vierwielige voertuigen niet te bereiken zijn, is gekozen voor een fietstocht met een gedegen routebeschrijving en puzzelvragen. Helaas blijkt op de datum die we de vorige keer aankondigden ook een andere fietstocht binnen de Gemeente Breukelen te zijn gepland. Op verzoek van mensen die graag aan beide willen kunnen meedoen, zijn wij uitgeweken naar een andere datum. Die is zaterdag 29 mei 1999.

De lengte van de tocht is ongeveer 22 kilometer, maar omdat er onderweg veel te zien is en u mogelijk ook eens ergens even wil blijven zitten, moet u rekenen op een totaalduur van omstreeks 3,5 à 4 uur. Desgewenst kunt u ook een deel van de rit afsnijden en die eventueel op een andere dag fietsen. Gestart kan worden, naar keuze, bij de Kortrijkse Molen nabij het station van Breukelen of bij Galerie Nabij, Wagendijk 12 te Kockengen, tussen 10.00 en 12.00 uur. Afmelden op de door u gekozen locatie vóór 16.00 uur.

Deelnameprijs: HKB-leden f 2,50, niet-leden f 5,-, kinderen tot 14 jaar in gezelschap van hun ouders gratis. Contactpersoon voor deze activiteit is Mw. Van Schaik.

Andere activiteiten van onze vereniging

Het aantal mensen dat vorig jaar meewilde naar kasteel Gunterstein was zo groot, dat we een reservelijst aanlegden. Degenen die daarop staan, kunnen dankzij de grote gastvrijheid van de heer en mevrouw Quarles van Ufford nu op zaterdagochtend 10 april om 10.30 uur Gunterstein gaan bekijken. Mocht u verhinderd zijn, bel dan a.u.b. zo spoedig mogelijk Mw. Marjo van Dijk-Witjas om haar dat mee te delen, zodat iemand anders in uw plaats meekan. Het is zo jammer als we achteraf moeten vaststellen dat belangstellenden zijn afgewezen, terwijl op de excursiedag het maximale aantal niet werd bereikt.

Ook dit jaar zal de HKB met een kraam aanwezig zijn op de jaarmarkten in Breukelen (19 juni) en Kockengen (21 augustus). Hebt u zin een paar uur in de kraam te staan, dan is Mw. Van Dijk dankbaar voor een telefoontje van u.

Op woensdag 15 september, 20.00 uur, vertelt de heer Arie A. Mante in het Parochiehuis te Breukelen op veler verzoek nogmaals over de Stichtse Burgeroorlog (1481 - 1483), waaronder onze omgeving zozeer te lijden heeft gehad. Er ligt een relatie tussen dit onderwerp (met o.a. de moordende veldslag bij Westbroek) en de prachtige Laat-Middeleeuwse muurschilderingen in de oude dorpskerk van Westbroek. Daarom is de HKB-excursie dit jaar, op zaterdag 18 september, naar die kerk, waar we een deskundige uitleg krijgen bij wat er te zien is. Deelnemers moeten uiterlijk 10.30 uur in de Westbroekse kerk aanwezig zijn (carpoolen wordt aanbevolen). Deelname is voor HKB-leden gratis, niet-leden betalen f 5,-.

Op woensdagavond 10 november, aanvang 20.00 uur, is er een HKB-avond in Nieuwer Ter Aa, in het (nieuwe) gebouw Het Anker, Kerklaan 4. Nadere bijzonderheden volgen later.

Ledenaantal Historische Kring Breukelen

De traditie om u in het eerste nummer van elke tijdschriftjaargang te informeren over de omvang van onze vereniging zetten we ook dit jaar voort. Per einde 1998 had de HKB 787 betalende leden (18 meer dan aan het eind van 1997), waarvan er 670 (85,1%) binnen de Gemeente Breukelen woonden. Bovendien hadden we 15 (15) ruillidmaatschappen en 14 (15) betaalde abonnementen op ons tijdschrift (ter vergelijking zijn tussen haakjes de cijfers over 1997 toegevoegd). De drukoplage van ons tijdschrift in 1998 bedroeg 825 exemplaren.

Na de gebruikelijke afboekingen wegens overlijden (17) of opzeggen (32), die iets hoger lagen dan in voorgaande jaren, en bijboekingen (nieuwe leden vanaf 1 januari 1999) per 31 december, startte de nieuwe ledenlijst met 762 betalende leden (1 januari 1998: 753). Onder de leden per eind 1998 waren 572 (567) mannen, 207 (195) vrouwen en 8 (7) onpersoonlijke leden (scholen, instellingen, bedrijven).

De geografische verdeling van het ledenbestand was:

Breukelen-Centrum + Noord	381 (366)	= 48,4 %
Breukelen zuid van de oprit naar de hoge brug	70 (72)	= 8,9 %
Breukelen oost van de Vecht (Zandpad - Scheendijk)	33 (33)	= 4,2 %
Breukelen west van het Amsterdam-Rijnkanaal	29 (32)	= 3,7 %
Nieuwer Ter Aa (incl. Oukoop)	38 (37)	= 4,8 %
Kockengen (incl. Portengen, Spengen, Laag-Nieuwkoop)	119 (110)	= 15,1 %
Breukeleveen	8 (8)	= 1,0 %
Buurgemeenten (excl. Breukeleveen)	51 (50)	= 6,5 %
Overige delen van de provincie Utrecht	19 (18)	= 2,4 %
Nederland buiten de provincie Utrecht	37 (41)	= 4,7 %
Buitenland	2 (2)	= 0,3 %

Onderzoek naar de aanhang van historische kringen door de Stichting Stichtse Geschiedenis

De Stichting Stichtse Geschiedenis (waarbij ook de HKB is aangesloten) heeft een onderzoek uitgevoerd naar het functioneren van plaatselijke en regionale historische verenigingen in de provincie Utrecht. Ruim 1200 leden van 7 verenigingen deden mee. De uitkomsten zijn ook van belang voor het beleid van onze HKB. We vatten de belangrijkste punten hier kort samen.

Overal blijken de historische verenigingen over een zeer trouwe aanhang te beschikken (66,5% is al langer dan 5 jaar lid), die over het algemeen uit de wat oudere leeftijdscategorieën komt (64,5% is boven de 55 jaar). Belangstelling voor de geschiedenis van de eigen woonplaats en voor de geschiedenis van de regio scoren bijna even hoog, op ruime afstand gevolgd door een algemene historische interesse en nog wat verder daarachter door archeologische belangstelling. Doordat de mensen tegenwoordig vaker verhuizen en hun vrije tijd in een groter wordende cirkel rond hun woonplek besteden, verschuift de verhouding tussen regionale en strikt plaatselijke historische interesses geleidelijk wat meer naar het eerste. Binnen het gebied geschiedenis zijn bouwgeschiedenis, economische geschiedenis en sociale geschiedenis, in die volgorde, het meest in trek, maar de belangstelling voor de geschiedenis van landschap, natuur en milieu is ook vrij groot, evenals voor familiegeschiedenis. Overal staat als verenigingsactiviteit het tijdschrift veruit het hoogst aangeschreven; 92,5% van de leden leest het altijd en 74% daarvan van kaft tot kaft. Slechts 1% leest het tijdschrift bijna nooit. Het criterium om een lezing bij te wonen is vooral de inhoud: het onderwerp spreekt aan of belooft kennisvermeerdering. Aan excursies wordt daarentegen veel meer deelgenomen uit sociale overwegingen, het met elkaar rond een gemeenschappelijke belangstelling even fijn uit zijn. Er zijn heel wat meer leden van historische verenigingen die een archiefdienst bezoeken of op andere manieren historische informatie opsporen, dan het aantal dat de resultaten daarvan vastlegt in een artikel voor het tijdschrift van hun historische kring. Toen de redactie van ons HKB-tijdschrift dat hoorde . . . ! Kom op, mensen!

Zoekt u ideeën voor een typisch Breukels cadeau ?

Cadeau-lidmaatschap van de Historische Kring Breukelen

prijs per jaar: f 32,50 (inbegrepen Tijdschrift en Archeologische Kroniek)
(wij doen er dan, voor deze speciale gelegenheid, gratis een exemplaar bij
van het thema-nummer *Breukelen en omgeving in foto's uit omstreeks 1900*).

Oudere jaargangen van het Tijdschrift Historische Kring Breukelen

prijs per jaargang:	jaargang 1	f 8,00 (zonder nummer 1)
	jaargang 2 - 3	f 12,00
	jaargang 4 - 6	f 16,00
	jaargang 7 - 9	f 20,00
	jaargang 10 - 13	f 32,50

van de jaargangen 4, 8 en 10 is nog maar een heel klein aantal aanwezig.

Losse nummers uit de oudere jaargangen van het Tijdschrift Historische Kring Breukelen

prijs per nummer:	jaargang 1 - 3	f 3,50
	jaargang 4 - 7	f 5,00
	jaargang 8 - 9	f 6,00
	jaargang 10 - 13	f 10,00 (HKB-leden), f 12,50 (niet-leden)

niet meer los leverbaar: jrg. 1 nr. 1, jrg. 4 nr. 1, jrg. 8 nrs. 1 en 4, jrg. 10 nr. 2.

Boeken uit de Historische Reeks Breukelen :

Een veelzijdig en buitenissig heer

L.C. Dudok de Wit / Kees de Tippelaar / 1843 - 1913

door Arie A. Mantén en Ties Verkuil Sr

Prijs voor HKB-leden f 37,50, voor niet-leden f 49,50.

Geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Breukelen

door H.J. van Es

Prijs voor HKB-leden f 37,50, voor niet-leden f 49,50.

“ Historisch Breukelen ” : mapje met zes prentbriefkaarten :

(Vegtvliet - Vecht en Dam - Het enige nog bestaande duifhuis in de Vechtstreek -
De Rozenvilla - beeld van Leonard Corneille Dudok de Wit (1843 - 1913), bijge-
naamd Kees de Tippelaar, in het park van Boom en Bosch - poffertjeskraam van
Van der Steen). Prijs f 6,- per mapje (losse kaarten f 1,25 per stuk).

te verkrijgen bij Hr. H. van Walderveen, Van Couwenhovenstraat 15, Breukelen

of tijdens de wekelijkse werkavond van de HKB in het souterrain van Boom en Bosch
(dinsdagavond tussen 19.30 en 22.00 uur).

TIJDSCHRIFT HISTORISCHE KRING BREUKELLEN

Jaargang 14 - nummer 1

INHOUD

Redactioneel	3
De boerderij-herberg Galgerwaard (1) Henk J. van Es	4
Aanvullingen op eerder gepubliceerde artikelen	12
De stenen kamers Galgweert en Broekelreweert bij Breukelen Arie A. Manten en B.F. van Wallene	13
Elders gelezen: hoe de Breukelse ambachtsschool begon	21
Huib Prins (1866 - 1971), kluizenaar te Kockengen Wout Hoogendoorn	22
Tinus de Wit (1889 - 1970) Henk J. van Es	28
Uit de archievenrijkdom van de Ridderlijke Duitse Orde Balijs van Utrecht (2). Bezittingen van de Duitse Orde in Vijfhoeven bij Kortrijk in de tijd na de Middeleeuwen Arie A. Manten	34
Uit oude raadsnotulen (14). Breukelaars wilden in 1930 naar de radio luisteren	38
Breukelen-Nijenrode 1865 - 1900: Vooruitgang in tegenstellingen A. Schuurman	39
Aan de vergetelheid ontrukkt (3). Dirk van Barneveld (1914 - 1944) Arie A. Manten	45
Mededelingen van het bestuur	47

© 1999 Historische Kring Breukelen

Afbeelding op de voorkant van het omslag: Het dorp Kockengen, zoals dat er in 1744 uitzag vanaf de oever van de Heycop of "Lange Vlietsche Vaart". Kopergravure van Hendrik Spilman naar een tekening van Jan de Beijer. Uit het verzamelwerk: Nederlandsche tafereelen of eene keurige verzameling van zeer fraaije gezigten in en omtrent de Zeven Vereenigde Nederlandsche Provintiën - 900 kopergravures naar J. de Beijer, 1792, 9 delen; daarvan deel 7, nr. 84.